

MŰHELY

Verena Kast: Remény • William Friedkin: Zarándoklat Proust nyomában • Simone de Beauvoir: Egy filozófushallgató naplója • Dergez-Rippl Dóra: „Legjobb részünk nem meri kifejezni magát.” – A fiatal Beauvoir filozófiájáról • Bíró József, Bíró Tímea, Brokés Ágnes, Gülch Csaba, Meliorisz Béla, Juhász Attila, Majláth Ákos, Oláh András, Péntek Rita, Simek Valéria és Vörös István versei • Lokodi Imre, Molnár Vilmos és Voloncs Attila prózái • Harmati Minka: Úton hazafelé • Borián Elréd: A Zrínyi-kultusz hatása Petőfi Sándor írásaiban • Olty Péter: Mindent szerelmedül – Bevezetés Gerard M. Hopkins költészetébe • G. M. Hopkins levelezéséből • G. M. Hopkins naplójából • Tóta Péter Benedek: Lábass Endre láncolatának vége: kezdet • Király Gábor grafikái

2019

4

Tartalom

VERENA KAST:	Remény (Ábrahám Zoltán fordítása) 5
	<i>„A várakozás és a remény esetében a jövő játssza a központi szerepet; a remény a jövőre vonatkozásában átélt emelkedett érzelem.”</i>
<hr/>	
WILLIAM FRIEDKIN:	Zarándoklat Proust nyomában (Szilágyi Mihály fordítása) 8
	<i>„Mindazonáltal művének varázslata nincs ott a parkokban, az utakon, a nyíló virágokban, sem a város templomában, sőt magában a házban sem. Annak zsenijében van, aki megértette, hogy minden összefügg – hogy bármelyik utat választjuk, az elkerülhetetlenül ugyanoda, önmagunkba vezet. Proust arra indít, hogy vegyünk észre és becsüljünk meg minden látszólag jelentéktelen, az életünk részévé lett helyet, tárgyat és személyt; fogjuk fel, hogy az élet ajándék, és akikkel a sors összeköt, olyan értékei vannak, melyeket tudnunk kell felismerni és értékelni – a maga idejében.”</i>
<hr/>	
SIMONE DE BEAUVOIR:	Egy filozófushallgató naplója (Dergez-Rippl Dóra fordítása) 10
	<i>„Értelemmel megismert és érzéssel megismert dolog között különbség van. A múlt néha szinte hallucináció-szerűen jelenné válik. Kis híján, kezemet kinyújtva meg tudom fogni azt, amire gondolok, és az emlék sokkal élesebb, mint maga a valóság volt, talán mert édessége összekeveredett az elvesztett pillanat miatti bánattal.”</i>
DERGEZ-RIPPL DÓRA:	„Legjobb részünk nem meri kifejezni magát.” – A fiatal Beauvoir filozófiájáról 15
	<i>„Beauvoir hangsúlyozza, hogy nem kell válogatás nélkül megélni minden pillanatot, még kevésbé kell hagyni, hogy körülményeink vezessenek minket.”</i>
<hr/>	
MELIORISZ BÉLA:	Átrendeződik 18
	Ha nem is 18
	Jó ideig 18
	Cédulákat.....19
	Bármit.....19
	Mindig valami 19
	Kire 20

BROKÉS ÁGNES:	Mezón.....	21
	Örök hiány.....	21
	A hazugság.....	21
	Hovatovább.....	21
JUHÁSZ ATTILA:	Fény.....	22
	Stáció.....	22
	Utórezgések.....	22
BÍRÓ TÍMEA:	A leégett házakból.....	23
	Szilánkos.....	23
GÜLCH CSABA:	Élet-képek.....	24
SIMEK VALÉRIA:	Königssee.....	25
	Hozzád szegődtem.....	25
OLÁH ANDRÁS:	zátonyok.....	26
BÍRÓ JÓZSEF:	Titkok titka.....	27
	Rögvalóság.....	27
PÉNTEK RITA:	Öt vers.....	28
MAJLÁTH ÁKOS:	Dögszag.....	29
	Rend.....	29
VÖRÖS ISTVÁN:	Töprengés a lehetségesen.....	30
	Szómagyarázatok I.....	30
	Szómagyarázatok II.....	31
	Szómagyarázatok III.....	31
	Piac.....	32

MOLNÁR VILMOS:	Kőrösi Csoma Sándor csodálatos cselekedetei.....	33
----------------	--	----

LOKODI IMRE:	Varangypisi, varangyhúgy.....	35
VOLONCS ATTILA:	Petacci térdei viaszosan fénylenek.....	38
	Osztálykirándulás.....	40

HARMATI MINKA:	Úton hazafelé	41
	<i>„Az álmokat szürrealitásuk nem teszi valótlanná, csak egy másik valóságba vezetnek. A hétköznapok pódiumán zajló színdarabot valaki belülről, a kulisszák mögül figyeli, s időnként szót kér magának, hogy a sűgolyukban megbűjva elmondhassa a főszereplő igazi szövegét. Az álomban csak az jelenhet meg, ami – még ha lappangva is – alapvetően az álmodóban lakik.”</i>	

BORIÁN ELRÉD:	A Zrínyi-kultusz hatása Petöfi Sándor írásaiban.....	44
	<i>„A két Zrínyi Miklóst, akik a horvát báni tisztséget töltötték be, Petöfi 1848-ban szembeállítja a király és a bécsi udvar, illetve a horvát nemesség által támogatott horvát bánnal: Jellasiccsal.”</i>	

OLTY PÉTER:	Mindent szerelmedül – Bevezetés Gerard M. Hopkins költészetébe.....	49
	<i>„A fiatal Hopkins kortársai szerint félénk, különc diák benyomását kelti, melyet magas hangja, kissé férfiatlan manírjai még tovább fokoznak. Ugyanakkor pattanásig feszül benne a szenvedély, az elszántság és az önmagával szembeni szigor – egy alkalommal, még gimnáziumi éve alatt, állítólag addig böjtölt, hogy újultan esett össze.”</i>	
	G. M. Hopkins levelezéséből (Olty Péter fordítása)	57
	<i>„Szerintem mondtam már neked, hogy időről időre milyen csodálattal fordulok a természet dolgai felé; van, hogy teljesen elbűvöl egy fá, alak, effektus stb. szépsége, majd amikor a szenvedély úgyszólván alábbhagy és aktuális lelkesedésem fókuszában valami új dolog jelenik meg, a korábbiakat leltárba helyezem a felérkepezett kincsek közt, örök bámulattal és érdeklődéssel nyugtázva őket.”</i>	
	G. M. Hopkins naplójából (Olty Péter fordítása).....	63
	<i>„A kert sarkában ledöntötték a kőrist. Először hurkot kötöttek rá: hallottam a hangot s amint kitekintvén megláttam az ottmaradt csonkot, mérhetetlen fájdalom hasított belém és meg akartam halni, hogy ne kelljen látni többé, mint pusztítják el belső alkatait a világnak.”</i>	

PINTÉR VIKTÓRIA:	A líra nyughatatlansága (Ferencz Győző: Ma reggel eltűnt a világ)	66
KOMÁLOVICS ZOLTÁN:	A felszántott emlékezet (Uri Asaf: A rózsza türelme).....	67
FÜZI PÉTER:	Az „első igazi mondat” (Tóth László: Wittgenstein szóvivője)	69
KRÉMER SÁNDOR:	Az élet művészete a művészet élete	70
	(Horváth Nóra: „A szépség szeretői” – George Santayana és kortársai. A platóni égi Erósz által befolyásolt létezésesztétikák példázatai a 19–20. század fordulójának új-angliai eszmetörténetéből)	

TÓTA PÉTER BENEDEK:	Lábass Endre láncolatának vége: kezdet.....	72
---------------------	---	----

KIRÁLY GÁBOR GRAFIKÁI

VERENA KAST

REMÉNY

A remény fogalmáról

A remény az az érzelem, amelyen minden emelkedett érzelem alapul. Ugyanakkor viszonylag megragadhatatlan is, s ezért próbáltam az öröm felől megközelíteni. Ebben az összefüggésben veszem szemügyre a várakozás, a vágy és a remény érzelmi mezőjét. Kitűnt a korábbiakból, hogy az öröm, az inspiráció, a boldogság és az extázis érzelme esetében egyértelműen a jelenre esik a hangsúly: a pillanatra, amelyre utólag emlékezhetünk, a pillanatra a harmónia aspektusában – ezeknek az érzelmeknek a felléptekor az az érzésünk, hogy harmóniában vagyunk önmagunkkal és a világgal, s még boldogok is vagyunk, hiszen valami többletet élünk át: amikor valami nem remélt lép az életünkbe, mintha valami többet kaptunk volna, mint amire vártunk. A várakozás és a remény esetében a jövő játssza a központi szerepet; a remény a jövőre vonatkozásában átélt emelkedett érzelem.

A remény viszonylag megragadhatatlan érzelmét legegyszerűbben talán a hiányából vezethetjük le, vagyis abból az állapotból, amikor remény nélkülinek érezzük magunkat. A vágyakozás például a reménynél könnyebben leírható érzés. Az ehhez használt kifejezések ugyan talán nem pontosak, ám a vágyakozás során megélt „húzásérzés” valószínűleg mindenki számára kicsit ismerősebb: a távolba, valami meghatározott, esetleg még meghatározatlan, de mindenképpen hangulatilag színezett felé mutat. A remény tehát ennél jóval csendesebb, ám nem kevésbé fontos érzés. Reményről a jobbra irányuló, meghatározatlan beállítódás kapcsán beszélünk. Ez a jobb lehet viszonylag közel, de messze távol is: jelenthet a túlvilágot illető, azaz a jobbat nem e világon sejdítő reményeket is. Akkor beszélünk tehát reményről, ha életünk még nem világosan kirajzolódó, de megsejdíthető dimenzióra irányul. Inspiráció akkor következik be, amikor a vízió már megragadható. A remény ellenben olyan vízióból meríti valójában a hatalmát, amelynek a tartalma még el van fedve előttünk, amelyet eleinte csak sejdítünk, vagy amelynek kockázatot vállalva engedjük át magunkat. Úgyszólván még nem látható fény felé fordulunk, olyan fény felé, amelyről az a benyomásunk, hogy léteznie kell.

A reményt az ember érzelmi hordozó alapjaként szokás leírni. Idevágó elképzelésekkel elsősorban Gabriel Marcelnál¹, Otto Friedrich Bollnownál² és Philipp Lerschnél³ találkozunk. A remény az egyik olyan érzelem, amely a jövőre irányul, a félelem a másik. A remény azzal kapcsolatos, hogy nemcsak vagyunk, nemcsak mindig már keletkezettek is vagyunk, hanem mindig keletkezők is vagyunk: az életnek, amíg csak élünk, mindig van jövődimenziója. Ez félelmet kelthet bennünk, de reménnyel is eltölthet bennünket, s a remény normális esetben vigaszt nyújt. Amikor azt mondom: „Ismét tudok remélni”, ez azt is jelenti: „megvigasztalódtam, mert valahol a jövőben valami jobbat sejdítek”. A remény szárnyakat is képes adni nekünk, motiválni és ösztökélni tud⁴ bennünket. A remény azonban nem ugyanúgy motivál bennünket, mint az inspiráció vagy az extázis, hanem a védettség és elrejtettség érzését adja nekünk. A remény fő funkciója védettséget-elrejtettséget adni nekünk az életben. Tehát egészen világosan transzcendálja az itt és mostot. A reményben éppenséggel a nem-reméltet is reméljük. A remény úgyszólván lehetővé teszi a jövőbe vetett bizalmat, legjobb meggyőződésünk dacára, minden ész ellenében is. A remény nem ésszerű, hanem örömet leli a kockázatban: a változás-változtatás valami jobb felé mutató, teremtő lehetőségeire vonatkozik.

A remény különböző értelmezési lehetőségeket nyújt. Az egyik, amelyre többek között Lersch is hajlik, a következő: az ember semmiképp sem létezhet remény nélkül. A remény az emberi élet szerves része, az eleven-lét, az élni akarás kifejeződése, amelynek e szerint az értelmezés szerint mindig munkálnia kell valamennyire. Nem lehet másképp: az embernek egyszerűen kell remélnie. Ebben az összefüggésben pl. Pflügge tézisé⁵ szokás felhozni, amely szerint az öngyilkosságra készült is remény vezérli, mégpedig az, hogy a halál jobb, mint az élet: nem tudjuk magunkat eltávolítani ettől a reménytől, attól, hogy a halál valami jobbat tartogat számunkra. Eltagadhatja ugyan ezt a reményt, de az mégis hozzátartozik az élethez. Ezt a nézetet alátámasztja azok viselkedése, akik nehéz élethelyzetükben is hitelesen vallják, hogy valamikor mégiscsak minden jobb lesz, vagy azoké, akik bár halálos betegségben szenvednek, mégis azt állítják, hogy valamiképpen majd csak jobbra fordul minden. Nemcsak azok táplálnak ilyen, minden valószínűséggel dacoló reményeket, akik a túlvilágra vonatkozó világos utópiát fogadnak el, hanem azok is, akiknek a meggyőződése szerint a halál mindent véglegesen lezár, s mégis ezt mondják: „Minden jobb lesz, vagy remélem, hogy lesz még jobb is.” Ezt annak jeleként értékelhetjük, hogy a jobb vezérel bennünket, tehát remélünk.

A mélylélektan igen gyakran az életbe vetett bizalom kifejeződéseként írja le a reményt: akiben az eredendő bizalom munkál, azt mindig több remény is élteni, akiben pedig nem, azoknak a reménye is kevesebb. Így nézve a remény azzal függ össze, mennyire nyújtottak biztos érzelmi alapot a szülőkomplexusok. A remény e visszaemlékezése az eredendő bizalomra szolgál további magyarázattal. E magyarázatkísérletek azonban valószínűleg nem kielégítőek.

A remény egy másik mélylélektani magyarázata a következő: alapjában véve azért vagyunk képesek remélni, mert nekünk, embereknek van az életünk, a még nem tudatos egész voltunkra vonatkozó vízió, mivel tudattalanul tudjuk, hová tartunk. A gondolat, hogy a tudattalanban önmagunk előtt járunk, hogy a tudattalanból fakad remélésünk alap-oka, a jungi pszichológiában például az ‘önmagam’ [Selbst] meghatározásában fejeződik ki: a Selbst „az egyéni személyiség alap-oka és forrása”, amely azt „múltban, jelenben és jövőben átfogja”.⁶

Az, hogy az individuáció egész folyamata tudattalanul eleve bennünk rejlik, ennél fogva rejtett vízióként és vágyakozásként is megélhető.

A Gabriel Marcelhez hasonlóan inkább vallásilag motivált szerzők kegyelemként jellemezték a reményt, annak ajándék voltát hangsúlyozva. A kevésbé vallási veretű szerzők, mint pl. Ernst Bloch szerint a remény tanulható: *A remény elve* előszavában kijelenti: „A döntő: megtanulni a remélést”.⁷ A félés mesterségét ugyanis szerinte iszonyú mértékben elsajátítottuk, s most itt az idő a remélés mesterségét birtokunkba kerítenünk. Igen provokáló kijelentés, hogy képesek vagyunk reményt tanulni, de még provokálóbba azt állítani, hogy még tanítani is tudjuk a remélést. S azért kell tanítani és tanulni a remélést, hogy képesek legyünk szembenézni a félelemmel, és emberhez méltóbban élhessük az életünket.

Ezek mind a remény létezésének bizonyítására, alátámasztására irányuló különböző próbálkozások. A remény meghatározásának azonban létezik még egy egészen más perspektívája is: e megközelítés szerint a remény arra biztosít lehetőséget, hogy kiterjünk az élet elől. E felfogásban a remény nem más, mint illúzió: a reménynek semmi köze a vízióhoz (Camus). Az emberek egyszerűen olyan ostobák, hogy ellentétes tapasztalataik dacára is mindig a jobb bekövetkeztét remélik. Terapeutaként rögtön úgy érezzük, hogy a leghevesebben szembe kell szállnunk e felfogással: ha a nagyon rossz élethelyzetben élőkben legalább csírájában munkálna a valami jobb víziója, akkor nem lennének teljesen elveszve. Filozófiailag gondolkodva azonban még ezt az aspektust is fontolóra kell vennünk: illúzió-e csupán a remény, vagy pedig valóban annak a víziója, ami lehetne, ami bekövetkezhet?

Általánosítóan összefoglalva mindazt, amit a reményről írtak⁸, két perspektíva nyílik meg előttünk: az egyik szerint képtelenek vagyunk remény nélkül élni. A remény adja az ember számára az alapvetettségét. A reményből táplálkoznak az emelkedett érzések. A másik perspektíva pedig abba a gyanúba keveri a reményt, hogy a világtól való menekülés ócska eszköze. Úgymond ha csak a reményre hagyatkozánk, akkor veszélyeztetnénk az itt és mostot. Ekkor nem volna fontos a tevékeny, cselekvő élet. Ez azzal a következménnyel járna, hogy nem érzékeljük többé a valóságos örömeiket, hanem ködösen reménykedünk valamiben. Felvetődik a kérdés, hogy ez utóbbi perspektíva képes-e megragadni a reményt a maga lényegében. A reményfelfogások között kitapintható ellentétnek – biztonságot adó rejtek az élet számára vs. a menekülés legócskább eszköze – hadd idézzek néhány mondatot *A remény elve* előszavából:

„A fontos a remélést megtanulni. A remény munkája nem ismeri a lemondást: a remény a sikerbe szerelmes, nem a kudarcba. A féléssel ellentétben a rajta felülemelkedő remélés nem passzív, s nincs is bezárva valamiféle semmibe. A remélés érzelme önmagából fakad, tágassá teszi az embert, nem pedig beszűkíti. [...] Ennek az érzelmenek a munkája olyan embereket követel, akik tevékenyen belevetnek magukat a keletkezőbe, amelyhez ők maguk is tartoznak. A remény nem tűr el a létezőbe, az át nem látottba, sőt nyomorultán elismertbe magát csak passzívan belévetettnek érző kutyaeletet. [...] Milyen gazdag a mindenkor álmodott álmok tárháza, mennyi álmom szövődött a talán mégiscsak lehetséges jobb életről! Mindenki életét átszövik az éber álmodozások: ezek egy része sivár és csüggesztő menekülés, csalók zsákmánya, más részük viszont fellázít, nem engedni, hogy belenyugodjunk a rossz eleve jelenvalóba, éppenséggel nem engedni meg a lemondást. E másik rész magvában rejlik benne a remélés, és ez a rész tanítható.”⁹

Bloch úgy látja, hogy a remény munkál az éberálomban, a fantáziában és a képzeletben. A fantáziával és a képzelettel mindig a jövőt hozzuk a jelenbe. Nagyon világosan fogalmaz: lehet, hogy sivár és csüggesztő menekülésről, de az is lehet, hogy egy jobb élethelyzet nyersanyagáról van szó. Ez a jobb élet akkor lehetséges, ha a reményben nem egyszerűen úgy vesszük szemügyre az életet, ahogyan van, hanem a változtatni akaró szemével. Azt, hogy hogyan lehetnének a dolgok, a képzeletünkben látjuk. Eleinte azonban nem tudhatjuk, hogy képzeletünk menekülés-e, vagy pedig egy új igazság, új valóság magja. A különbséget azonban nagyon jól megállapíthatjuk a képzelet saját magunk esetében megtapasztalt élménye alapján: ha csak megnyugtat az, ami a képzeletben megjelenik, s nem ösztökél saját életünknek vagy a világban valaminek a megváltoztatására is, azaz ha nem vezet vissza bennünket a cselekvés pozíciójába, akkor nagyon is helyénvaló kérdőre vonnunk az élményt, hogy nem menekülési lehetőségként bukkant-e fel bennünk. Természetesen valamitől vagy valamihez menekülni is jogunkban áll.

Az a gondolat, hogy a remény valamiféle menekülés, kiröpülés, hogy akkor röptünk a reménybe, amikor meg akarunk lógni az élettől, nagyon világosan megfogalmazódott az egzisztencializmusban, mindenekelőtt Albert Camus 1942-ben publikált, *Sziszüphosz mítosza* című könyvében.¹⁰ A francia egzisztencializmust kora jelenségeként is kell látnunk: a német megszállás idején Franciaországban a valamilyen jobb jövő, s főleg a túlvilág homályos, passzív reményével szemben az „aktív cselekvésre” helyeződött a hangsúly (erre pl. a Résistance kínált lehetőséget). Ebben az összefüggésben fogalmazza meg Camus az alábbi mondatot: „A halálos kitérés...: a remény.”¹¹ Közelebről: „Egy másik, olyan élet reménye, amelyet ki kell érdemelni”, avagy azok öncsalása, akik nem magáért az életért élnek, hanem valamilyen nagy eszméért, amely meghaladja, szublimálja az életet, értelmet ad neki és elárulja.”¹²

Attól függetlenül, hogy Camus-nek elvileg igaza van-e vagy sem a remény e kritikus felfogását illetően, álláspontja mindenképpen nagy hatást fejtett ki, s ennek következtében az 50-es és 60-as években lépten-nyomon a reményről szóló könyvbe botlott az ember. Camus annyira egyoldalú álláspontot képviselt, hogy ellenvélemények sokasága sorakozott fel vele szemben, s szerteágazó viták középpontjába került. 1942-ben a politikai szituáció hatására Camus az alábbi üzenetet fogalmazta meg művében: „A remény: halálos kitérés”. Szintén Párizsban, ugyanebben a történelmi szituációban írta meg 1943-ban a remény filozófiájáról szóló könyvét Gabriel Marcel, amelynek üzenete: „Remény nélkül nem tudunk élni”. Mi is Camus maximája? Eljűk

az életet, és pedig itt és most, függetlenül attól, hogy valaki jónak vagy rossznak nyilvánítja-e. Az életet élni kell, és pedig nem a túlvilágban, nem annak a reményében, hogy a mennyben külön páholy vár majd ránk. Ezt az életet itt kell élni: aktívan, tevékenyen, elhatározottan. A kihívásokat el kell fogadnunk, szembenézve mindazzal, ami a világban van: végső soron az abszurd szituációval, amelyben emberként leledzünk. Camus abszurd hősnek tekinti az embert. Ezt azt is jelenti: az illúzió nélküli embernek fel kell ismernie helyzetét boldogtalanságát.

Ez a világgal való póré szembenézés egyfelől kihívás, másfelől pedig intés: ébren kell lennünk, még ha ez magán az ébrenléten kívül nem hoz is nekünk semmit. Ennek a jelképe Szisziüphosz, s ezért választotta Camus könyvének címéül: *Szisziüphosz mítosza*. E mítosznak azonban csak a második felét használja fel: Szisziüphosz a siker reménye nélkül igyekszik felgörgetni egy követ a hegycsúcsra – a kő ugyanis nem sokkal a csúcson előtt mindig visszagördül a völgybe. Szisziüphosz ismét nekiveselkedik, minden erejét összeszedve görgeti fölfelé a követ, amely megint túl súlyosnak bizonyul, s ismét visszagördül a völgybe. Camus értelmezése szerint: Szisziüphosznak ugyan nincs reménye a sikerre, de mégsem esik kétségbe. Ezzel felülmúlja az isteneket, akik voltaképpen büntetésül szabták ki rá a köögörgetést. E felfogás hátterét ez az állítás adja: ha aktívan helyeseljük a sorunkat, egyszerűen azt téve, amit az adott pillanat követel, akkor mégiscsak van valami értelme az életnek. Ezt a felismerést fogalmazza meg Camus az alábbi mondatban: „A csúcsokért vívott küzdelem maga is betöltheti az emberi szívet. Boldognak kell elképzelnünk Szisziüphoszt.”¹³

Ábrahám Zoltán fordítása

1 Marcel, Gabriel. 1944. *Homo viator: prolégomènes à une métaphysique de l'espérance*. Paris: Aubier.

2 Bollnow, Otto Friedrich. 1940. *Das Wesen der Stimmung*. Frankfurt am Main: Klostermann.

3 Lersch, Philipp. 1951. *Aufbau der Person*. München: Barth.

4 „Antrieb und Auftrieb geben”, vö. Thomas Mann levele Ernst Bertramhoz, 1918. IX. 21.: „Antrieb und Auftrieb des Selbstbewußtseins” – a ford.

5 Plügge, H. 1951. „Über suizidale Kranke”. *Psyche* 5: 433–450.

6 Jung, Carl G. 1968. *Mysterium coniunctionis Halbbd. 2*. Olten: Walter, § 414.

7 Bloch, Ernst. 1954. *Das Prinzip Hoffnung. Bd. 1*. Berlin: Aufbau-Verlag, 1.

8 Bollnow taglalta az idevágó felfogások többségét, I. Bollnow, Otto Friedrich. 31972 (1955). *Neue Geborgenheit: das Problem einer Überwindung des Existentialismus*. Stuttgart: W. Kohlhammer, 86–94.

9 Bloch 1954, 1.

10 Camus, Albert. 1942. *Le mythe de Sisyphe*. [Paris]: Gallimard.

11 Camus 1942, 21.

12 Uo.

13 Camus 1942, 168.

Zarándoklat Proust nyomában

1977-ben az egyik párizsi városházán házasságot kötöttem Jeanne Moreau-val. Moreau generációjának egyik legismertebb színésznője volt, és illusztris személyek gondoskodtak rólunk: Jacques Chirac, a város leendő főpolgármestere tartott beszédet, a filmrendező Alain Resnais – az ő révén ismertem meg Jeanne-t – volt az egyik tanúnk, Florence Malraux, az író André Malraux lánya a másik.

Némi pezsgőzés és a rövid szertartás után, amelyből egyetlen szót sem értettem, Jeanne és én hosszú sétát tettünk a Tuileriák kertjében egy rajnyi lesifotós kíséretében. Én először házasodtam, ő másodszor. Az esküvőn készült fényképeken feszültek és zavartnak látszom. Első évünkben a nyarat Jeanne villájában, La Garde-Freinet-ben, egy középkori faluban töltöttük, melyet 150 hektárnyi szántóföld vesz körül a Saint-Tropez mögötti dombokon. Úgy látszott, egy időre munka nélkül maradok. Legutóbbi rendezésem, *A félelem bére*, melyet addigi legjobb filmemnek tartottam, nem tetszett a kritikusoknak és a közönségnek. Belesüppedtem a francia vidéki életmódba. Reggelente hosszú sétákat tettem kávé és rongyoskiflit keresve. A kis büfé tulajdonosa és törzsközönsége elutasító volt, a városba vezető út melletti kőfalon nagybetűs firka hirdette: „Párizsiak, menjetek haza!” El tudtam képzelni, hogyan érezhettek az amerikaiak iránt.

Esténként, vacsora után, Jeanne felolvasott Marcel Proust *Az eltűnt idő nyomában* című, hétkötetes regényéből. Előbb franciául, amit aztán lefordított angolra. Egyre jobban magával ragadott a könyv nyelvezete, bonyolult felépítése és a sok szereplő egymásba fonódó élete. Két évvel később Jeanne és én megállapítottuk, hogy kulturálisan idegenek vagyunk egymás világában. A házasságunk véget ért, nem úgy Proust-kötődésem.

Gyakran nehézségek árán, de folytattam a regény olvasását egészen az utolsó kötet revelációjáig. Azután napon-ta újra átvettem valamelyik hosszabb vagy rövidebb részét, ahogy egy kedvenc zenedarabot szokás. Ez így ment tíz éven át, melynek során minden elérhető életrajzot és tanulmányt elolvastam Proustról, és járatos lettem sorsa alakulásában, ami szoros párhuzamot mutatott művével. Magányos időtöltés volt. Egyetlen valakit ismertem Hollywoodban, akit szintén érdekelt Proust, a színész Louis Jourdan, aki könyvekkel, hanglemezekkel és régiségekkel körülvéve évek óta egy földszintes házban élt a feleségével Beverly Hills-ben. Louis-ra mindig a charmeur szerepét osztották, pedig nem a nőkért, hanem az irodalomért és a zenéért rajongott. Idősebb korában közeli ismeretségre kerültünk, hetente kétszer-háromszor is meglátogattam. Amikor 2015-ben meghalt, könyvtárából rám hagyta Jean-Yves Tadie meghatározó Proust-életrajzát, melynek minden oldalát jegyzetekkel és észrevételekkel látta el.

A '80-as évek végén visszatértem Párizsba. Egyetlen célom volt: bejárni a várost Proust nyomában, megnézni a helyeket, ahol az élete zajlott, és amelyekről írt. Engem többnyire elbátortalanítanak a remeklések, nem készítetek arra, hogy magam ilyesmivel próbálkozzam. Sosem tudnék zenét szerezni Beethoven, hangszeren játszani Martha Argerich vagy Miles Davis meghallgatása után. Sok irodalmi művet szeretek, de nem éget a vágy megnézni Macondót, ahol Aureliano Buendía ezredes a kivégzőosztag elé állt, vagy East Egget, ahol Gatsby a zöld lámpára meredt. Azonban Proustot olvasva s átélve, hogy sok röpké pillanat megragadásával teljességében mutatja meg az életet, saját szememmel akartam látni e pillanatok születésének helyszínét.

Dickens Londonját ma már lehetetlen megtapasztalni, de Proust világából vannak részek, melyek majdnem olyanok maradtak, mint az ő idejében voltak. Leginkább Illiers-Combray, ahol az író többször járt gyerekkorában, és regényének jelentős része játszódik. Ezt a helyet felkeresni olyan volt nekem, mint elzarándokolni egy emlékműhöz. A Lincoln Memorial látványa nem mélyíti el Lincoln-ismereteinket, de elgondolkodtat azon, hogy mit képviselt. És nem gondoltam, hogy Proust műve önéletrajz, de reméltem, hogy az őt meghihető helyeken rátalálhatok hatalmas regénye varázserejének forrására.

Mindezt évekkkel ezelőtt kezdtem el a párizsi Ritz Hotelben, melynek Marcel Proust-lakosztályában szálltam meg. Régebben különterem volt, ahol Proust gyakran látta vacsoravendégül a barátait. Aimé nevű regényalakját Proust részben a főpincérről mintázta, akivel baráti viszonyban volt. A lakosztálynak márvány fürdőszobája volt. A tágas lakótér XIV. Lajos stílusú bútorokkal volt berendezve, magas ablaka a kertre nézett, és elegáns csillár függött kék égen párnafelhőket ábrázoló mennyezetén. Amolyan szent helynek éreztem, amelynek – noha több változáson esett át Proust ideje óta – állandó kisugárzása van. (A terítés asztalon magasodó tv-készülék nem illett bele.) A szállodaigazgató elmondta, hogy a különterem mindig Proust rendelkezésére állt, ha vendégeket hívott és kimerészkedett Haussmann sugárút 102-beli parafatapéty hálószobájából, ahol sokat feküdt az asztmája miatt. A vacsorákon elhangzottak egy része nyilván utat talált a regényeibe. Olthatatlan kíváncsiságot érzett embertársai belső élete iránt, és olyan ingerekre is érzékeny volt, melyeket más nem észlelt.

Azután elmetrőztam a Saint-Lazare állomásra, és onnan elsétáltam a Lycée Condorcet-hez. Proust tizenegy éves korától, 1882-től 1889-ig járt ebbe a középiskolába, melynek a festő Pierre Bonnard és Henri de Toulouse-Lautrec, az író ifj. Alexandre Dumas és a fotóművész Henri Cartier-Bresson is a növendéke volt. A zárt belső udvarú intézmény eredetileg kapucinus kolostornak készült a XVIII. században. A kétszintes, manzárdtetős épületbe egy nagy, kék portálon léptem be, melyet két toszkán oszlop fogott közre. Bejelentés nélkül érkeztem. Egy jólöltözött középkorú hölgy fogadott, aki az iskola irattárosaként mutatkozott be.

- Segíthetek valamiben? – kérdezte óvatosan.
- Tudta, hogy ide járt Marcel Proust? – rebegetem.
- Maga biztos amerikai – vizonozta malíciával félszegségemet. Igenlő válaszomat kételkedve fogadta.
- Miért érdeklí Marcel Proust?
- Mert fellelkesített a műve, és minden érdekel, ami vele kapcsolatos.
- Miért nem olvassa el valamelyik életrajzát? Biztosan megvannak fordításban is.
- Már minden fellelhető elolvastam.
- És elégedetlen?
- Csak még kíváncsibb.
- Maga író?
- Nem.
- Akkor mivel foglalkozik?
- Filmrendező vagyok, de nem szándékozom Proustról filmet készíteni.
- Úgy nézett rám, mintha azon tűnődne, tréfálok-e. Úgy dönthetett, hogy nem, mert barátságos lett:
- Óhajt látni valamit abból, amiket a tanulóveiben írt? Erre nem számítottam. Nem tudom, mire számítottam,

de hirtelen kiment a szobából. Hosszú ideig az udvaron focizó, a csoportokban beszélgető és a magányosan olvasó fiúkat néztem. Amikor visszajött, büszkén átnyújtott nekem egy köteg fénymásolt papírt. Ujjnyi vastag volt.

– Itt van néhány írása. Legtöbbjük a Nemzeti Könyvtárban van, ezek a nálunk is meglévő másolatok kópiái.

Volt köztük néhány korai elbeszélés tizenhárom éves korából, és latin-, görög-, biológia- meg kémiaolgozatok. És a záró értesítője, melyben a filozófiatanára, Alphonse Darlu – a hölgy fordításában – így értékelte: „Olyan erővel dolgozik, amennyit kóros állapota enged.” Gyenge méltánylásnak, sőt alábecsülésnek éreztem ezt egy olyan ifjú esetében, akikből a világ egyik legnagyobb írója lesz, és műve kiállja az idők próbáját. Még egyszer megköszöntem a hölgy segítségét, és egy kézfogással elbúcsúztam tőle.

– Az eltűnt időt ne keresse a kötegekben – mondta mosolyogva, miközben távoztam.

Proust 1906-tól tizenhárom évig lakott a Hausmann sugárúti négyemeletes házban. Csúnya, zajos, rossz levegőjű – így jellemezte a környéket barátainak. Az első emeleti lakáshoz azonban érzelmi kötélék fűzte. Az épület ugyanis egykor a nagybátyjáé, Louis Weilé volt, aki tíz évvel azelőtt halt meg, hogy Proust odaköltözött. Proust annak idején felejthetetlen időket töltött benne a családjával, majd ott kezdte el rendszerezni emlékeit, átformálni a sajátjait a barátaik élettörténetét, és – Charles-Augustin Sainte-Beuve irodalmi kritikáival szemben – esszékké szervezni 1908-tól vezetett jegyzetfüzetét. Sainte-Beuve vetette fel a gondolatot, hogy egy szerző műve nem értékelhető magánéletének ismerete nélkül. Proust dühösen tiltakozott, és ezekből az eszékéből, továbbá *Jean Santeuil* című befejezetlen regényéből kerekedett ki *Az eltűnt idő nyomában*.

Amikor felkerestem a háromsávós sugárút mentén álló épületet, az már régóta egy nagy nemzetközi pénzüzet fiókcégeként működött. Proust lakásának szalonjából igazgatói iroda lett. Most is hatásos és jól felszerelt volt, ám a bája eltűnt. A már használhatatlan kandalló fölé egyszerű tükröt, a törtefehérre festett falakra közönséges gyertyatartókat tettek. Az igazgatónak, egy jólöltözött, barátságos úriembernek, tetszett a zarándoklatom. Tudott a híres korábbi lakóról, és sajnálta, hogy már nem annak ízlését tükrözi a berendezés. Egyetlen műalkotás volt látható, egy reprodukció az íróasztal mögötti falon: Jacques-Émile Blanche híres Proust-portréja, melynek eredetije a Musée d'Orsay-ban van. Proust idejében a szalon mellett a parafatápítás hálószoba volt. Annak rézágában, a füzetet térdére fektetve írta meg műve nagyobbik részét. Már semmi nem emlékeztet erre.

Viszont a hálószoba rekonstrukcióját, mely az eredeti berendezés egy részével készült, megnézhettem a Marais-beli Carnavalet Múzeumban. A XVI. században épült kastély ma Párizs helytörténeti múzeuma. Száznál több termében a XVI. századtól napjainkig terjedő időszakból származó relikviák láthatók: történelmi festmények, fényképek, utcatáblák, bútorok, a Bastille saját építőkövéből vésett makketje. És híres párizsiak szobájának rekonstrukciói. A kiállítás bejárva olyan érzése van az embernek, mintha egy régiségekkel teli nagyáruházban bolyongana. Egy félreeső sarokba zsúfolták Proust hálószobájának megmaradt bútorait: egy ötrészes kínai paravánt, az apjától örökölt bársony karosszéket, és egy íróasztalt, melyen többnyire oszlopokban álltak a könyvek. A jegyzetfüzetét és az írásait az ágya mellett, egy rózsafa asztalkán tartotta. Még két kisasztalt is odatettek, az egyikre tálcán a reggeli kávéját szervírozták, melyet általában tejjel és rongyoskiflivel fogyasztott.

A Hausmann sugárúti lakás tágas volt, de túlbútorozott, és a dupla ablakokat mindig bélelt kék szaténfüggöny fedte. Az ágytakaró is kék szaténból készült, és a csillár sosem égett, amikor Proust dolgozott. Az egyetlen fényforrás egy magas, zöldernyős lámpa volt az ágy melletti

kisasztalon. A múzeumban az övénel lényegesen nagyobb szobába állították ki a bútorait, lelki szemeim előtt mégis megjelent a begubózott Proust, az emlékeire és képzeletére szorító remete.

1971-ben, születésének századik évfordulóján, Illiers városa a maga mellé azt a nevet is felvette, melyet Proust a regényben adott neki. Azóta Illiers-Combray. Nem tudok még egy helyről a világban, amely hivatalosan magáévá tette volna irodalmi másának nevét. Kétórányi autózás után értem oda Párizsból. Az útról, akár egy örtrony, már messziről látszik a St. Jacques-templom, melynek a St. Hilaire a regénybeli megfelelője. A város állandó lakosainak száma 3400, Proust idejében is nagyjából ennyi volt. Marcel és a bátyja, Robert Párizs nyugati részében, Auteuilben jöttek a világra. Minthogy szülőházukat régen lebontották, Illiers-Combray-ban jutottam legközelebb Proust világához.

Gyermekkorában legkevesebb háromszor töltött hosszabb időt ebben az átlagos kisvárosban, és életre szóló élményeket szerzett. Noha igen szabadon alkotta meg regénye hőseit és színhelyeit, azonban ismerős volt a település. A Saint-Esprit (ma Dr. Proust) utcában áll nagynénje és nagybátyja, Élisabeth és Jules Amiot egykori háza. A regényben Léonie néni lakhelye, és minden szobáját bejárhattam. Ma múzeum, de pontosan úgy fest, mint a regényben. *Az eltűnt idő nyomában* többi helyszínét is jelzik a városban, Illiers-Combray mégsem lett zarándokhely. Vagy észrevétlenül az.

A családi nyaralásokon Marcel, Robert és a szüleik, Jeanne és dr. Adrien Proust vacsora után hosszú sétákat tettek az egymással ellenkező irányú, de oldalágukon körként bezáruló gyalogutak valamelyikén. Az Amiot-házból a szélfűtta mező Méréglise-ösvényén (a regényben Méséglise) Tansonville felé indultak (ahová az író Swann házát helyezte), vagy a Loire folyó mentén, a ma Guermates néven ismert ösvényen. A két ösvény, vagy „út” Proust metaforája az élet pályáinak többféleségére.

E szép, de nem különleges vidékből Proust képzelete idillikus, eredeti világot teremtett. Bármelyik Illiers környéki vagy távolabbi francia kisváros modellként szolgálhatott volna Combray-hoz. És valószínű, hogy gyerekkorának Auteuil-beli élményei is hatottak választására. Számára minden hely és helyzet élményanyaga kútforrás volt, amelyből bőven merített. Ahogy Samuel Beckett fogalmazott: „Proust egész világa egy teáscsészéből bukkan elő.”

Mielőtt mindezt papírra vettem, órákat töltöttem az-al, hogy megpróbáljam leírni a mai és a Proust korabeli Combray-t. A kettő alig különbözik, és a meglátásaim semmiképp nem ingatlanbecslések. Lefényképeztem a környéket és – Proust szavaival – „a kis szalont, az ebédlőt, a hallt, ahonnan a lépcsőt megmászva, a keskeny folyosón át a hálószobámba jutottam, melynek üvegezett ajtaján anyám fog belépni”. Láttam a sötétlő teret az ajtó másik oldalán, ahol a történet ifjú elbeszélője izgatottan várta édesanyja jó-éjt-pusziját, és láttam a galagonyavirágokat is Jules nagybácsija Pré Catelannak nevezett kertjében, melyet az író „kápolnák sorához” hasonlított.

Mindazonáltal művének varázslata nincs ott a parkokban, az utakon, a nyíló virágokban, sem a város templomában, sőt magában a házban sem. Annak zsenijében van, aki megértette, hogy minden összefügg – hogy bármelyik utat választjuk, az elkerülhetetlenül ugyanoda, önmagunkba vezet. Proust arra indít, hogy vegyünk észre és becsüljünk meg minden látszólag jelentéktelen, az életünk részévé lett helyet, tárgyat és személyt; fogjuk fel, hogy az élet ajándék, és akikkel a sors összeköt, olyan értékei vannak, melyeket tudnunk kell felismerni és értékelni – a maga idejében.

Szilágyi Mihály fordítása

*Egy filozófushallgató naplója*¹*Augusztus 12.*

Erkölcsei fáradtság és kínzó hőség okozta fizikai kimerültség után mily öröm, hogy ma mélyen magamban ismét tisztaságot és gyengédséget érzek. Nem utasítom el. Talán nem csak illúzió, és ha mégis, mit számít? Micsoda gyávaság – a szenvedéstől való félelemből, hogy túl sokat mozdulunk előre – végtelenül visszatartani magunkat. Szervenadni fogok; ez minden! Elég erős leszek, és emellett mily önbizalmam van! Nyilvánvalóan, amikor a dolgokat kikövetkeztetem, amikor nyugodtan elmélkedem, kétségeim támadnak, de ezek csak pillanatok... Különös ez a két létező nyem: az egyik oly kiegyensúlyozott, ítéletre képes, és mindent egybevetve eléggé higgadt, a másik épp az ellenkezője, neveltséges, és ezt a másikat annyival jobban kedvelem az elsőnél!

Hiszem, hogy bizonyos tekintetben olyan nagyon bonyolult vagyok, és mégis annyira különbözöm másoktól, és ebben a tekintetben mindentől.

Értelemmel megismert és érzéssel megismert dolog között különbség van. A múlt néha szinte hallucináció-szerűen jelenné válik. Kis híján, kezemet kinyújtva meg tudom fogni azt, amire gondolok, és az emlék sokkal élesebb, mint maga a valóság volt, talán mert édessége összekeveredett az elvesztett pillanat miatti bánattal. Azután, mert van időm megvizsgálni és lassan megízlelni minden jelenséget, és különösen, mert ezt a teljes mértékben belső újra-éledést semmi külső dolog nem zavarja meg. Elegendők nekem ezek az emlékek az elmúlt évből, a jövőben való bizakodás és álmok nélkül, ez elég volt nekem. Nem lehetett volna elég, de az volt!

Nem tudom elhinni, hogy ennek vége! Ó, jaj, mennyi mindent szerettem volna meghoszszabbítani. Abból az évből való jegyzeteimben minden ilyen aggodalom felett áll annak felismerése, hogy a megélt pillanat örökre eltűnik.² Ismertem a büntudatot, mert többé már nem sírok eltűnésük miatt; mégis, abból, hogy tudtam, ma már nem sírnék, fakadt akkori sirásom. Az élet folyamatos megújulás. Ezt nem tudom megszokni, és nagyon rosszul teszem, mert azt hiszem, ezelt magamat kisebbítem. Elveszíttem magamba vetett hitemet, míg valójában rendszerint kibontakozom. Ugyanakkor fárasztó olyasmit folytatni, ami nincs többé, ahelyett, hogy bátran az új felé mennék. Talán azért van ez, mert megéreztem a régi érzések értékét. Először is, ezek közül sok teljes újdonságukból fakadt, azután, ha őszintén átengedem magam lelkem aktuális indulatainak, ki mondhatja azt, hogy nem találok ott éppoly nagy gazdagságot? (...)

Természetesen nem a felejtésről van szó, sem halott emlékek őrzéséről, hanem arról, hogy el kell határozunk, csak a használhatót hagyjuk életben magunkban. Úgy tűnik, sokkal inkább nagylelkűség mindenhez hűnek maradni – bűnös nagylelkűség. Nem szerethetjük jobban tegnapi énünket holnapi énünkénél. Tudom, ez a továbbhaladásról való lemondásnak tűnik (...), de hiábavaló lenne megállni.

Igen, voltak már örömtelibb pillanataim is, nagyobb belső teljességgel, de e ritmusnak törvénye van. Az a fontos, hogy a valóságban emeljük az általános szintet, és elérjük ezt az átlagot, hogy szükségessé ahhoz, hogy felülmúljuk. Lelkesedés, csodálkozás, ezek mind nagyon jók, de az számít, hogy folytassuk az erőfeszítést az aszályos időszakokban is, ha már egyszer elkezdttük. Ez nem gátol abban, hogy új lendületet ébresszünk magunkban, hogy még magasabbra másszunk, de nem szabad sajnálnunk a jelenlegihez képest gyengébb első lendületet. Így tehát, Isten veled örökre, szépséges évem, amellyel lételemnek új állapota elkezdődött. Bizton őrzöm a kincset, amelyet adtál nekem, de te, aki igencsak más voltál, mint ez a kincs, és még szebb is, Isten veled!

Ne gyönyörködj – szolgálj! Az első sokkal észszerűbb. Miért részesítem előnyben a másodikat? Emlékszem, az elmúlt év egy estéjén úgy elcsüggedtem, és nem tudtam megindokolni, miért. Ingerült voltam, mert ostobán azt akartam, hogy érzéseim egyezzenek gondolataimmal. (Csodálattal töltött el, hogy gondolataim vannak!)

Ugyanez a probléma ma is, csak még komolyabb. Tisztán esztétikai kérdés? Bizonyára ízlésemnek köszönhető (közeli rokonságban azzal, amely minden indok nélkül a szép felé húz), hogy inkább az odaadás, mint az önzés felé mozdulok; de nincs itt még valami más is? Ami engem illet, igen, van. Először is ott van a létezők iránti vonzalom. Ehhez nincs szükségem alapra; számomra életszükséglet, hogy szeressem őket és dolgozzam értük, csakúgy, mint hogy gondolkodjam. De miért kapcsolódik bármilyen érték is ehhez a vonzalomhoz, amikor másokat figyelembe véve, megvetem az érzéki embert? Felsőbb életforma – személyes ízlés. Ez valóban elégséges etika? Ha tanítanom kellene, azt mondanám, nem az, de nekem teljesen elég.³

Bizonyára nagyon énközpontú vagyok, de ez tényleg összeegyeztethetetlen a mások iránti odaadással és önzetlen szeretettel? Úgy tűnik számomra, egyik részem elajándékozom, a másikat megtartom és ápolom. Ez a második rész önmagában is érvényes, és garantálja az előbbi értékét.

Augusztus 13.

A dicsőített élet csodálatos pillanata. Ha festő lennék, megfesteném ezt az órát, „ahol még az árnyékok is magasabbra szállnak...” Többé már nem analízis, hanem gazdag és csodálatos

szintézis, a létezés és a tizennyolc éves lét fizikai öröme, e nap és e vakító ég mámore, amely már az elmélkedő éjt és gyengéd érzelmeket hirdeti. Szinte sajnáltam. De mi adja e pillanatok egyedi szépségét? Valójában nem e mérhetetlen boldogság alapjául szolgáló fájdalmas órák?

Elégtétel, bátorítás. De én nem csak ilyen percekből álló életről álmodom.

Kevéssé sajnáltam csupán, hogy nem élveztem elszántabban ennek édességét. Túl jól ismerem az örömeiket, amelyeket adhat nekem; akár egy túl gyakran olvasott könyv, amely többé már nem mozgat meg. Voltak évek, amikor elértem a természettel való egyesülést. Minden órában és a rét minden sarkában a titkárról faggattam. Csak ismételni tudnám ezeket az érzelmeket. Istenem! Kerestem és szerettem őket. Egész lelkemet a festői tájaknak adtam!

Ennélfogva túlságosan megszokott élvezetem elapadt. Azután elmém már nem eléggé nyitott. Végül már nem élek meg magában minden pillanatot. Ez akkor történik, ha nem voltam jártas benne, ahogy ezt az elvet felhasználtam Gide-től. Éppen azért, mert nyilvánvaló volt számomra, felülmúltam; életemben az egység megteremtésével törődöm, és többé már nem azzal, hogy hagyjam magam lustán vezetni a körülmények által. (...)

Ami engem illet, én is dolgozni fogok. Filozófia? Végül új okokat találok megkedvelésére. Távol állnak tőlem ezek a légüres térben folyt viták.⁴ Legfőképp nem hagyhatok el mindent a tanulmányaim miatt. Olyan izgalmas egy közösségben élni korombeli gondolkodó emberekkel. Nagyon kedvelem a kort, amiben élek, a belső élet intenzitása, az önzetlenség, az intellektuális és művészi aszketizmus, az egészséges realizmus egysége és a tökéletességre való törekvés miatt is.⁵

Az ideálisra törekedni, nem úgy, hogy az átlagos állapot fölé emeljük magunkat, hanem hogy csak a közepes életet mélyítjük, egészségesebb és gyümölcsözőbb, mert az egyszerű valóságon alapul, és mert nem zár ki semmit. Azután van egyfajta elegáns kifinomultság abban, ahogy inkább átalakítjuk a közönséget, mint hogy a kezdet ideáljától valami különbözőt alkossunk a végére. *Ugyanazt tedd, más okból!* Sok minden van, ami miatt kedvelem ezt a szabályt. Először is, mert kizárja az esztelen hiúságot. Saját összetettségemet egyedül én ismerem. Ez a kettéosztás öröme, amelyről Barrès beszél: ironia, titkolt büszkeség, amely jobb módja annak, hogy becsapjuk a „barbárokat”, mint hagyni, hadd higgyék, hogy hasonlítunk hozzájuk. Komolyabban véve, függetlenség és személyes méltóság heves érzésének elválasztása a pusztán önmagunk képviselétől. Azután az előítélet és a megrögzött szokások aligha maradnak fenn ok nélkül, amely leggyakrabban úgy veszíthető el, ha az emberek szokásaik ellenében cselekednek. Ezért megvethetem e cselekedeteiket szándékuk miatt, és nem azért, mintha maga a cselekedet számítana. Megvetem, ha nem tetszik. Ha tetszik, édes örömöm telik a velük való

közösségben, és abban, ahogy finom modorom találkozik tudatlanságukkal. Ugyanakkor megőrzöm elmém függetlenségét, őszinteségemet és bölcsesség iránti vágyamat.

Így azután itt az iskolaév kezdetén távol vagyok olvasási terveimtől.

Augusztus 16.

Első intellektuális elragadtatásom az *Eupalinos*⁶ olvasása óta. Más filozófusok műveit olvasva az a benyomásom támadt, hogy többé-kevésbé logikai értelmezések, konstrukciók tanúja vagyok, itt azonban végre érzékelhető valóságot tapintok, és újjászületek.

Nemcsak saját magam, de a művészet és a költők által javasolt igazságok, és végül is minden, ami ez évi tanulmányaimat alakította, csodálatos magyarázatot kapott. Egyszerűen az intuícióhoz folyamodás, bizonyos gondolatok továbbbontása azáltal, hogy jobban elmélyülünk bennük, röviden, a spontán módszer, amelyet akkor alkalmaztam, amikor megismerni akartam magamat, valamint a legbonyolultabb problémák elenyésztek. Mennyi minden van Bergson *Idő és szabadságának* 180 oldalán.

Először az örömet szeretném kifejezni, hogy képes vagyok párhuzamba állítani a művészt, a költőt és a filozófust. Barrès-ra a nyelv felől, Tagoréra az én két formája, Alain-Fournier felől gondoltam stb. Amivel valaki véletlenül szembe kerül, azt más tudományosan magyarázza. Van valami örömteli meglepetés abban, ha figyelembe vesszük, hogy a léleknek ezek a művészt által sugalmazott titkai többek pusztán szubjektív létezésnél, és viszont, hogy a filozófia elvont kifejezései életre kelnek, ha megismerjük őket olyan megállapításokkal, amelyek újraszituálják őket az egyéni tudatosság áramában.

Mégis talán csalódás ez kissé. Amit egy Barrès, egy Rivière felfedezéseiben szeretek, az tiszta individualitásuk, és következképp titokzatos formájuk, amely visszahangra talál bennem. Ez igaz, de anélkül, hogy egyetemes értéket kapna. Váratlan hasonlóság inkább, amely váratlanosság engem elbűvöl. Bergsonnal ezek a benyomások elveszítik kalandos jellegüket. Intellektuális magyarázatot kapnak, míg a művész felvetése a vonzalom érzéséből fakad; lélekkeresésemhez társult.⁷ Összegezve, Bergson megmagyarázza a tételt, amellyel Barrès magamat magyarázta nekem. Barrès ezt mondja: „Mivégre a szavak, e durva pontosságok, amelyek bántják összetettségünket?” Ezt a mondatot olvasva oly jól megértem, amit eddig sejtettem, hogy szavaim ártnak érzéseimnek, amelyeket megmagyarázni szándékoznak. Megelégedéssel tölt el látni, hogy valaki megfelelő módon magyaráz és meghatároz egy zavaros gondolatot, amely pontossá és még erősebbé válik bennem. Megelégedéssel tölt el látni azt is, hogy valaki osztozik egyik gondolatomban; a mondat életembe lép, én pedig magamba olvasztom. Bergson mondja: „A durva szó elnyomja, de legalábbis elrejtí személyes tudatosságunk finom és mulékony benyomásait.” Ahhoz, hogy ez a mondat örömet okozzon, meg kell vizsgálnom Barrès-t. Így, ahogy van, elsöre ez túl általános, tudományos, és „nem nekem íródott”; azután megmagyarázza a megfigyelt tény, míg Barrès elegáns módon tesz észrevételt. Ez arra készíti az értelmet, hogy az én területére lépjen, amely szert homályos és tudattalan maradni. Összegezve, ez filozófia, Barrès élet. Ennél fogva ezek a mondatok, amelyek, úgy tűnik, hogy csak formájukban különböznek, nagyon különböző hatást tettek rám. Csakúgy, mint a Bergson által pontosan kimutatott különbség a felszínen maradó gondolat és aközött, amely átjár és létembe épül. Ugyanezt az összevetést megtehetném Tagoréval is. Összefoglalva, az író akkor okoz örömet nekem, amikor újra felfedezi az életet, a filozófus akkor, amikor újra felfedezi az író, aki közvetítőként szolgál közte és az élet között. (En is lehetek közvetítő. Nincs szükség igazi íróra, a látszólagos író elegendő.)

Ami igazán felzaklatott, az az én két aspektusának elemzése volt; igazán félelmetes. Ez a dualitás olyan gyakran megfigyelhető a bennem lévő létező és a kívülről látható létező között, nem torzult, pontosan általam látott, aki megfigyelővé váltam az igazi létezés külső és belső vizsgálata között. Íme e dualitás dióhéjban. Ez a különbségtétel, amit Balzac és Fromentin pszichológiája között én is elvégeztem, hasonlóképpen tisztának tűnik számomra. Balzac tér-időben látja az embert (...). Fromentin a létezőt tiszta tartamban – ez nem azért van, mert az egyik analitikus, a másik pedig nem az. Lenyűgöző lenne Bergson fényében tanulmányozni a nagy írók pszichológiáját. Senki nem határozta meg jobban, még Valéry sem Proustról szóló tanulmányában (Változatok), a modern regényíró művészetét, vagyis Fromentin, Rivière, Gide vagy Arland típusait. Ha jellemezni kellene, azt mondanám, analitikusok. (...) Most inkább intuitívnek vagy bergsoninak hívom őket. (...) Bergson bemutatja azt, amelyet már ezerszer éreztem, amikor részre akartam bontani egy érzelmet vagy egy indulatot. Meglepő volt, hogy oly gazdagnak érezni és oly szegénynek ítélni őket; a gazdagság a szintézisben volt. (...)

Augusztus 17.

Átkozott legyen, aki azért jön, hogy alkalmatlankodjon, amikor oly nagyon nyugodt vagy! Ó, társas élet! Annál is inkább, mert ha másnak engedményeket teszünk, azzal magunknak is. Szerencsére olvastam néhány értelmes könyvet, amelyek megváltoztattak; mennyi badarságot magamba szívtam. Itt van ez a remek Sarmant-darab, *Je suis trop grand pour moi*. Szegény Tiburce, gondolataid miért bátrabbak tetteidnél, és miért vagy oly gyáva, hogy örömet lelsz egy álomban, amelyet megélni nincs erőd?⁸ Ott van *Le maître de son coeur* Raynaltól. A szerelem elvégre oly fontos dolog. Megdöbbentett ennek a küzdelemnek a hevesége; ez már bizonyára nem gyermeki szeretet, hanem érett létezőké, akik számára a szerelem az egyetlen ok a létezésre. Alig értem ezt a közepszerű, barátság nélküli szerelmet, amely annyira lényegtelen az élet számára.⁹

Úgy tűnik, nem szabad, hogy a szerelem minden mást elveszejtsen, hanem inkább új árnyalatokkal kellene színeznie; olyan szerelmet szeretnék, amely végigkísér az életen, nem pedig elnyeli egész életemet. Miomandre *La jeune fille au jardin*-jában méltányoltam a kedves és szentimentális iróniát, különösen az utolsó oldalakon. Am ezek a hősök túl ösztönszerűek ahhoz, hogy igazán érdekeljének.¹⁰ (...) Nagyon megindító arról álmodni, hogy én is nővé válok majd. Tízennyolc éves koromig csupán gyermek voltam. Az ifjúkor örömeit csak egy évig élveztem, még annyit sem, és nemsokára – három, négy, öt év múlva, talán hamarabb, fogadalmi ajándékba kell tennem az ifjúkorból e nehéz szívet. Húsz, vagy akár tíz év múlva hogyan fogok vélekedni a ma gondjairól? Azt hiszem, kedvelni fogom őket, de idegenek lesznek számomra. Addigra már választottam. Addigra már elértem az egyensúlyt. Létezésemnek elvégzett cselekedeteim és kimondott szavaim szabnak majd határt. Többé már nem „állok rendelkezésre”.¹¹ A valódi énem körülötti fal napról napra vastagabb lesz, és mennyi dolgot feláldozok majd! Mauriac szavaiban bízom: „Bátor vagyok az élet előtt.” Mily fájdalmas lesz azonban, ha azt kell mondanom, „búcsúzom, ifjúkor”.¹² Oly szép az ifjúságnak ez az egyszeri pillanata, talán a legfájdalmasabb és legzaklatottabb, de új és gazdag; a magunkban hordott kincs felfedezése, és kimerítés nélküli szemlélésére való felhatalmazás; rövid idejű jog arra, hogy megőrizzünk mindent, hogy kipróbáljunk mindent, megállás és választás nélkül. Azután épp annyi bánat, mint öröm; annyi bizonytalanság, melyet akkor is szeretünk, ha kínoz; a tévázások, a lelkesedések, amelyeket ez a „nehéz szív” elszenved, de tudja, hogy fiatal és dédelgeti sebeit, amelyek által létezése még bizonyosabban feltárul. Fiatalnak lenni! Ó! Nem akartam volna ábrándokkal teli fiatalságot, amely csupán gyermekkorom folytatása lett volna, tavalyi ifjú leányok fiatalsága, akik számára a kor minden újdonsága szerelmet hozott, és éppen akkor számukra a szerelem a boldogság szinonimája volt. (...)

Mily vadul kívánom a magányt, nem az erkölcsi magányt, amelyet el kell fogadni, ugyanakkor széttép, még azokat is, akik büszkén felékesítik vele magukat, hanem a lényeges magányt, amely csak a kedvelt valóságos vagy képzeletbeli létezők társaságát és egyéniségüket engeddi újra felfedezni. Beszélni valakihez olyan, mint hasonlónak válni hozzá, feladni magunkat, megfogyatkozni, különösen, ha gondosan kell megfigyelni magunkat. Az emberek valójában nem tudják, hogyan használhatnák ki azok egyéniségét, akikkel lelki társakként beszélhetnének; legjobb részünk nem meri kifejezni magát. Mindennek ellenére a közhely szokása tönkreteszi azt, ami szép lehetne. Oly sok, szeretettel alkotott mondatot nem mertem kiengedni, bármennyire is tudtam, hogy újra felcsendülnek majd, oly sok más jutott eszembe azután, és annak az egynek ki nem mondása izgatott. Egyszer volt bátorságom, hogy nevetséges legyek; nem értem, honnan vettem a bátorságot bizonyos pillanatokban; más pillanatokban teljesen természetesnek tűnt nekem. Természetesnek kellene lennie. Hasonlóképpen, néha furcsának tűnik számomra, hogy valakit ilyen komolyan vegyek, de minden oly komoly, és minden, ami megérint, oly fontos, ahogy Rivière mondja. Mégis milyen megdöbbentő közönyösnek lenni a természet ilyen tulajdonságai iránt, amelyek egykor annyira megmozgattak! Ez viharos és szomorú. Rendben! Időről időre halványan megfordul a fejemben az a lehetőség, hogy ez hat rám, inkább egy hatás okozta emlék az elmúlt év ilyen tájképe, ez minden. Kifejezetten szeretnék kapcsolatba lépni a természettel, és általában sajnálom azokat, akik nem tapasztalták meg a természettel való harmóniában élés örömeit; én most rajta kívül élek. Ez csak azért van, mert olykor tudom, hogyan emelkedjem föléje úgy, hogy ne sajnáljam magamat. De hozott-e ez valaha is bármit, ami hasonló lenne a tegnapi estéhez?

Mínthogy Bergsonomat elfelejtettem, mi lenne, ha visszatérnék iskolaévem kezdetének terveihez? Először is, bármi áron, de folytatni ezt a feljegyzést.

Dolgozni, sokat dolgozni, sőt, buzgalommal és élvezettel, ha lehet, nem félve, hogy túl intellektuálissá válok; nincs már több veszély...

Ügyelni az Équipes Sociales-ra, ahogy elhatároztam.

Olvasni, nem rengeteget, ha nincs is időm, de bármi áron elolvasni a *szükséges* könyveket. (...)

Augusztus 19.

Újraolvasva ezeket az oldalakat, döbbenetesen veszem észre, mennyire különbözik ez a kép saját magamtól. Ennek oka, hogy lelkemnek leginkább elpusztíthatatlan része önként árnyékban marad; mi értelme leírni azt, amit oly hevesen érzünk? Még ha meg is tartom ezt a jegyzetfüzetet, ha újraolvasom később, amikor már öreg és kiszáradt leszek, emlékezniem kell arra, hogy valami más volt e szünetidőben. Később. Mi leszek? Tanár, aki kijavítja a hibás házi feladatot és a tudás szenvedélyének, vagy más, ugyanilyen jelentős problémának hódol? Félek ettől: elfogadás és lemondás. Igen, akarom azt az életet, de azzal a feltétellel, hogy mindig, mindig szenvedjek benne, nem pedig bezárva magamat gyávaságból; Tagore kifejezése. Csodás élet... A kis lelkek formálásának nagyszerűsége, átadni magunkat hivatásunknak és munkánkunknak, fejleszteni értelmünket, és odaadni magunkat valakinek, alkotni, növekedni. Kétségkívül, még mindig úgy látom magam, mint aki ezt mondja: „Nem akarok boldog lenni!” Hányszor ismételttem már ezt az idént. Csak vissza kell olvasnom, amit minap írtam (1. o.).

Ennek ellenére vannak pillanatok, amikor minden, ami gyümölcsöző, ami jó, oly üresnek tűnik. Most, amikor írok, tudom, hogy életem ugyanolyan értékes és eredményes lesz boldogság nélkül, talán még inkább. Ezen a reggelen azonban nem kerestem indokot és ez nagyon nehéz volt számomra. Tízennyolc évesnek érezni magam, tudni, merre van a boldogság, és azt mondani magadnak, hogy talán soha nem fogod elérni; milyen színtelennek tűnt minden.

Szerencsére vannak pillanatok, amikor nem tudom elhinni, hogy nem érem el. Ha hinnék magamban, ez helyénvaló lenne, de magukból a körülményekből fakad, hogy várok valamit, vagy inkább minden egyes körülményből külön-külön. Egyáltalán nem hiszek abban, hogy egy remény valóra válik, és mindig vágyamtól megfosztva látom magam; de amikor egy egészként képezem el életemet, nem tudom elhinni, hogy kegyetlen lesz hozzám.¹³

Meg kell fontolni, hogy oly sok összetett indulat közepette érzéketlen kívülállónak kell maradnunk. Kissé zavar, amikor egy könnyekkel teli nap után valaki gratulál nekem a jó alváshoz, mert még inkább érzem a különbséget, amely elválasztja egyik létezőt a másiktól, de oly forró haragot kelt az, hogy valaki gyanít valamit. Valójában közömbösnek kellene lennem ezek iránt. Miért aggódom emiatt? Azt hiszem, ez hasonló ahhoz a benyomáshoz, amikor valaki mintegy torz tükrön keresztül átérzi azon tulajdonságok újrafelfedezését, amelyek igazán a tieid, de borzasztóan megváltoztak, a lélek azon indíttatásait, amelyet az illető maga nem ért meg igazán; azokat, amelyeket nem mer bevallani magának, azokat, amelyeket szeret, és azokat, amelyek szenvedést okoznak. Látni ezeket, és tudni, hogyan értékeljük a durva mondatokban, durvák, mert túl egyszerűsítők, mert elválasztják a részeit az egésztől, az egésztől, ahol értékük megmutatkozik. Kissé ahhoz az érzéshez hasonlít ez, amikor azt hallok, hogy valaki egy nagyon kedvelt művet éppoly kategorikusan, mint amilyen gyorsan értékel, amikor számomra csupán az árnyalatok tanulmányozása sokáig tartott, és attól szenvedek, hogy talán nem is értettem meg teljesen. Amikor határozatlan és bizonytalan vagyok, nem szeretem, akár engem érint, akár mást, ha azt látom, hogy valaki hajthatatlan és biztos a dolgában, figyelmen kívül hagyva a nehézségeket, még csak nem is gyanítva a valódi értékét annak, amiről szó van. (...)

Rettenetes ez a dolog: ugyanott vagyunk, egyikünk a helyén marad, a másik hirtelen rendkívüli sebességgel előre lendül. Mennyire megdöbben, hogy a másikat nem látja maga mellett; kinek a hibája ez? Egyedül az övé, és mert nem térhet vissza, beletörődik ebbe a különleges disszonanciába. (...)

Dergez-Rippl Dóra fordítása

- 1 Simone de Beauvoir: *Diary of a Philosophy Student*, Volume 1, 1926–27. Edited by Barbara Klaw, Sylvie le bon de Beauvoir, and Margaret A. Simons with Marybeth Timmerman; Translations, Notes and Annotations: Babara Klaw. 61–72. University of Illinois Press, Urbana and Chicago, 2006. (Eredeti: *Les Cahiers de jeunesse*, 1926–1927.)
- 2 Az „angoisse” általános jelentése „aggodalom” a Vocabulaire Européen des philosophes szerint, és az egész szövegben ez a fordítás használatos, mert Beauvoir soha nem használta a francia „anxiété” (aggodalom, nyugtalanság, szorongás) szót, ami szintén fordítható így.
- 3 A francia „sans doute” kifejezést „I dare to say” (azt merném mondani), vagy „probably” (valószínűleg) szavakkal fordítja Barbara Klaw. Beauvoir soha nem használja a francia „probablement” szót, amelynek pontos fordítása „probably”.
- 4 A francia „vide” (üres) szót mindig az „empty” (üres), „emptiness” (üresség), „vacuum” (vákuum), vagy „void” (légtüres tér) szavakkal fordítja Klaw az 1926–1927-es Beauvoir-naplóban.
- 5 A „belső élet” gyakori fordítása Barrès „la vie intérieure” kifejezésének, amely gyakran előfordul műveiben.
- 6 Az *Eupalinos* vagy az *építész* (*Eupalinos ou l'architecte*) Paul Valéry filozófiai műve.
- 7 A francia „retour sur soi-même”, vagy a „retour sur moi-même” kifejezéseket folyamatosan a „soul-searching” (lélekkeresés) szóval fordítja Klaw.
- 8 Jean Sarmant álnév, Jean Bellemère, francia vígjátékíró, regényíró, költő és színész (1897–1976) álneve. Réjaneal és Louis Jouvettel játszott együtt a Sarah Bernhardt és a Vieux-Colombier színházakban. Legkorábbi művei a legismertebbek, például a *La couronne de carton*, *Le pêcheur d'ombres*, *Le mariage d'Hamlet*, vagy a *Je suis trop grand pour moi*.
- 9 A „lényegtelen az élet számára” a „hors de la vie” (életen kívül) fordítása. Paul Raynal *Le maître de son coeur* című műve egy szerelmi háromszög története Simon, Henry és Aline között. Simon és Henry legjobb barátok, akik gyerekkoruk óta ismerik Aline-t. Simon megvallja Aline iránti szerelmét először Henrynek, majd magának Aline-nek is. Aline először meglepődik, azután elhatározza, hogy viszonzza Simon szerelmét. Szerelmüket egy csókkal pecsételik meg. Amikor Aline meglátja Henryt, rádöbben, hogy őt szereti, és ő is viszonyszereti, de ezt nem vallja be nyíltan. Végül Aline bevallja érzéseit. Henry elutasítja szerelmét, hiszen Simon legjobb barátja, akit nem akar becsapni. Nemsokára ismét együtt vannak hárman, Aline és Simon újra szerelemben esnek. Ahogy Henry elhagyja Olaszországot, búcsúja során felfedi Aline iránti különleges érzelmeit, aki hirtelen kijelenti, hogy tévedett, és valójában Henry szereti, nem Simont. Rettenetében Simon lelövi magát. Ahogy meghal, Henry megismétli, hogy ő nem csapta be, de Simon talán nem hallotta őt. Ezzel zárul a darab.
- 10 Francis de Miomandre (1880–1959), francia regényíró, esszéista, költő, moralista, filozófus és spanyol fordító (*Don Quixote*), 1908-ban Goncourt-díjat kapott az *Écrit sur de l'eau* című művéért.
- 11 A „disponible” (rendelkezésre áll) kifejezést Gide gyakran használja. Különösen hangsúlyozottan jelenik meg a *Les nourritures terrestres* című művében, amelyben indirekt módon úgy határozza meg azt, mint valami, amely csak úgy érhető el, ha feladjuk otthonunkat, családunkat, mindent, amely nyugalmat adhat, beleértve a vonzalmakat és odaadó szerelmi kapcsolatokat, a gondolatokkal való kapcsolatunkat, és bármit, ami veszélyezteteti az igazságot. Ha valaki teljesen rendelkezésre áll, csak akkor tudja megragadni az újdonságot. *Les nourritures terrestres*, 184.
- 12 A „búcsúzó, ifjúkor” valószínűleg utalás François Mauriac második könyvére, amely egy hosszú költemény, a címe: *L'adieu à l'adolescence*.
- 13 A bekezdés két utolsó sora barna tintával kiemelve a kéziratban.

DERGEZ-RIPPL DÓRA

„Legjobb részünk nem meri kifejezni magát.”¹

A fiatal Beauvoir filozófiájáról

„Mily vadul kívánom a magányt, nem az erkölcsi magányt... hanem a lényeges magányt, amely csak a kedvelt valóságos vagy képzeletbeli létezők társaságát és egyéniségüket engedi újra felfedezni. Beszélni valakihez olyan, mint hasonlónak válni hozzá, feladni magunkat, megfogytatkozni, különösen, ha gondosan kell megfigyelni magunkat. Az emberek valójában nem tudják, hogyan használhatnák ki azok egyéniségét, akikkel lelki társakként beszélhetnének; legjobb részünk nem meri kifejezni magát.”²

A fenti sorokat egy tizennyolc éves diáklány naplójában olvashatjuk. Koránérő típus – mondhatnánk –, de Beauvoir intellektusa már egyetemi tanulmányainak megkezdése előtt is jóval több volt ennél. Az első szemeszter előtti nyár reményekkel és tépelődésekkel teli naplóbejegyzések egész sorát eredményezi. E bejegyzések bensőségesége magával ragadó. Nemcsak a kamaszkort maga mögött hagyó ifjú leány szellemi fejlődésének írásos emlékéit vagy az élethez való közvetlen viszonyulását találjuk itt, hanem egy érett gondolkodó kiforrott filozófia reflexióit is. Beauvoir néhány oldal³ alatt eljut a Bergson iránti rajongástól a bergsoni filozófiai meghaladásának szükségességéig. Ez a néhány oldal egyaránt forrása fiatalkori filozófiai ambícióinak és későbbi, egzisztencialista etikájának. Komolyan vehetünk-e egy olyan kritikát, amelyben az elragadtatás és rajongás hangját ilyen hamar felváltja az elutasítás konkluzív véleménye? A válasz Beauvoir szintetizáló olvasási technikájában és reflexiós készségében van: megjegyzéseiből kitűnik, egyszerre kétféleképpen reagál Bergson műveire, amely során a rajongás nem zárja ki a bíráló hangot, hanem kiegészíti azt. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy bár itt csak a bergsoni filozófiára való reflexiókról ejtek szót, a diákkori napló arról tanúskodik, hogy ifjú írója számos francia és német gondolkodó és filozofikus író életművében otthonosan mozgott.⁴

Az alábbiakban egyrészt Beauvoir korai Bergson-kritikáját szeretném vázolni, másrészt szeretném „kimerevíteni” azt a néhány pillanatot, amely még elválasztja az ifjú író az irodalom melletti végső elköteleződéstől.⁵

1927. május 13-i naplóbejegyzésében Beauvoir olyan megoldással áll elő, amely lehetővé teszi, hogy ne is kelljen választania⁶: beszámol tervéről, hogy irodalmi formában írjon filozófiát. Célja egy olyan irodalomfilozófia kidolgozása, amelybe az értelem mellett az érzelem is beletartozik. Első lépésként konkrét élettapasztalatait írja le, és ezek szolgáltatnak alapot filozófiai kísérleteihez. Ezek a kísérletek – „esszék az életről”, ahogy ő nevezte – meglehetősen erős bergsoni hatást mutatnak, hiszen annak elutasításán alapulnak, hogy a filozófia kizárólag az elvont belátásnak elkötelezett fogalom lenne. A naplóbejegyzések Bergsonról szóló gondolataiból látható, hogy Beauvoir a Bergson okozta nagy intellektuális elragadtatás⁷ és bírálat⁸ érzelmi megnyilvánulásai mellett saját filozófiai módszertanába annak több metodológiai elemét is beépíti. Ilyen például Bergson intellektuális megértéssel szembeni kritikájának elfogadása; ezt a gondolatot sokkal később az 1946-os „Irodalom és metafizika”⁹ című munkájában is felhasználja. Eszerint a regényíró feladata a valóság felfedése, azon valóságé, amely intellektuális leírással nem ragadható meg. Mindenekelőtt úgy kell bemutatni, ahogy az a maga teljességében van: a cselekvés és érzés élő kapcsolatában, mielőtt gondolattá válna. A gondolatelőttiségnek az érzelmek észlelésében való fontosságára Bergson többször felhívja a figyelmet.

Bergson-hatást mutat Beauvoirnak az a szándéka is, hogy felfedje az érzékelés és a gondolkodás közti különbséget. Bergson szerint érzékelésünk akkor torzít, amikor tudatosságunk a maga haszonelvűsége miatt kiválogatja érdeklődésünk bizonyos jellegzetességeit változó érzéki benyomásaink halmazából. Ez a válogatás Beauvoir számára a körülményeknek való alárendelés veszélyét jelenti; ezzel szembeszállva aktív szerepet játszhatunk önünk fejlődésében. El kell határoznunk, hogy csak a használhatót hagyjuk életben magunkban – írja, és hozzáteszi, nem szerethetjük jobban tegnapi énünket holnap énkünkénél.¹⁰ A harmadik jelentős Bergson-hatás a közvetlen élmény szükségességének felismerése. Ez Beauvoirnál a szabadság alapfeltételévé válik. Ahogy arra Margaret de Simons rámutat,¹¹ a tudatosság megkülönböztető kényszere Bergson és Beauvoir számára egyaránt az emberi szabadság torzulását jelenti.¹² Intellektusunk analizálja és megnevezi érzéseinket, és ezzel eltorzítja valóságukat. Beauvoir számára az irodalom célja, hogy ezt a valóságot torzítatlan módon jelenítse meg. Ez az oka annak, hogy szinte minden hősnője a szabadságot keresi, azt a morális szabadságot, amelynek alapja Beauvoir szerint az, hogy erkölcsi értelemben önmagunkat szabadnak válasszuk.¹³ Ebből formálódnak tovább későbbi feminista nézetei, számomra azonban itt az a fontos, hogy az emberi szabadság felfedezésének gondolata szintén bergsoni örökség. Az az eszme, hogy szabadságunk érdekében bizonyos észlelési és gondolkodási szokásainkat fel kell adnunk, majd a tapasztalatot az eredeténél, a maga közvetlenségében kell keresnünk, megtöri az intellektus felettünk való hatalmát.

Beauvoir diákkori naplójának első lapjain egyértelműen megkülönbözteti egymástól az értelemmel és érzéssel megismert dolgokat. „*Ingerült voltam, mert ostobán azt akartam, hogy érzéseim egyezzenek gondolataimmal*” – írja.¹⁴ Ebből bontja ki a nem sokkal később feltett etikai kérdést: vajon az énközpontúság összeegyeztethetetlen-e a mások iránti odaadással?¹⁵ A napló első néhány bejegyzése¹⁶ e kérdés filozófiai hátterét és irodalmi konklúzióit mutatja meg, amelynek alapja a szelekcióra való képesség és vágy bergsoni gondolata. Ennek jele az élet egységére való összpontosítás szándéka. Beauvoir hangsúlyozza, hogy nem kell válogatás nélkül megélni minden pillanatot, még kevésbé kell hagyni, hogy körülményeink vezessenek minket.

Az intellektus és tudatosság másodlagosságának hangsúlyozásával Bergson saját intuício-filozófiáját készíti elő; Beauvoir nemcsak meglátja, de irodalmi módszerben átveszi a gondolatok intuícióval való tovább bontásának ötletét. Ha a filozófia elvont kifejezéseit az egyéni tudatosságban újraszituáljuk, életre kelnek. Ezzel a gondolattal végleg elkötelezi magát az egzisztencializmus mellett, ám ezen nem megfontolt szaktudományos választást kell értenünk. A napló szövegéből kitűnik, hogy az egzisztencializmust inkább az előfeltevésekben találjuk, és a gondolatmenetek többnyire irodalmi konklúziókat eredményeznek, amelyek meglepő módon a bergsoni filozófia irodalmi interpretációs lehetőségeinek nyitnak teret. Az író akkor okoz örömet, ha felfedezhetem benne az életet; a filozófus akkor, ha felfedezi az író, aki közvetítő közte és az élet között. Mindehhez hozzáteszi: „*Lenyűgöző lenne Bergson fényében tanulmányozni a nagy regényírók pszichológiáját!*”¹⁷

Beauvoir életfilozófiai töprengései olyan etikai tanácsokhoz vezetnek, mint a „*Ne gyönyörködj, szolgálj!*”,¹⁸ vagy az „*Ugyanazt tedd, más okból!*”¹⁹ Ezek az ideális életre való törekvés alternatívái, amelyek nem a valóság elutasításán alapulnak, hanem épp ellenkezőleg, a közepszerű élet kiszélesítésével érhetőek el. Ez a befelé fordulás a filozófia elvont, érthetetlen fogalmainak kritikáján és a közvetlen élmény bergsoni gondolatán alapul. A szavak az eszme ellen fordulnak – mondja Bergson. Beauvoir naplójában ez így jelenik meg: „*Szavaim ártnak érzéseimnek.*”²⁰ Érdekes, hogy ez a párhuzam vezet el a bergsoni filozófia kritikájához. Az alkotótevékenység²¹ lényegét a léleknek a művész által sugalmazott „titkaiban” látja Beauvoir, illetve abban, hogy ezek jóval többek pusztá szubjektív létezésnél. A felmerülő filozófiai kifejezések váratlan módon való újraszituálása a gyakorlatban egy művészi léthez hasonló életfilozófiát eredményez. Beauvoir szerint a bergsoni filozófiával ez a váratlanság eltűnik, ezért túl kell lépni rajta: „*Bergsonomat elfelejtettem...*”²²

Valójában azonban nem ezzel távolodik el tőle, hiszen fentebb csupán annyit állít, hogy Bergson filozófiai módszere saját irodalomfilozófiai céljaira nem, vagy kevésbé alkalmas.

A különbség Beauvoir egy későbbi etikai felfedezésében keresendő.²³ A bergsoni filozófia tanulmányozásakor²⁴ felfigyelt valamire, amire Bergson nem tért ki, nevezetesen a valóság egy aspektusa, az én és a más ellentétének problémájára. Az alapgondolatot már az 1926-os napló is tartalmazza, de kifejtésére csak sokkal később, 1943-ban, metafizikai regényében kerül sor.²⁵

Beauvoir egész etikája abból a gondolatból ered, hogy az én és mások szolgálata egyaránt fontos, valamint, hogy egyforma figyelmet kell szentelni az egoizmus és az önmegtagadás veszélyeinek. Ezt a különbséget ontológiai distinkcióval magyarázza, amikor kifejti, hogy úgy érzi, létezésének egyszerre két része van, a másokért való rész, amely minden létezővel összekapcsolja, és a rész, amely nem kapcsolódik senki máshoz. E folyamatos és határozott észlelés az alapja annak, hogy a filozófiát elsősorban az étellel kapcsolja össze, és ez vonzza Sartre-hoz és az egzisztencializmushoz.

Sartre hatására később feladott filozófiai ambícióinak bizonyítékát Beauvoir ifjúkori naplójában még a maguk frissességében élvezhetjük. Különösen érdekes az, ahogy Beauvoir Bergson gondolatai nyomán ismeri fel saját írói hitvallását: ami az intellektus számára elérhetetlen, az irodalomban elérhetővé válik. Beauvoir saját magát íróként definiálja, de életművében nem kisebb szerep jut a filozófiának sem. A filozófiai irányzatok közül az egzisztencializmus áll a legközelebb az irodalomhoz, és Beauvoir regényhősei által világosan artikulálta egzisztencialista etikájának alapgondolatát: a szabadságra való vágyakozás beismerését, amelynek egyik jele az érzés, hogy már nem vagyunk a múlthoz kötve, másik jele pedig a magány iránti vágy.

„*Nem vágyom arra, hogy mások megértsenek... szabadságom és magányom elegendő ahhoz, hogy hatalmam legyen magam felett.*”²⁶ Vágyott magány – a fiatal Beauvoir legfőbb ismertetőjegye; a függetlenség iránti szándékkal innen indul diákkori filozófiája, és ide érkezik a magunkért és másokért élés metafizikai dilemmájával kései etikája is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Beauvoir, Simone de: *Diary of a Philosophy Student, Volume 1, 1926–27*. Edited by Barbara Klaw, Sylvie le Bon de Beauvoir, and Margaret A. Simons with Marybeth Timmerman; Translations, Notes and Annotations: Barbara Klaw. University of Illinois Press, Urbana and Chicago, 2006. (Eredeti: Les Cahiers de jeunesse, 1926–1927.)

Bergson, Henri: *Idő és szabadság – Tanulmány eszméletünk közvetlen adatairól*. Ford. Dienes Valéria, Bp., Franklin Társulat, é. n. Eredeti: *Essai sur les données immédiates de la conscience*, 1889.

Bergson, Henri: *Teremtő fejlődés*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987. Eredeti: *L'Evolution créatrice*, 1907.

Joó Mária: *Beauvoir első regénye és a formálódó egzisztencialista etika*, internetes forrás: <http://ntefjournal.hu/vol5/iss1/joo.pdf>, Letöltés dátuma: 2019. 03. 10.
Simons, Margaret A.: *Bergson's Influence on Beauvoir's Philosophical Methodology*, The Cambridge Companion to Simone de Beauvoir, Edited by Claudia Card, University of Wisconsin, Madison, Cambridge University Press, 2003. 107–128.

- 1 Simone de Beauvoir: *Diary of a Philosophy Student*, Volume 1, 1926–27. Edited by Barbara Klaw, Sylvie le Bon de Beauvoir, and Margaret A. Simons with Marybeth Timmerman; Translations, Notes and Annotations: Barbara Klaw, University of Illinois Press, Urbana and Chicago, 2006, 69. (Eredeti: *Les Cahiers de jeunesse*, 1926–1927.)
- 2 „How savagely I like solitude, not moral solitude that must be accepted but has always torn apart even those who proudly adorned themselves with it, but material solitude, which alone permits you to rediscover the company of real or imaginary cherished beings, and the presence of oneself. To talk to others is to become similar to them, to give oneself up [*s'abdiquer*], to diminish oneself, especially when one must watch oneself with care. And people really don't know how to make the most of the presence of those with whom they could speak soul to soul; the best of oneself does not dare express itself.” I. m. 69.
- 3 I. m. 61–67.
- 4 Az 1927-es naplóban például olyan nevek bukkannak fel, mint Alain, Lagneau, Bergson, Schopenhauer, Eucken, Nietzsche, Valéry, Mallarmé, Aragon, Maeterlinck, Claudel, Rilke, Arland, Mauriac, Merleau-Ponty, Descartes vagy Kant.
- 5 Elsősorban Margaret A. Simons írásaira támaszkodom. Ehhez l.: Margaret A. Simons: *Bergson's Influence on Beauvoir's Philosophical Methodology*, The Cambridge Companion to Simone de Beauvoir, Edited by Claudia Card, University of Wisconsin, Madison, Cambridge University Press, 2003. 107–128. Valamint: Simone de Beauvoir: *Diary of a Philosophy Student, Volume 1, 1926–27*. Edited by Barbara Klaw, Sylvie le Bon de Beauvoir, and Margaret A. Simons with Marybeth Timmerman; Translations, Notes and Annotations: Barbara Klaw. University of Illinois Press, Urbana and Chicago, 2006.
- 6 Annak ellenére, hogy Sartre éles bírálatainak hatására nem sokkal később felhagy egy új, átfogó etika tervével és a továbbiakban saját magát egyértelműen íróként határozza meg, jól tudjuk, hogy valójában soha nem hagyta el a filozófia mezejét.
- 7 A megjegyzéssel – 1926. augusztus 16-i naplóbejegyzésében – Bergson *Idő és szabadság (Essai sur les données immédiates de la conscience 1889)* című művére utal Beauvoir.
- 8 Itt elsősorban Bergson személytelen filozófiai hangját illeti kritikával Beauvoir, és ezzel szemben pozicionálja saját irodalmi hangját.
- 9 Simone de Beauvoir: „*Littérature et métaphysique*”, *Les Temps modernes*, 1: 1153–63. Gallimard, 1946.
- 10 Beauvoir, 1926. 62–63.
- 11 Margaret A. Simons írásaira támaszkodom. Ehhez l.: Margaret A. Simons: *The Cambridge Companion to Simone de Beauvoir*, Edited by Claudia Card, University of Wisconsin, Madison, Cambridge University Press, 2003. 112.
- 12 Bergson a szavak mellett ide sorolja a szimbólumokat is.
- 13 Ehhez l. még: Joó Mária: *Beauvoir első regénye és a formálódó egzisztencialista etika*, internetes forrás: <http://ntefjournal.hu/vol5/iss1/joo.pdf>, Letöltés dátuma: 2019. 03. 10.
- 14 „I was irritated because, out of great intellectual stupidity, I wanted my emotions to agree with my ideas.” Beauvoir, i. m. 63.
- 15 Ezt és a következő gondolatokat l: Beauvoir, i. m. 61–72.
- 16 I. m. 61–72.
- 17 I. m. 67.
- 18 I. m. 63.
- 19 I. m. 65.
- 20 I. m. 66.
- 21 Itt most az irodalmi alkotótevékenységre kell gondolni, de Beauvoir lélektani sejtése kiterjeszhető lehet más alkotóművészeti ágak módszertanára is, hiszen általános definícióval szolgál.
- 22 I. m. 70.
- 23 Ehhez részletesen l.: M. de Simons: *Bergson's Influence on Beauvoir's philosophical methodology*, The Cambridge Companion to Simone de Beauvoir, Edited by Claudia Card, University of Wisconsin, Madison, Cambridge University Press, 2003. 107–128.
- 24 Ezen elsősorban a következő Bergson-műveket kell figyelembe venni: *Idő és szabadság (Essai sur les données immédiates de la conscience 1889)*, *Anyag és emlékezet (Matière et mémoire 1896)*, *Teremtő fejlődés (L'Évolution créatrice, Félix Alcan, Paris 1907)*.
- 25 Beauvoir: *L'Invitée*, Gallimard, 1943.
- 26 Beauvoir, 1926. 55–56.

MELIORISZ BÉLA

Átrendeződik

semmire sincs mentség
ami van hihetetlen
s téboly mi lehet még

gyűrődik az idő
de lesz valahogy másnap
s még a fű is kinő

elbűvöl a nincsen
szelíd remény álomban
is végződhet minden

kihez van még közöm?
átrendeződik a mi?
én inkább megszököm

Ha nem is

számolva a befejezetlenség lehetőségével
vagy szépségének váratlanságával inkább
még fölszorozhatnánk az életünk
ha nem is feltétlenül a megszokott szabályok szerint

svenja leiber könyvében olvasom
talán elég ha valakit megszeretsz
ami igazán érdekesen hangzik

s bár sok jót már nem remélek az élettől
ahogy mondani szokták
valamivel mégis többre gondolok ennél

Jó ideig

ahogy megálltam az egon schiele art centrum
kiállítótermében vëra nováková fiatalkori autoportréja előtt
az ismert toposszal élve gyökeret vert a lábam
melynek a magyarázatot nem tűrő szépségen kívül
nem lehet másféle oka s még ma
hónapok múltán sem tudok elfogadhatóbbat

az álomszerűen meleg fényű tərből
anélkül hogy a részletekre emlékezni tudnék
megértő teremőrök támogatásával jutottam
a derűs augusztusi alkonyatba akkorra már sörre szomjasan
s a beszédes utcákon minden lányban jó ideig
mintha csak vëra novákovát láttam volna
velem szembe jönni

Cédulákat

nincs aminek meg nem fizettük volna az árát
lassan mégis itt az árnyéktalan évszak
és az ajtó nem tud becsukódni

mi lesz ha szakadatlanul esni fog

unottan úszkálnak majd a vadkacsák
mert valószínű hogy nem várnak már semmi különösre

kinek írjak mit hozzak a boltból

mintha homokba temetett városok nyugtalanítanának
cédulákat húzgálok ki az idő réseiből
pedig nem volt és nem is lesz
amit jó volna megtalálni

Bármit

mindenre hajlandó volnék
ami csak kedvedre való
megpróbálnám a sárkányrepülést
szívesen tanulnék óangolt akár
merülnék víz alá került romvárosok titkait kutatni
szóval tennék bármit
vagy egyszerűen csak várnék rád
míg szoborrá nem kövülnék

Mindig valami

mindig valami olyan tájról álmodoztam
ahol egymásra találásunk ünnepén
majd a végtelenségnek ajándékozhatom
a szerelem összegyűjtött szavait
hogy ezeket susogja
a szünni nem akaró parti szél
a kedve szerint hegyoldalba kúszó növényzet
s ahogy kifutnak a nyílt vízre a halászok bárkái
ezeket mormolja a tenger
és visszhangozza minden szikla

Kire

elhittem magammal
csak próbára teszel
nincs jobb ötleted
mint egymás nélkül küzdeni az idővel?
ismersz régóta nem kell hát a liftszöveg
de kívüled kire számíthatok?
s lehetne elképesztőbb kaland
mint föltérképezni
vagy újra kitalálni egymást?

BROKÉS ÁGNES

Mezőn

Kizárólag és egyesegyedül
Az érzéki vadmezőkön terem a bor

Ott nőnek a hosszúkás fűszerek
A lanyha gombák és a gyöngy eső

A teremtés verdes ott egyedül
Magába táncol, néha mosolyog.

Örök hiány

Soha többet nem hívhatom
A messzi földrészt ahol élt.

Soha többet nem kapok postán
Két madarat a hóesésben.

A hazugság

A hazugság bíz beesett
A vasedénybe. Körülálltuk
Míg főtt hús-darabkák között
Némán topogtunk.

Szikrák röpködtek, este lett.
Mindenki félt, zápor közelgett
Csak a hazugság rotyogott ott
Kerengett körbe, zsírban úszott.

Hovatovább

Kilépünk a hovatovábba
Beburkolózva valamibe

Valamibe, ami persze semmi
Egy pelerin, egy rongyos tollpamat.

Kilépünk a nagy sehovába
Milyen jó, milyen tágas itten
Nem kell pelerin, nem kell tollpamat.

JUHÁSZ ATTILA

Fény

Ablak mögött is érzem,
amint a halk szél
a nyírfagally törékeny percein
megérint
néhány aranylevélkét

Miféle vágy,
mi szólít,
mit ízlel
a nyakszirt harmatában

Veled lehetnék
Napfénytelen ragyog november

Stáció

Mióta föld emel
befogadtam talán a mindent.

Még tudni kéne,
mit érez,
kit megteremt az érkező

S lettek szavak,
új érverés,
megjárt újabb világok,
helyére szórtam minden égitestet,
sétáltam köztük jóapámmal,

de most a gyermek gyermekét tanítom:
igaz legyen – ha kész –
az ölelésben

Utórezgések

Tisztelet Basónak

Vén tó vizébe
kis béka csobbant.
Mennyi hullám az égben!

•

Egy béka volt csak –
kis csobbanás gyűrűzik
a végtelenbe.

BÍRÓ TÍMEA

A leégett házakból

mint sarkokban megbúvó porcicákat
négykézláb szedegetem az emlékeket
és elszomorít hogy nem elég
a heti nagytakarítás és az erőteljes steril behatolás a fa testébe
hogy a térdkalácsban idővel milyen ösztönös a kopás
mindig rácsodálkozom hogy mennyien vagytok
a tüdőre mint fehér lepedőre alattomosan rátelepszik a por
kétségbeejtően rövid életű a patyolattisztaság
a léleknek folyton szétfeszítitek a szárnyát és
végigkopogtatjátok a sűrűn megpakolt csigolyákat
hogy kihúzva magukat szaporán suhanjanak át a múlt
emlékművei fölött csakhogy a leégett házakból felfelé
szálló füsttel nem számol senki hogy abban mennyire nehéz
haladni
ahogy szobáról szobára ürülnek a sarkok
úgy lesz bennem sűrűbb és átláthatatlan a táj
forog bennem egy tartósított szülői ház

Szilánkos

test nélküli kabátok hevernek a padláson
létrafokokon megközelített ürességek
a leszakadt gombok mint kihullott fogak szempillák
hajszálak egymásra hányva a fiókkoporsó sötétjében

a ki nem mondott bocsánatkérések szülte szorításból
a patkányok mind elmenekültek hátra se néztek
néhány félrecsúszott cserép között beesik az eső
de képtelen tisztára mosni az itt ragadt életképeket

tologatom ezt a vashordót
fémlemezek közé zárt életem
egyharmada hamu a koraszülött halottaim után
egy másik része félelem
a harmadik meg az árvaházak kanálcörgése

elképzelek egy házat amibe nem jönnek megnézni
a rendet és hogy van-e főtt étel mert nálunk
a nagykésnek a fiókban a helye és miután
kifizettük a lakbért nem verjük a fejünket
a falba hogy legyen már mindennek vége

vérképek villanyszámla megannyi tartozás
mínuszban a mínuszban igazi tél van
betömöm a lyukat befoltozom a lyukat
amin kilátok amin kiáltok

GÜLCH CSABA
Élet-képek

1.

A rózsá lelke az a halott csepp,
mi, ha kész vagy rá, befogható,
kövek törnek porrá illatától,
s csendet teremt a Mindenható.

2.

A kalitka ajtaja nyitva maradt,
hajnalra dér csípte meg a körtét,
az órából szakadt mutatók árnyát
az angyalok akkor halálra törték.

3.

Tükörben élsz, a mosolytól távol,
az utolsó mozdulat magánya ajándék,
magadban lázadsz a semmi hangján,
szemem borítsd be s a tengerig látnék.

4.

A fahéj a befőttben táncolni kezdett,
az ízes lével bekentem arcodat,
rám csapta a hajnal a konyha ajtót,
de megvigasztalt a felhős alkonyat.

5.

Fényképezz le, ma szép vagyok,
a messzi érintés utáni semmi,
a villanás előtt üres papírhajók,
rég nem ült már bennük senki.

6.

Ujjaid begyéből szökik a melegség,
mosolyodból még szép titok árad,
elviszlek egyszer a Hold udvarába
és könnyű habcsókkal kínállak.

7.

A virágok szerelmének illata
csendben fürdetett messzeség,
elhagyhat egyszerre minden lélek,
ha Isten sóhaja benned él.

SIMEK VALÉRIA

Königssee

Éreztük hűs érintését,
puha ölelését a tájnak.
Álomhatáron álltunk,
alig ébredésben.
Lassan kelt fel kelet
felől a fény. Teljes volt
a szélcsend. A tó partjánál
aludtak a halk csónakok.
Nem szóltunk. Tékozlás
lett volna a megszólalás.
A sziklák csendessége
visszaverte a trombita
dallamát. A tó vize már
a delet sodorta felénk.
Visszaadtad a szavakat,
a percnként emelkedő
időt. Fény fürdött a vízben,
majd ezüst zivatar alatt
bujkáltunk. Ez volt az utolsó
nyarunk, mely felöltötte a
messze hullámzó hallgatást.

Hozzád szegődtem

Repülőgépek szántják az
 eget. Neved suttogom.
Itt hangzott el életünk
nyara és ősze. Múltunk és
reményünk. Ebben a
vég nélküli vonulásban, a
foltos égbolt lélegzetvételében.
Kérdéseimre nincs aggódást
elcsitító végső válasz.
Álmokkal mértem az időt.
Merészen láttam benne a
világot, amely alakított,
elfogadott, ítél. Kegyetlenül
és merészen. Magadénak
fogadtál el egészen.
Arcom vonása hozzád
idomult. Szeretni
hozzád szegődtem.

OLÁH ANDRÁS

zátonyok

(1. kinek a lelke)

az álmokat hátára veszi az éjszaka
s az ébrenlét roncsoló zátonyai közt navigálja
a megnyíló múlt felé botladoznak a percek
mintha a sziklákról
visszahátráló hullámok zokognának
s én rettegek: reggelente
kinek a lelke ébred bennem...

(2. zsarolva)

benned semmivé lettem –
egy vágy adósaként
itt maradsz mégis közted és köztem

(3. hiány)

várok kiszolgáltatottan:
sorsunk magára hagyva
vágyaink pusztulóban
szívre szív alig dobban
fogoly vagyok hiányodban

(4. lehet-e)

lehet-e újrakezdeni
a tilalom és a véletlenek
borzongató örvényén átkelve
semmivé szűkíteni a teret
egyensúlyozni tegnapok között
fekete kabátban sértődékenyen
s eljutni oda ahol te vagy
az utolsó – az egyetlen

(5. félresikerült varázslat)

bedeszkszük a réseket
– magányosak vagyunk
mint újságpapíron az apróhirdetés

BÍRÓ JÓZSEF
Titkok titka
(*Kemenczky Judit emlékére*)

⋮
menyasszonyt rejtő fátylak
szeretet keresztje megáldva

⋮
szirmokon tétovázó harmat
álmaidból ismerős színezüst

⋮
nap pa li
te li hold

Rögvalóság
(*Pálinkás György emlékére*)

⋮
tovazengő harangszó jelzi
koraestére már odébbállunk

⋮
félkorsónyit iszunk miközben
pontosítjuk amint voltaképpen

⋮
mind vé gig
ke reszt ú ton

PÉNTEK RITA

Öt vers

Hajnali pára

Tenyerebben vagy
egy falevélen csillog
vízcsepp mosolyod.

Kelet

Ébredő szélben
fehéren csobban a fény.
Úszunk a napban.

Illat

Vesszőre fűge
veréb száll. Teher ez is.
Érett málna hull.

Macska

Puhán nyújtózik,
odasimul könnyedén.
Lebegő égbolt.

Dél

Távolról harang
kondul. Elveszik lassan,
kenyérmeleg csönd.

MAJLÁTH ÁKOS

Dögszag

A húsvét még a kertek alatt járt,
de te már csak a dögszagra tudtál
figyelni a konyhában.
Az ünnepi ebédnél olyan gyengéden
toltad félre az eléd rakott húst,
mintha gyermeked haját igazítanád.
Azután rád borították az asztalt.
Lesütött szemmel néztem
a padlón ölelkező zsircseppeket.
Megértettem, hogy hiába költöznél
egy katonaiával kecsegtető nagyvárosba,
hajnalban ott is a hurokba esett őzek
sírására riadnál fel.
Irgyelttem a megvetettséged,
a tisztaságod,
ahogyan felseperted a padlót,
az éhes, visszafogott lépteid.

Rend

Tisztaságot akartam, mire hazaérsz.
Fiókba dugtam a mosatlan tányérokot,
a gyűrött ruhákat az ágy alá rúgtam,
fojtogató élvezettel,
mintha egy megcsalás nyomait tüntetném el.
Zuhany alá álltam, kifésültem a hajam,
lereszelttem a lerágott körmeim.

Mikor beléptél vigyázzba álltam
és jelenteni kezdtem a mai napomról.
Te előre megírt listáról olvastad fel a hibáim.

A kedvenc üvegpoharad vagyok,
amit végleg tönkretettek az idegenek.
Lemoshatatlan ujjlenyomatok jelzik:
én már sosem leszek elég tiszta ahhoz,
hogy te boldog légy.

VÖRÖS ISTVÁN

Töprengés a lehetségesen

„...a tudat elevenítő napfényé lesz, mihelyt összeköti magát a tudattalannal...”

Vekerdy Tamás: *A színészi hatás eszközei – Zeami mester művei szerint*

A tudatodat kössed össze
a szép tudattalannal,
hogyan ne mozdulhasson már többet,

csak hulljanak a bátor könnyek.
A nem érzett fájdalom felmagasztal.
A tudatodat kössed össze,

attól lesz sok kilóval könnyebb.
Az ember furcsákat tapasztal.
Hogyan ne mozdulhasson már többet,

tanítsd mozogni a földet,
ne tavasz jöjjön el tavasszal.
A tudatodat kössed össze,

úgy lesz majd kiszabadítani könnyebb,
lökd le a tudattalanba azonnal,
hogyan ne mozdulhasson már többet.

Évekig a lehetségesen töpreng,
egyetlen percen fekszik és azon hal.
A tudatodat kössed össze,
hogyan ne mozdulhasson már többet.

Szómagyarázatok I.

Kérlelhetetlen

Ki a kérlelhetetlen?
Mit kérne tőle, és ki is?
Darázs lakhat emberben?

Ki csíphetne jobban és szebben?
Kinek az igaza hamis?
Ki a kérlelhetetlen?

Mi öröme van ebben?
Mit vet el a kérésben is?
Darázs lakhat emberben,

bújhat-e meg a belső csendben?
A belső sötét elvakít.
Ki a kérlelhetetlen,

mit utálhat a kérésekben?
Mégis mi az, mit ő tanít?
Darázs lakhat emberben?

A jóság nyoma ismeretlen,
visszavisz a kezdetekig.
Ki a kérlelhetetlen?
Darázs lakhat emberben?

Szómagyarázatok II.

Egyensúlytalanság

Baj és öröm, baj és öröm,
belőled részüket kiszabják.
A ferde fáknak könnye fönt

magába dönt egy fényözönt,
szikrázva sok bizonytalant lát.
Baj és öröm, baj és öröm,

s a hozzá szükséges közöny,
rabság jön most, vagyis szabadság,
a ferde fáknak könnye fönt?

A nagy szerencse összejön,
mikor az átkot is kimondják.
Baj és öröm, baj és öröm,

kéne hozzá egy kézikönyv,
mikor ülj le, mikor szaladgálj,
a ferde fáknak könnye fönt:

figyel. És mindent összedönt
a legkisebb bizonytalanság.
Baj és öröm, baj és öröm.
A ferde fáknak könnye fönt.

Szómagyarázatok III.

Világmegértés

A bűzös óvárosban
egy luxusboltba lépsz.
Örökké hangzavar van,

motor bóg, dudaszó jön onnan,
a villanyvezeték zenél
a bűzös óvárosban.

Az élet nagytitokban
így veszi kezdetét.
Örökké hangzavar van,

de mi furcsa van abban,
hogyha beomlik a beszéd
a bűzös óvárosban,

a szó ha összeroppan,
s belakja végzetét?
Örökké hangzavar van,

de csend a luxusboltban,
és világmegértésveszély.
A bűzös óvárosban
örökké hangzavar van.

Piac

Miért érdekes a piac,
és mért nem a közért?
Ott érted meg, mától ki vagy,

jön másik év, lesz új tavasz,
majd fizetni kell mindenért?
Miért érdekes a piac,

hal tátog rád, szinte pimasz,
a szája az üveghez ér.
Ott érted meg mától, ki vagy,

ahol perc lesz a pillanat,
hová az óra elkisér.
Miért érdekes a piac,

mindenki vesz, néhány elad,
semmit kapunk a semmiért.
Ott érted meg, mától ki vagy,

ahol a józanságod cserbe hagy,
ahol az örület már nem remél.
Miért érdekes a piac?
Ott érted meg, mától ki vagy.

MOLNÁR VILMOS

Kőrösi Csoma Sándor csodálatos cselekedetei

(Részletek egy hosszabb ciklusból)

Kőrösi Csoma Sándor mesét mond

Mikor Kőrösi Csoma Sándor kelet felé tartva átkelt az Eufráteszen, szíve szerint elkerülte volna Bagdadot, nem szerette a nagyvárosi tumultust. De utolsó tartózkodási helyéről azt írta az otthoniaknak, legközelebb oda küldjék a leveleit. Így mégiscsak Bagdad felé fordította az apostolok lovát. Azzal vigasztalódott, egy ekkora városban sok náció képviselője verődik össze, lesz alkalma gyakorolni a könyvekből elsajátított idegen nyelveket. Az sem kizárt, hogy a szélrőzsa minden irányából érkező kereskedők és zarándokok valamelyike hallott valamit a magyar őshazáról.

Bagdadban a főmufti éppen mesemondó versenyt rendezett. *Az ezeregy éjszaka meséit* már betéve tudta, valami újra, meghökkentőre vágyott. Meghagyta a városkapu őreinek, ha távolról jött idegent látnak, vezessék hozzá. Uri koszt-kvartélyt ad minden vándornak, csak meséljen valami meglepőt. Aki a legmegdöbbentőbb mesét mondja, egy teli erszény aranyat kap ráadásként.

Igy vezették Kőrösi Csoma Sándort is a főmufti díszes házába, ahol a belső udvarban már javában folyt a mesélés. Ő szerényen meghúzódott egy sarokban, onnan hallgatta a sok cifra, tekervényes történetet. Mind arról szóltak, hogy a főhős valamiképpen boldog szeretne lenni, csakhogy ennek ezer és egy akadálya van. Hogyan lehet elhárítani ezeket az akadályokat, el lehet-e hárítani egyáltalán – ekörül forgott minden mese cselekménye. Am úgy nézett ki, a főmufti nem leli örömét bennük, egyre fásultabban hallgatta, ezer és egy ilyen történetet hallott már.

Kőrösi Csoma Sándor kevés beszédű ember volt, nem szerette fölöslegesen jártatni a száját. Csak ült és hallgatta a többieket. De olyan beszédesen tudott hallgatni és nézni, annyi minden volt a tekintetében, hogy szinte győztesnek nyilvánították anélkül, hogy szólt volna egy árva szót is. Mikor aztán sorra került, mindenki eltátozta a száját, európai léteré milyen szépen beszél arabul. Azzal kezdte, nézzék el neki, amiért nem ismer olyan hosszú, kacskaringós meséket, mint az előző mesemondók. Ahonnan ő jön, ott kurtább mesék teremnek a fogak között. Talán mert az ottani hallgatóság folyton el kell nyargaljon pityókat ültetni vagy szénát csinálni, s ha pont nincs szezonja ezeknek, akkor fáért az erdőbe, azt mindig. De egy rövid mesét ő is tud a boldogságról, engedelmmükkel elmondja.

Egyszer egy király beteg lett, s az orvosai megállapították, csak akkor gyógyul meg, ha felveszi egy boldog ember ingét. Évekig kerestették az országban, s még külföldön is, hogy egy boldog embert leljenek, akitől elkérhetik az ingét. De sehol nem találtak egyet sem. Még a leggazdagabbaknak, legsikeresebbeknek is akadt valami gondjuk-bajuk, amitől nem volt teljes a boldogságuk. Végül a király maga indult boldog embert keresni. Egyszer egy erdőszéli rozszant kunyhó előtt ment el, melyből vidám énekszó hallatszott ki. Nem fűzött hozzá nagy reményeket, de bekopogott. Odabent az asztal körül egy szegény szénégető ült a feleségével s gyermekeivel, csattantak ki mind az egészségtől. Éppen túl voltak a vacsorán, ami pár darab héjában főtt pityókából állt. Jókedvükben nótára gyűjtöttek. A király megkérdezte a szénégetőt: – Mondd meg, te szegényember, boldog vagy-e most? – Igen, felséges királyom, egészen boldog vagyok. – Nosza, add ide gyorsan az ingedet, megadok érte bármennyi aranyat! – Adnám én jó szívvel, felséges királyom, de nekem nincs ingem!

Hökkent csend támadt a főmufti házában, aztán megeredt a nyelve mindenkinek. Egymás szavába vágva dicsérték a történetet. Kőrösi Csoma Sándor mosolyogva hallgatta, hányan hányféle mély értelmet vélnek kihámozni a meséből. A főmufti rohanást hozta a teli erszény aranyat.

Az aranyakat osszák szét a többi mesélő között, rendelkezett Kőrösi Csoma Sándor, szegény mesemondók kiéteszik a lelküket is, többnyire mégis silány a fizetségük. Legalább most legyen vasárnapjuk. Ő csak annyit kér a főmuftitól meg a jelenlévőktől, mondhasson el még egy mesét. Ez nem a boldogságról szól, de úgy hiszi, a hallgatóságnak tetszeni fog ez is. A jelenlévők a főmuftival az élen lelkesen biztatták, fogjon bele az új mesébe.

Kőrösi Csoma Sándor akkor mesélni kezdett a magyarok őshazájáról. Hogy nem lehet pontosan tudni, hol van, de keresése megér minden áldozatot. Nemes célért érdemes lemondani a boldogságról is. S csak mondta, csak mondta a magyarok őshazáját, úgy átszellemülve, hogy egy idő után pár centivel a padló felett lebegett, pedig nem is állt repülőszőnyegen. A hallgatóság csillogó szemekkel hallgatta, szinte lebegni kezdtek ők is. Az az igazán jó mese, fejezte be végül, amelyikben a mesélő egyszerre szereplő is.

Lett nagy kiabálás, hangzavar megint, egy csomóan nyomban indulni akartak felkutatni a magyar őshazát, maguk is szereplőkké válni ebben a történetben. De Kőrösi Csoma Sándor leintette őket. Van még más mese elég, mondta, ez a vidék híres erről. Mindenki találja meg a sajátját, abban legyen szereplő! Adjon nekik ehhez Allah szerencsét, ezerszer és egyszer!

Nemsokára, miután feltöltötte szerényre szabott készleteit, Kőrösi Csoma Sándor folytatta útját kelet felé, megkeresni a magyar őshazát. A mesemondó verseny résztvevői közül sokan elkísérték Bagdad végébe, hogy ott vegyenek búcsút tőle. Merengve nézték távolodó alakját, amely lassan tovatűnt, mint egy tábortűz mellett elmondott mese az éjszakában, ha elhallgat a mesemondó.

Kőrösi Csoma Sándor találkozik az ördöggel

Kőrösi Csoma Sándor az indiai Kalkuttában járva épp a brit kormányzósági palota előtt haladt el, amikor megjelent neki az ördög. Arra akarta rávenni, hagyjon fel a magyar őshaza utáni kutatással. Kőrösi Csoma Sándor utazásai során már sokat látott, sokat hallott, hivatalok környékén amúgy sem ritka az ördög, így nem lepődött meg nagyon. Csak állt és várta, hozakodik-e még elő valamivel a Tisztátalan, mert rendszerint szokott. Kicsit jobb kedve is kerekedett, mivel ha az ördögöt ennyire zavarja az ő magyar őshaza utáni kutatása, biztos jele annak, hogy jó úton jár.

Akkor az ördög a bal kezével benyúlt a szőrös jobb hóna alá és előkapott onnan egy csomó csábítóan zizegő bankjegyet meg csillogó aranypénzt. „Ez mind a tiéd lehet – kecsgettette Kőrösi Csoma Sándort –, csak hagyj fel a magyar őshaza utáni kutatással. Ha engem szolgálsz, ezerszeresét kapod ennek, s ez mérhetetlenül több, mint eddigi műveid szűkös tiszteletdíja.”

De Kőrösi Csoma Sándor csak nemrég utasította vissza a tibeti–angol szótár összeállításáért az angol király zsák aranyát, zsák ezüstjét, mivel azokkal cipekedve sokkal lassabban tudna haladni a magyar őshaza felé. Különben sem szerette a zizegő és csillogó dolgokat. Azok csak zavarnak, ha meg akar hallani, meg akar látni valamit. Így Kőrösi Csoma Sándor csak mosolygott az ördög ajánlatán, aki ettől csúnyán csuklani kezdett.

Akkor az ördög a jobb kezével benyúlt a még szőrösebb bal hóna alá, és előkapott onnan egy tekintélyes akadémiát, márványoszlopostól, dísztermestől, tagságostól. „Hírneves akadémikus lehetsz benne – kecsgettette tovább Kőrösi Csoma Sándort –, csak hagyj fel végre a magyar őshaza utáni kutatással. Szolgálj engem, és lehetsz még az akadémia elnöke is.”

De Kőrösi Csoma Sándort akkorra már több neves tudóstársaság is tagjává választotta, pedig ő nem is törekedett erre, és már világszerte ismert nyelvész volt, pedig nem is érdekelte a hírnév. Akadémiai elnök meg amúgy sem szeretett volna lenni. Az soha nem mehet el hosszú útra magyar őshazát felkutatni, fessz ott kell üljön az irodájában és mindenféle papirokat írjon alá, míg megdagad a csuklója. Így Kőrösi Csoma Sándor csak még jobban mosolygott az ördög ajánlatán, aki ettől heves prüszögőrohamot kapott.

Akkor az ördög csikorgatni kezdte a fogait, megdühödött egészen, s mindkét kezével benyúlt rettenetes ülepe alá. Mikor onnan előhúzta, süllőgő fájdalommal, bűzlő félelemmel volt tele. Mindkét kezével szórni kezdte Kőrösi Csoma Sándorra a nem közönséges kulimászt.

Kőrösi Csoma Sándor akkor abbahagyta a mosolygást, ábrázata elsötétült, s előbb halkán, majd egyre hangosabban beszélni kezdett a magyarok őshazájáról. S csak mondta, csak mondta, teljes beleéléssel, egyáltalán nem is figyelve az ördögre. A süllőgő fájdalmak, bűzlő félelmek ettől egytől-egyig éles kanyart vettek és nagy ívben elkerülték őt.

Ezt látva az ördögön olyan hektikás köhögőgörcs vett erőt, hogy az alvilágban a démonok és egyéb ártó szellemek már kezdtek sanda pillantásokat váltani egymással, vajon nem maradnak-e vezető nélkül, nem kéne-e új pokolkapitány után nézni?

Nem tűrhette ezt az ördög. Szellentett egy förtelmesen bűdöset, majd úgy eltűnt szem elől, mintha ott sem lett volna. Visszament a pokolba, hogy ráncba szedje a renitenskedő démonokat, ártó szellemeket.

Kőrösi Csoma Sándor rendületlenül folytatta útját a magyar őshaza felkutatásáért. Félemlítették, de ő nem félemedett, kecsgettették, de ő nem kecsgett. A pokol hatalmai sem tudtak erőt venni rajta. De a forgalmas kalkuttai utcák ugyancsak feladták neki a leckét. Úgy kellett járjon a szeme, mint a gyíknak, folyton siringózott jobbra és balra, mikor szaporázta, mikor meg visszafogta a lépést, hogy előre tudjon jutni. A sok kordé, targonca meg szekér, nem beszélve a nyüzsgő nagyvárosi sokaságról, erősen hátráltatták a haladását.

Varangypisi, varangyhúgy

Volt Aliz néném és Eszter néni a felszegen. A lányok majdnem fixen egyszerre születtek (mindösszesen másfél hét eltérés). Elképzelhető, hogy az ilyen egyidejűségek a későbbiekben szorosabbra fűzik a szálat. Minthogy az ellenkezőjét sem zárnam ki teljességgel, mert azt gondolom, az ilyen szerű startolás a dolgok természeténél fogva beindíthat valamiféle versengést. Nem tudom, hogy van ez. Akkor még szóba sem jöhetett ilyesmi, amikor együtt menekültek, pontosabban menekítették ráfos szekerek bölcsőiben, s együtt mentek el a zsidó rőföshöz közvetlenül a második bécsi döntést követően, hogy adjon nekik háromféle zászlószínt.

Abban az évben Darvas plébános úr szerint gazdag volt a „gyermektermés” a faluban, hangoztatta, ha későn is, de beérte a milleniumi dicsőség, noha kellett ahhoz tíz-tizenöt esztendő, de hát úgy tűnt, hogy a boldog békeidők álmos mozdulatlanságában, a ráérősen cammogó monarchiában semmi sem lehet elkésve.

Mégis volt valami, a korhoz egyáltalán nem pázolódó dolog, valami revolveres ügy. Aliz néném meglehetősen sápadt, vézna kislány volt, mert, mondják, megsínylette a születését, de én nem hiszem. Kérdezem, ha Aliz néném azért lett fejlődésében csökköt, másképp mondva fizikailag mínuszban, mert édesanyja akkor szülte meg hirtelen, amikor Veres sógor a családi helyzet fokozott érzékenységét figyelmen kívül hagyva azzal a hírel állított haza, hogy Budapesten a parlamentben rálóttek Tisza István miniszterelnökre, akkor következne az, hogy nem sokkal azután, hogy az országgyűlésben valaki elsütötte browníngját, Magyarország-szerte sok apró, visszamaradt újszülöttnek kellett volna világra jönnie – természetesen koraszülve, csökkötten. Nem így volt, abban az időben kevés kivétellel egészséges, életrevaló csecsemők születtek, Eszter néni darabossága a példa rá, hogy mást ne mondjak, hiszen Eszter néni, mint mondtam már, mindösszesen másfél héttel később jött a világra Aliz nénémnél, nagyon is kompletten, sőt túlzottan kompletten, úgyhogy hülyeség olyasmit állítani, hogy a Tisza István miniszterelnök elleni merénylet-kísérlet beindított volna valamiféle káros folyamatot, befolyásolta volna a szülések természetes menetét.

Mondják, a kislányok egészen elképesztően tudtak sírni csecsemőkorukban. Akkor kezdtek rá először figyelmet felkeltően, amikor Ferdinánd román királyi csapatát átlépték a Kárpátokat. Azért ez így túlzás, ami Ferdinánd király katonáit illeti, mert nem lépték át a Kárpátokat, már hogyan is lépték volna át, hanem az volt a helyzet, hogy jöttek a hágókon, patakok mélyén, jöttek, ahol csak jönni tudtak Erdélybe.

A kassai 9. gyalogezred a Káli-kanyarban tért pihenőre, Farkas Mihály kisalföldi honvéd elővette irkáját, parasztházban gyöngye gyertyafényben folytatta a titkos naplóját. Aznap este írta: „*Nem az van, hogy miközben én mindent elbeszélék, ne gondolnék az én kedves Matildomra. De ha annak nyoma papiroson maradna, akkor az, aki hátul marad és majdan soraimat olvassa, miközben én már porladok, azt fogja érezni, hogy ez a honvéd nem is a hazát tekint elsődleges szerelemnek, hanem csak folyton az otthon hagyott Matildjára tud gondolni, akkor pedig hogyan is tudott volna szuronyrohamra menni, harcolni vitézül, és persze hogy nem tudta elkapni a fejét a golyótól.*

Az országúton szekerek hosszú sora, székelyek, mind bocskorban taposnak, ilyen tekintetben nincs is különbség

székely-magyar és az oláh között. Nagyernye nevű faluban jönnek szembe velünk, mármint a kassai kilenceseikkel, mind menekülők. A férfiak szálíg posztóban, birkaprém-mel ellátva, kucsmájuk szemöldökig süpped, gyepőlészaron csikót vezetnek, asszonyok, gyermekek, csecsemők is a szekereken vastagba bugyolálva, rémületen nézik ezredünket. Mondjuk, ne féljenek, mindhiába. Borjúbögés mindenfelé, a jószág vezeteti magát erőszakkal, asszony tépi a haját székér derekában, megőrült vagy inkább vajúdik, úgy látom. Utóbbi igaz, elfordulok, aztán hallom, mi lenne a nő természetes dolga. Csináld meg már, Mányi, mondja a lórúd előtt álló ember, a kinban levő asszony köré állnak más fehérnepek, de egyik se bába, se apácánővér. A szenvedő asszony tátott szájába szítal az apró szemű őszi eső.

Csináld meg már, Mányi, mondja másodszer is a lórúd előtt álló ember. Az asszony borzas feje egy megomlott zabos zsákon, hanyatt, vékony csikban zab folyt ki az útra, taposásba ömlik az esztendő termése. Ess át, ess át, biztatja tovább asszonyát a székely.

Ugyancsak parasztszekéren a zsidó. Hatvanas izraelita ember, szakállal, kerek szeműve az orrán. Arcát lefüggönyözi a széles karimájú kalapjáról lecsorgó eső, cságot a lovagnak. Mellette az ülésdeszkán a zsidó asszonya, teljesen polgári szövetekbe, ezüstös pálcán esernyőt tart magának. Úgy látom, a nagysága arca darabokra hullva, jócskán viseltes, bár eredendően finom matéria. Mondják a parasztok, hogy a zsidó is velük menekül, akármeddig, akármerre velük tart. Ó Horovitz István, remetei gatteres és még rőfös kereskedő, akiről mindjárt megtudok néhány hazára nézvést erős dicsőséget. Van még olyan magyar ember e hazában, akinek négy fia, két veje harcol a fronton? Csak kérek. Meghajtom magamat előtted, zsidó. Bár csak annyira hajtom meg magamat, amennyit egy magyar honvéd megengedhet magának akármilyen civil előtt...

Látom, Horovitzné leszáll a szekérről, megy a vajúdo asszonyhoz, miközben embere pipára gyújt, lórúdon támaszkodik, és nagy sárgákat köp. Horovitzné segíti világra a csecsemőt. Lány, mondja a zsidó asszony. Akkor a neve legyen Sára, szólal meg a lórúdba kapaszkodó apa, a jószágos lsten áldja meg magát, Horovitzné...

Sokáig beszéltek, hogy Eszter néni kislánykori darabossága csúcokat döntött, amit Szabó doktor meg is erősített, bár azt is mondta a jó hírű szeredai orvos, teljesen rendben van, semmi természetellenes nincs abban, hogy az Eszter nevet kapott kisbaba a normálisnál tudom is én hány kilóbb. Minthogy ilyesmiket nem tartok számon, annyit tudok mondani, amit mások már mondtak: Eszter néni súlya, mint két és fél téglá, de nem cigány téglá, hanem gyári, a medgyesfalvi Nádasy-féle téglavetőből.

Ha mifelénk szokásban volt, hogy minden történetre tudtak mondani valamit, akkor mondták is az emberek: hiába, kilóra megy az élet is.

Elképzelhető, mégis volt abban az időben valami zavarodott igazságtalanság, kivételeztség – tegyem hozzá – nem tudni, kinek kárára. Eszter – Aliz nénémnel szemben – egyáltalán nem volt sápadt csecsemő, talán annak köszönhetően nem volt sápadt és visszamaradt, hogy pólyásbaba korában rengeteg látogatója volt, köztük egy hegyek felől jött, Klárisa névre hallgatott, sokak szerint természetfeletti erővel bíró cigányasszony, aki jól megköpködté a gyermeket, majd azt mondta, nőj nagy-

ra, kicsikém. Sarlatán volt, kuruzsló, nem tudom, szokása szerint köpködte a gyermekeket, s kívánságra azt is meg tudta mondani, mi lesz belőle, ha nagy lesz. Egyáltalán, ha nagyra nő, de ez tudvalevőleg kényes és érzékeny kérdés volt a családokban, csak kifejezett kérésre, vagy rendkívüli esetben mondott valamit Klárisa. Mert a csodaszép cigányasszonyt különleges látókísággal áldotta meg az ő Devlája. Mert, nézettek, Klárisa szemöldöke összenőtt. Mert a cigányasszonynak búzakék szeme van. Mert Klárisa tekintete, mint a gyémánt fénye, szúr. Szája, mint a kígyónak, sziszegő. Mert a cigányasszonynak egyik kezén hat ujj van, valamennyin arany, ezüst pecsétgyűrű, más bolygóbéli kristályokkal, kövekkel berakva.

Nem is igaz, nem így igaz – pontosított Győrffy Rubi néni egyszer a község háza előtti asszonyok padján vasárnap délután –, hanem saját ágyékvizéből spricceli le a kölyköket. Bazsarózsa, akit megigéz. Rozsdaarcú, akit lespriccel avval a varangybéka pisivel. Szó sincs mágiikus érintésről vagy ilyesmi, mondta Győrffy Rubi néni, amiből semmit, vagy alig értett valaki valamit.

Klárisa hol meg lett vendégelve rendesen, hol elkergetve azonnal.

Egyszer csak ellett, a szénégető nomádok rönkökhöz kötözték Klárisát fent a Kelemenben, alig megbontva nadrágjuk elejét végigmentek rajta mind, majd félholtan boksába vetették. A magyar királyi csendőrség az éppen alágyújtott millérben találta meg Klárisát, kékült már, mint a környékbeli havasi vadszeder. S ha már ott razzizták a csendőrök, felvetődött báró Bornemisza korábban eltűnt lányának rejtélye. A gaztevők vallottak, úgyhogy Szentimre főterén nemsokára akasztottak. Semmiség egy búcsújárás ahhoz képest, hogy ezrek vonultak bitót látni, de nem is bitót, hóhért inkább, mert hírlett, hogy lejött a bakó Budapestről. Milyen is egy hóhér? Igaz-e, hogy hamuszínű arca van? Igaz-e, hogy a hóhér szemét egyáltalán nem látni, mert eltakarja a mélyen behúzott kalapja? Állja a helyét az, hogy a hóhér munka közben lesütött féjjel dolgozik, mintha erősen röstellne valamit... Igaz-e, hogy ilyen alkalmakon fekete öltönyben kesztyűs kézzel dolgozik? A feladott kérdéssről sokat beszéltek, álmodtak, leginkább rémeket. Akasztani való emberből eleget látni, de hóhért kivételes alkalom, mondta Veres sógor, ő is befogott, rácsapott a lovakra, hogy le ne késsen, csak a görgényi várcsorgónál itatott. A tömeg felmorajlott, a lacikonyhások és a pogácsások viszont élénken éljeneztek, amikor a hóhér kiadta az utasítást, hogy az egyik bitót, merthogy redves, azonnal ki kell cserélni. Elég szégyen a helyi előljáróság-ra nézve, mondták az emberek, tekintettel, hogy ebben az időben teljesen érintetlen vadon vidékén járunk, nem kerülne valamirevaló akasztófa Görgény nagy havasán?

Mondták az emberek, megfontolni való a halál is. Bitót cseréltek.

Azóta, csillagfényes éjszakákon a hegyek, pontosabban a Medvék vízesése felől gyakran segélykiáltást hallani, senki nem tudja megmondani, a báró kisasszony, vagy Klárisa rémült hangja az. Már nem is fogjuk megtudni.

Gyere Horovitz nénihez, mondta egyszer a rófosasszony Aliz kislánynak.

Gyere a kastélyba, mondta egyszer Bálintitt bárónő Eszter kislánynak.

Aliz néném mint árnyas diófa alatt vegetáló szőlőtöke, amihez elmulasztanak karót szűrni, kapálni sem kapálják a tövét, sőt még eső sem öntözi, csak ha srégen hull. Nem tudom, szép volt vagy csúnya, de mindenképpen ellenére látták a szomszédok és a falusiak, hogy Aliz egyszer csak ki-

nőtte magát, lettek rendes tejfehér keblei, szája sarkaiiban alig észrevehető pihe nőtt, ha virágot szagolt, ott maradt a virággör, leginkább a sárgája. Vele szemben Eszter erősen vastagodott, regett, mint a szalonnás pecsenye. Nem is ez volt vele a baj, mert az asszonyok szerre elmondták neki a magukét, én is ilyen voltam, elnöttem, kicsikém. Mondták, pedig mindennap megnézték magukat titokban az első ház nagy ovális tükrében. Az első házi nagy ovális tükörök vagy megzöldülnek a rökönnytől, vagy állandóan párásak, így aztán mindennap bele kellett törölni a tegnapi hazugságba. Hanem Eszter arca volt feltűnőbb. Azt kellene mondanom, hogy az Eszter arca szép volt, de nem mondhatom. Nem is volt csúnya, nem is volt szép. Inkább szebb lett volna, ha nem lettek volna azok a randa szeplői. Annyi vörös pötty az arcán, mint égen a csillag nagy vörös holdakkal, annál is több szegénynek.

Mondtam, hogy a varangypisi, szolt Győrffy Rubi néni padon ülve vasárnap délután, amikor elnézték a sétáló lányokat. Aztán sürgősen meghalt Rubi néni, nem élt hiába, ő is elmondott egy titkot legalább. Darvas plébános szépen emlékezett meg Győrffy Rubi néniről, mindent összegezve: tudós asszony volt, szent életű, mindenekelőtt. Miért ne hinnék akkor Rubi néninek, nyugodjék békében!

A kislányok Alizéknál találtak nyári játszóhelyet maguknak. A búzacserkén, csúri törmelékben. Polyva, kalász, vadheremag, lópokróc. Játszani mit lehet, kisbabást és galambost. Végleg eldöntött, hogy Eszter lesz a hím galamb. Más esetben Eszter volt a falu bírója, aki kisbabát nemz asszonyának, Aliznak. Aliz néném nem értette, hogy van ez, miért nem fordított, vagy felváltva esetleg... Az a helyzet, hogy a környéken egyáltalán nem volt fiúcska. Klárisa, nyugodjék, világosan megmondta: ha kevés fiúcska születik, akkor azt jelenti, hogy jó ideig nem lesz háború. Akkor lesz háború, amikor az anyák fiaikat szülnék mind, és a vargahegyi Óriások Árka zúgni kezd, az ember azt hiszi, hogy a füle zúg, de nem. Nocsak, fejlődik a lány, mondta Veres sógor, amikor megleste, hogy a kis Aliznak őszire babája született. Tulajdonképpen egy cső kukorica volt a kislánytól délre, altatva, öltöztetve csuhéval, a kukoricacsövek ott lógtak a filagóriás gerendán, magnak száradtak tavaszra.

Lányok, ne legyen háború...

Én Horovitzéknál fogok szolgálni, mondta Aliz jóval később, amikor a kisbabást rég abbahagyták.

A zsidónál? – kapta fel a fejét Eszter, és olyan fintort vágott, hogy az ég vörös csillagai egymásba szaladtak. Talán inntól számítódik az égitestek összevisszasága.

A zsidónál – mondta Aliz, majd nyelt egyet.

De hát a rönktelepen nagy a sár – értetlenkedett Eszter, jó ideig nem hagyta a torlódott csillagokat visszaállni pályájukra.

Horovitzné maga alatt van szegény, bánatos; tudod, négy fia, két veje maradt ott a Nagy Háborúban – mondta Aliz. Eszterke arca meg se rándult, mert régi történet, gondolta Aliz, a nagy tragédiát ki-ki feldolgozta magában már, úgy ahogy.

Én báró Bálintitt Jozefin kisasszonyt fogom tanítani, ha elvégzem a Mariannumot, Kolozsvárt – mondta Eszter, ujaival vadheremagot morzsolt és gyönyörűséggel nézte a morzsalék hullását.

A lányok abbahagyták a beszélgetést, mert a felszereget kapott alszegi kölykök kerítésre kapaszkodva leskelődtek be, nem hogy csak leskelődtek, hanem kiabáltak: varangypisi, varangyhúgy, varangypisi, varangyhúgy. A lányok döbbenve hallgatták a kölyköket, egyikük sem tudta a megfejtést.

Még hallották a Mártonffy-kocsmából: Ma este indulok a frontra, búcsúzni jöttem hozzád, kis Kató...

A nagy legények – mondta Aliz.
A nagy legények – mondta Eszter.

•

Úgy is kell, legyetek ügyesek, mondta Varga kántorné, miután szerre megcsodálta a lányok pártáit.

Kell hozzá három szoknyaszélig leérő szalag még, megyünk a zsidó rőföshöz, mondta Eszterke.

Mentek a zsidó rőföshöz, adjon nekik háromféle zászlószínt. A rönktelep csendes volt, a hérukkolók elmentek az ünnepre, mert a köhéri tetőn már beereszkedett a magyar honvédség kerékpározó előőrsé.

Ahhoz képest, hogy Horovitzné keze erősen remegett, meglehetősen szabályosra vágta fel a három-három zászlószínt. Azt mondta, hasítani selymes anyagot nem szabad, rojtosra bomlik a drága matéria.

Csakugyan drága a zászlószín – jegyezte meg Eszterke –, nekem annyi pénzem nincs is szalagra.

Nem baj, meghozod – mondta Horovitzné. Ha meghozod – tette hozzá alig gondolatnyi idő múltán.

Három színt hitelbe? – értetlenkedett Eszterke.

Mindhárman jót nevettek, de nem mondták volna el senkinek a világ kincséért.

•

A menet a Víztelepnél haladt el, meg volt mondva, irány a téglagyár, kis kerülővel.

Zsidók! – kiáltotta az egyik fiúcska vérző homlokkal. Gyermekek játszottak a Víztelep udvarán, lebombázott város képét mutatták a szanaszét hányt pompák, lendke-

rekek, szivattyúk, pedig soha szál bomba se hullt az égből arra tájt. Nem, a fiúcska nem ütötte meg magát, hanem nagy kövér pattanásait nyomkodta egy kislány. Úgy is volt, a fiúcskát Gennynek szólították a többiek.

Eszter és Aliz ott állt a Víztelep előtt a kockaköves téren, nézték a gyár munkásait, akik tűzcsapokkal megrakott platót taszítottak ki éppen. A lányok a tűzcsap alapját képező öntvénylapról olvashatták, ha elfelejtették volna, hol járnak: Marosvásárhely, szabad magyar királyi város. Várták, hátha megjön valahonnan a szemben levő fűszer- és gyarmatárus, a bolt zárva volt ugyanis, a szürkére kopott festett ajtó derekán vaspánttal, lakattal.

Sára néni, Horovitzné! – szólt elsápadva Aliz.

Eszter azonnal hátat fordított a menetnek. Úgy fordított hátat, mint azon az ünnepen, amikor a havasról lelapkodott szél orvul, vagyis hátulról támadott, és a hosszú zászlószín szalagokat a lányok ölébe söpörte.

Drága Alizom, ha lehet, kis vizet csak – szólt Horovitzné.

Jövök a vízzel azonnal – mondta Aliz, és nem tudta hirtelen, merre szaladjon. A vízgárba!

Na jó, mondta Szabadkay Árpád csendőrhadnagy, majd rákiáltott a menetre: hé, zsidók, lassabban!

A csendőrhadnagy odalépett Eszterhez, a lány arcát jól megnézte.

Tetszenek nekem a hölgy szeplői, erősen tetszenek – mondta Szabadkay Árpád csendőrhadnagy Eszternek.

Ha hallotta volna Aliz, mit mondott a csendőrhadnagy Eszternek, akkor azt gondolta volna, hogy lám, akármi-lyen történetre nemcsak mifelénk tudnak mondani valamit az emberek. Például olyasmit: jegyekre ment az élet is. De Aliz nem volt ott, nem hallotta, nem is gondolt ilyesmit.

VOLONCS ATTILA
Petacci térdei
viaszosan fénylenek

Dsida Jenő levele Ezra Poundhoz 1938. június 6-án

Az erdélyi nyár egy londoni november: nem is időegység, hanem idegállapot. Alkonyattájt sötét a menny és hajnalban zokog az azúr fekete bátyja. Kimossa a víz a jó földből a hús évé beszívárgott vért. Meschendörfer városában furcsa zászlókat tűznek ki újabban a szászok, derékszögekben törnek fekete vonalak a vörös alap tejfehér köreibe. Rémisztó síkidomok szigorában így ver magának koporsószöveget a derékba tört tündérszög. Ne sírj!

Melinda ma reggel moldvai mézet hozott be, széki kálacsot, foszlóst. Nem bírtam enni. Lázás szemekkel úgy láttam, a kórház piszkos falai templomfehérek, a kórterem levegőjének szentélyhidegében meg mintha csobogna a sűrű sötét. Erről keresztelők jutottak eszembe, beregszászi keresztelők és esküvők. Mulatságok, amelyeken lopva kóstoltuk apáink borát a málnabokrok takarásában. Erről persze dióillatú öszök, azokról meg jóságos fáultatók jutottak eszembe. Majd régi cimborák, mögöttük lusta hársfák, előttük marosvécsi abroszok, azokon a borfolt, felettük szálló öblös hang, annak zöngéiben szimultán vesszor, mélyén félelem. Egy rövid út elnyújtott, kimerevedett képei, szűnni vágyó zörejek. Ölelés. Hogy mersz ilyen szépet írni, te taknyos, mondta, és sírt. Ma az esőt nézi szótlanul a Varjúvárból, közben arra gondol, hogy a Reichstagot neoreneszánsz stílusban építették. A dohányt lazítgatja a Mezzegrában vásárolt pipaszurkálóval, meg kissé fanyalag azon, hogy Wallot korinthoszi oszlopokkal támogatta meg a *Dem Deutschen Volke* feliratot. Ő valami szikárabbat képzelne oda, puritánt a fenséges helyébe, a fogalmakkal és logikai rendszerekkel jól operáló elme cicomái helyett tiszta és érzékeny lelket.

Lázálomban az ő vidékén jártam. Az öreg építész sztánai csúcsai vörös pompában törtek az égbe, a ködöt hideg reggeli szél lebbentette fel a völgyből, oda igyekeztem, a tisztás közepén indokolatlanul álló, asztallapnyi, kerek és fehér kő irányába. A folyó felől lányok jöttek, térdükig takaró ruhában, ragyogó kócokban vállukra omló hajjal, dísztelenül, mezítláb. A kő mellett megálltam, s ámulva vártam a kegyes, fényes lényeket, miközben a csoda előszele játszott hajammal, s kristálytisza zúgással töltötte meg a szurdokokat, borzolta a távolban a rozsás fák lombjának mesebeli selymét.

Harmincegyen voltak, tíznek kék ruhája volt, tíz pirosba öltözött, tizenegyen fehérben lépdeltek felém. Egyik se élte meg még hússzor a telet, szűznek sejtettem mindannyiukat, s mikor közelembé értek és megfogták egymás kezét, érezni véltem áradó illatukat, leginkább körtét és krizantémvirágot, meg más efféle virágokat és gyümölcsöket. Az egyik piros ruhásnak hatalmas ősz-koronája volt, benne a minden-erdők színei, szőlőlevelek közt csüggedő barna levélfoltok és fakuló erek, melyek körül már nem önmaga többé a sárga.

Elkezdődött a rítus. Kört formáltak a fehér kő körül és vidám táncba kezdtek, szökdécselésüket olyasfajta énekkel kísérték, melyet a vándorcigányok énekelhetnek lenn a Balkán fekete rögéin, Ederlezi ünnepén. Majd énekükbe román szavak keveredtek, azok mögé magyar sorok fordultak be, néhol örményül kurjongattak, németül és görögül ugratták egymást negédes pajzánságokkal. Tapsoltak, forogtak, néha megbontották a kört és egymásba kapaszkodtak, birkóztak és viháncoltak, elterilték a nedves, szalmaszín fűvön. Egy más fölét hajoltak, gyöngéden a másik húsába markoltak és mutatoujjukat kulcsontján végigcsúszatták, elámultak társuk szépségén, a közvetlen közelségtől egy pillanatra

kancsalodva elmosolyodtak, majd mintha én ott se lennék, megcsókolták egymást.

De tátott számat hideg levegő kezdte kiszáritani. Hancúrozásuk közepette széttöredezett, és lenge anyagon át ölekbe, mellbimbókra lehelő énekhangjuk újra egyesülni akart, most mély és komor dallamokat rengetve a reggel hűvösen. Amint a kör újra körre alakult, a piros ruhás, őszkoronás lány kiválasztott egy fehéret, ki minden bizonnyal a legszebb volt közülük. Arcára nem emlékszem, tartása ünnepélyes volt, alig-alig remegve túrte, hogy a levélkoronás lány kioldja ruháját és a kör közepére vonva meztelenre vetköztette. Mikor az anyag bokája köré omlott, szelíden hátrátolta kezével és a körre fektette. A többiek távoli, lidérces hangon énekeltek tovább.

*Kitalálta a halált,
széppé tette, hogy ne lássam,
s hogy ne sírjak, könnyeimet
gyönggyé fagyasztotta.
A fák büszkén viselik
angóra lombjaikat,
szelíd-karmú cinkelábak
alatt jég-xilofon csetten.
Csonitja ezüst jégből,
bőre tejút-hideg gyolcsból
(szagtalan-szigorú-szép liliom):
jön, jön a hópihe-szirmú,
szememet lefogja.*

A piros ruhás szűz bárányölő kést húzott elő koronája sűrűjéből. Tudtam, hogy mi következik, de nem volt erőm elfordulni, így te is láthatod, amit én láttam. A meztelen lány sikoltott bár, nem ellenkezett. Mozdulatlanul, nagyokat nyelve és zokogva túrte, hogy a penge egyre mélyebbre hatoljon testében, s lassan csordogáló vére eleven, meleg csermelyekben megfesse a követ. Az ősz-koronás, amilyen lassan belémélyesztette, éppolyan ábrahामी hidegvérrel húzta ki a kést, visszatette az iszamos vasat levelei közé, majd csatlakozott az éneklőkhöz. A folyó felé fordult, mire a kör megbomlott és a harminc lány halkuló kísértetalolásban visszatért honába.

Közelebb léptem a kőhöz, a lány arcát továbbra sem tudom felidézni, de úgy rémlik, tekintete eleven volt, és könnyei éppúgy áztatták a követ, ahogyan vére arról lecsordulva locsolta alant a meszlepedékes csernozjom fuladó rétegeit. Mögöttem megsuhintották vén ágaikat a fák. A hideg áram engem is elért, hajamba karolt és bántotta a szememet, minden irányból támadott a szél. A lány pillái lassan elaléltek, két melle közti völgyben fehérre fagyott néhány pihe, majd terjedni és sűrűsödni kezdett, mintha egy láthatatlan, hatalmas kéz liszttel szórna be hűlő testét, és hirtelen önálló életre kelő bőrredői szorgos hullámlásban tollakká szelídültek, akárha hatyúvá változna öntudatlan halálvacogásában.

A szél szétfújta a szüzet a völgyben. Kavarogva és dühösen kapta fel millió részecskévé foszló alakját, rubint utakkal barázdált hódúnét a jégsvatagi vihar. Aztán lustán, prémesen tekergett, egyre szótódott, az egekbe tört, mindent beborított odafönn a metamorf malaszt. Méltóságteljesen hullott alá, szigeteket, terjeszkedő góccokat alakított ki a talaj csontosodó locspocsán, míg nem telje-

sen befödte a vidéket. Hamarosan a követ is puha tollhó borította, a vérnek nyoma sem volt már felszínén. Halk volt a táj, takarója réstelen.

Lásd, e törött testből és venyigésen-szőlőtökésen szép lélekből micsoda vérgőzös és fagyos látomások születnek az utolsó előtti percn. Itt nyargal a halál, kezemben a toll, valami olyasmit kellene leírnom vele végtére is, hogy amit valaha e földön papírra vetettek, az együvé tartozik. Lett legyen székelykocsárdi pályaudvar vagy La Concorde metróállomás, egyformán arcok jelenése a tömegben: szirmok egy nedves, fekete ágon. Mégis van, aki temet és van, aki örömet ad kölcsön. Emez etiópsikolytól hevülő koszorúért nyújtja finom ujjait, melyek valaha eleven, most dagerrotípián kékülő indiánidőkben Idaho földjétől piszkosan írtak Indus színű verseket a

zajló Portneuf tükrére. Ha mérlegelem az ember különös szokásait, megvallom, barátom, zavarba jövök.

Olvasás idején majd enyhül a pír az arcomon. Akkor majd a füvek fölvisítanak, mert nekik sem mindegy, mi tapossa őket: meztelen talp vagy tankok típrólánca. Akkor majd széttárja karját a vezér a benzinkút tetején. Mellette a szeretője, a megilletődött Claretta, elképesztő a lába, ahogyan az égbe mered, akár egy karcsú gyertya, élettelen térdei viaszosan fénylenek a milánói napsütésben. Tempora sic fugiunt pariter, pariterque sequuntur: et nova sunt semper. Nem tudom, ki írta ezt. Nem tudom azt sem, mennyibe kerül fél kiló sajt a noszolyi románoknál. Rúzsflórával érlelik, lágy, mint egy párna és álomszaga van, számban az íz, valami íz és nem múlik el.

(A kézirat itt megszakad)

Osztálykirándulás

Mik ezek itt? Katedrálisok? Egekbe törő csúcsokat láttam és bámultam, ahogy a fény szétszaggatja a sötét szemfedőt. Alant a picinyke csermely fölött tüzes malomkerekeken gördült tova a pára, nyomában izgága parti nővényekkel kacérkodott az ólmos őszi szél. Úgy tetszett, Karpó óra húrjai bordáimat préselik. Jaj nekünk, ha mellkasunkon csontot ér a lant. Az almafán ültem, fáztam és hallgattam a kutyaugatást, számban az éji édes penész-ízzel remegtem a haragos, az igazi circumdederunt köröskörül vicsorgó ritmusa alatt.

Előző délután levegő után kapkodva csattogott sátáni lármánktól ez a szép vidék. Huszonhatan voltunk, kilencen nem jöttek el, így éppen kényelmes volt számunkra az erdei vendégház minden éteri büze és kosza, a felfújható medence tükrének fodraiban a lányok széthullámzó combjai, a felcsempészett pia nejlonpoharakba csorgása a speciálisan súlyozott átlag útján, a tulaj szexista viceiben a szénaszagú tájszólás és a rontott igekötők. A nyár utolsó napja volt. Diákidill. Foci a lejtős domboldalon, félmeztelenül, a messzeségben lassan barátkozó komor csúcsaink a Bernabéu felé. Az osztályfőnök háta mögé. Izdadt homlokok áztatta piros arcok cserepes ajkai közt lobbánzó füves cigik. Kedves céltalanság. A fűben hemperegtem.

Valakinek egyszer eszébe jutott almafát ültetni ebbe a zord talajba. Most gyümölcsei már-már pajzános pirosan csüngtek ágairól, a pusztákon kontraszt kedvéért talán. Szétvetett combjaid közé fogtad az ágat és hátadat a törzsnek támasztottad. A fűből, akárha gránáttölcsérben hasalnék, lestem Ekhó valótlanságát, amint görnyedve ölébe néz. Combközéptől mezítelen lábaid lelőgtak a faágaktól szűrt fényű semmibe, fehér térdkalácsod foszladozott, akár a vonatablakból visszanező szeretett lények homályos tekintete, ha nem jönnek vissza többé. A vízbe nem mertél bemenni a többi lánnyal, erőtlenség voltál, meg sohasem tudtál úszni és féltél, hogy kiderül. Egymásra rúgott két cipőd, mint a sírkő feküdt egy vakondtúrás tetején, talpadat egy légy birizgálta, Ciorant olvastál, elviselted magad.

Úgy volt, hogy sétatáji megyünk az erdőbe. Rövid időre elaludtam a napon, pár oldal után felköltöttél, nem láttam álmot. Kinyitottam a szemem és már hallottam is a lépcsőreccsenéseket. Felmentünk a szobádba, négy másik lánnyal osztoztál rajta, nem voltak bent. Nyitva hagytuk az ajtót és felgyorsult a légzésed. Térdelve fogtál az átöltözéshez, mintha imádkoznál, a nyitott ablakon megütköző sugár a hátadra vetült, kibontakozó vállad íve kaszaélként simul és villant levegőjén a dohos háznak. Gyümölcs meztelenedik így héja fogságából, ha rozsdás esteiken kés ér a termés testéhez. Nem érintettelek meg. Végül levettél a fejedre tekert kendőt is, törökös-kacsaringós mintája volt, de nem rikító, gyengéden az ágyra tetted, megfordultál és úgy néztél rám, mint egy piros Marlboro dobozáról az elrettentő példa. Anyukád előző héten borotválta le a hajad, tenyered alatt tüskéid engedelmesen meghajoltak, mintha saját arcomat simogattam volna, melyen újfent erősödött a borosta. Gerjedelem nélkül megöleltelek.

Negyedóra múlva már az ösvényen haladtunk valami különös, lassú egymásmellett ágreccsenéseiben, koboldárnyékok között. Rád bízottam magam. Meg az erdőre. Hunyt ernyőm alatt egygé váltam a görcsösen kapaszkodó

gyökerekkel és besiklottam a te bőrdobba is, forró köreidben egyre mélyebbre fúrtam magam, véredben fehér sejtek árjával szemberepülve bomlottam semmivé, aztán egy szemhéjsértően kívülről érkező fényjáték hatására felemeltem pilláimat. Hatalmas ezüst kísértetek suhantak át az erdőn, te nem törődtél velük, a szembeérezhető öregembert figyelted. Tétován köszöntünk neki, mogorván megnézett minket. A tekintete végleg kizökkentett, olyan harsányan, évtizedei olyan sűrű fájdalommal pillantott ránk, hogy hirtelen beálló objektum voltomban is megremegtek tagjaim és egy másodpercre megszorítottam a kezedet. Őszez-ritkás haja mögött elmosódott a táj, csak nagysokára ocsúdtam retinájának fáradtszürke dőféséből.

Tárgyból személyesülve újjá, hamarosan kis faluba értünk. A kocsmaként is szolgáló egyetlen bolt előtt középkorú férfiak beszélgettek, piszkosak voltak, ugratták egymást. Milyen cukik, jegyezted meg, nem sör van a kezükben, hanem egy-egy fagy. És valóban.

Talán nem kellett volna továbbmennünk. Az úttest közepén egy elütött kutya teste feküdt, beleinek hálója még szinte látható melegen fordult ki belőle. Oldalról egy másik figyelte. Nem tudtuk meg már, hogy melyikük a szuka és melyikük a kan, mert hirtelen megfordultál és visszarahantál. Rohantál, rohantál volna, mint Davos-ban az a szegény kamaszlány.

Mindez csak pillanatnyi völgy volt, mire utolértelek, meg is nyugodtál. Homályló visszautunkon túlságosan mélyről indítva, hamiskásan bizonygattad, hogy igenis dúdolhat az ember vonósnégyest. A tizenegyedikbe kezdted bele. Schubert dalában, Schubert dallamában minden hangban hallható halál van, mondtam. Meglepve néztél rám, pedig tudtad, hogy valaha lakott a házunkban egy költő.

Sötét volt, mire visszaértünk. Lobogott a táborút, a társaság nagyja már részegen üdvözölt minket, borral teli narancsleves üveget nyomtak a kezünkbe, te nem ihattál, én belekortyoltam. Hideg éj terült ránk, a többiek hamar a csürbe menekültek előre, és órákig rengették maximumra teker basszussal a poros gerendákat a palatető alatt. Mikor ketten maradtunk a parázsnál, énekelni kezdted, hogy véletlenül se beszéljek. Még soha, senki dalát hallgatva nem éreztem ennyire, hogy létező. Megzenésített verset énekelte cigányosan táncikáló ritmusban, hideg és sötét visszhanggal szembe, ez éji szökdécelés miatt Nabokov regényeinek összes nőalakjában rád emlékezik.

Odafönt a vakság sziszegett a szobában. Előbb eltűrted a kapkodó vetkőztetést, zöldbe borult sóhajjal engedted bokád mögé az inged, s csak aztán oldottad le fejedről a kendőt. Ügyetlenül kotorásztam az ereszkedő nadrág zsebében. Ahogyan végre megtaláltam és elővettem, a síkos kis kört a holdfény Kharónnak szánt obolosszá játszotta át. Szerettelek. Nem a zászlós táborok rettenete, a hullók borzadálya volt az a szeptemberi éjszaka. Száraz és véres emlékeimet szellőztettem másnap reggel az almafán, kötélideg feszült csendesen a recsegő ágacskaiknak. A kutyaugatás elhalt, csak visszhangját rázta még egy ideig a hideg. Hűvös csendben azon tűnődtem, miért is épített ide az isten katedrálisokat, te már halott vagy, én pedig meg fogok halni nemsokára.

HARMATI MINKA

ÚTON HAZAFELÉ

A téli bezártságból és a szürke városi monotoníából egy napra a Bakonyba szöktünk. Bár az erdő teljesen kopár és kihalt volt, a hegyek között bujkáló Nap fényjátéka felderítette a természet arcát. Lábunk alatt az ősz megbarnult levelei zizegtek, a hűvös csöndet időnként bátortalan madárdal melegengette. A Cuha sebes folyású vize hol lelassult, hol teljesen megpihent: a máskor vidáman fecsegő patak hallgatásba burkolózott, csintalan fodrait elegáns jégkristályokra cserélte. A növények dércsipkét öltöttek, a fák törzséről mélyen barázdált, ősi arcok meredtek ránk. A föld göröngyei közé fagyott pocsolyákon megcsúszott a napfény. Az erdőben béke és nyugalom honolt, csak a szajkók rikoltása és néhány őz riadt vonulása törte meg néha a mozdulatlan némaságot.

Kis csapatunk jó hangulatban haladt, de idővel letértünk a jelölt útról, mert kifejezetten nehéz terepnek bizonyult. A tuskés cserjékkel dúsan benőtt, elhanyagolt csapás helyett inkább egy azzal párhuzamos, jelöletlen ösvényre esett a választásunk. Végig az erdő sűrűjében haladtunk, de a térképet és az égtájakat figyelve tudtuk, hogy jó felé tartunk. Egy kis kerülővel meg is érkeztünk célunkhoz: a bizonytalanság izgalma, a járatlan utak érintetlen szépsége kárpótolt a kényelmetlenségekért.

Nemcsak ébren, hanem álmomban is jártam már így. A helyszín nem téli, hanem inkább tavaszi vagy nyári erdő volt. A vadregényes, sötét erdőn nem hatoltak át a napsugarak, mégis valamiféle különös varázsszerűség ragyogta be – mintha nem is kívülről kapná a fényt, hanem maga az erdő bocsátaná ki a sejtelmes világosságot. Hajnal lehetett, mert a füvet még harmat borította, s ahogy gázoltam benne, a cipőm teljesen átázott. Ez a kis kellemetlenség nem szegte kedvem, rendületlenül mentem tovább. A dús, harsogóan friss növényzet mélyzöldje szokatlanul elevennek hatott, intenzív erő vibrált mindenütt.

Egyszer csak elágazáshoz értem, és elbizonytalanodtam, merre folytassam az utam. Kis tétovázás után elindultam az egyik ösvényen, de szinte rögtön tudtam, hogy nem az lesz az igazi: elhanyagolt erdei csapásnak tűnt. Egy ösztönös sugallat mégis arra késztetett, menjek még egy kicsit tovább – nem hiába, mert az ösvény végén egy szép, fiatal nő feküdt. Halott volt és mégsem, mint Csipkerózsika a csók előtt, vagy Hófehérke az alma után. Nem lepett meg a tetszalott lány látványa, de mivel nem akartam felébreszteni, visszatértem az elágazáshoz és a másik irányba folytattam a sétát.

Hamarosan egy köralakú tisztásra értem, ahol megint döntenem kellett, merre tovább. Közben egy idegen pár bukkant fel egy kutyával. Ők nem vettek észre engem, de én láttam, hogy két kóbor kutya közelít feléjük. A két korcs neki is rontott a harmadiknak, majd egy rövid csetepaté után a pár távozott a megtépzott ebbel.

Akkor már tudtam, hogy nincs menekvés: a következő célpont én leszek. Féltem, de úrrá lettem rettegésem, és belenyugvó, derűs higgadságot öltöttem magamra. Az egyik kutya egyenesen felém rohant: kócos fekete bozontja csak úgy lobogott, szikár, izmos alakjából fenyegetés áradt.

A vérfürdő mégis elmaradt. Mintha a nyugalom láthatatlan védelmet vont volna körém, s ahogy a támadó állat belépett a békesség büvökörébe, megérezte baráti szándékomat és meghunyászkodott. Először óvatosan szaglászni kezdett, majd kedvesen megnyalta felé nyújtott kezemet. Innentől már tudtam, hogy hamarosan elérem célomat, és semmi bántódásom nem eshet az úton.

Így is lett. Ahogy mentem egyre beljebb az erdő sűrűjében, rövidesen meg is találtam, amit keresem: egy eldugott kis fakunyhót az erdő mélyén. Hazaértem.

Az álom még napokig a hatása alatt tartott, és valamiféle sebezhetetlen nyugalommal vértezett fel. Nyilvánvalóvá vált, hogy a „Csipkerózsika-ösvény” sehová sem vezet, s álmodóm nem akar az ott alvó, öntudatlan lány sorsában osztozni, mert az számára egyenlő lenne a halállal. Így inkább vállalta az ismeretlen veszélyeket, hogy saját félelmeit leküzdve végül a neki szánt útra léphessen.

A történet a gyerekkori mesék hangulatát idézte fel bennem, amikor a szegénylegény az akadályokkal teli vándorút végén királyfiként találja meg a helyét a világban. Az álom és a mese egyik gyakori közös motívuma a próbákkal teli utazás. Az álmodó meredek és veszélyes terepen próbál boldogulni, vagy különféle nehézségek gátolják a haladását: elágazáshoz ér, zárt ajtóba ütközik, vadállatok támadják meg vagy gyors sodrású folyó keresztezi útját. A mese hőse is gyakran útnak indul, majd egy ismeretlen erdőbe téved: először a rézerdőbe ér, majd különféle próbák teljesítése után az ezüsterdő és az aranyerdő is feltárja előtte titkait. A bizonytalan vándor időnként kap ugyan némi eligazítást, ha megreked vagy tétovázik, de alapvetően egyedül kell boldogulnia. A mesékben a legkitalátalanabbnak tűnő helyzetből is van kiút – de a szabadulásnak mindig ára van. A segítők tanácsadást általában feltételhez kötik, így a hős nem juthat tovább pusztán másokra hagyatkozva, neki magának is aktívan részt kell vennie sorsa alakításában. A kívülről jött segítség csak akkor lép működésbe, ha a vándor erőt vesz magán, és a félelmet keltő akadályt – elsősorban önmagát – leküzdve rendíthetetlenül kitart célja mellett, s a tévelygések és kitérők, válaszutak és zsákutcák ellenére sem adja fel. Mert aki visszafordul vagy megfutamodik, az kővé dermed vagy halálra halálával hal.

Pedig néha meg kell halni ahhoz, hogy az út folytatódhasson. Egyszer álmomban a kertben üldögéltem a szilvafa alatt, és megdöbbenve láttam, hogy gyerekkori szobám kigyullad. Hatalmas lángnyelvek csaptak fel, s életem egykori színhelye forró katlanná vált és porig égett. Az emlékek megoldvadtak. A régi tervek füstbe mentek. A lázas remények pernyeként hullottak alá. Lenyűgözve néztem a monumentális, szörnyűségében is csodálatos műlthamvasztást. Életem egy elaggott korszaka máglyára került, hogy halálával új utaknak adjon helyet. S mint egy elárult kisgyerek, álltam egykori világom romjai fölött, s tanácstalanul elindultam az ismeretlenbe.

Az indulás nem volt egyszerű. Bátortalan léptekkel haladtam, magam sem tudva pontosan, hogyan és hová. Kezdeti félelmeim természetével álmaim tökéletesen tisztában voltam. Éjszakai útjaimon rendszerint eltévedtem: lekéstem a vonatot, vagy olyan járműre szálltam, amely nem vitt el célomig. Nemegetszer ébredtem zakatoló szívvel, összeszűkül, kiszáradt torokkal.

Aztán szép lassan valami megváltozott. Bár még mindig rossz vonatra szálltam, nem értem oda indulásra vagy útközben feltartóztattak, az álombeli énem a riadt ébredést tettekre cserélte. Idővel – kitérők után és veszélyek árán – céloom felé tudtam venni utamat. A végső megoldás csak évek múltán következett be, amikor végre kételyek és bonyodalmak nélkül a kívánt állomásra jutottam. A hosszú keresgélés zűrzavara után a hazatérés felszabadultsága új távlatokat nyitott.

Átmeneti időszakokban, tévelygések és válságok idején álmaim azóta is mindig megszapornak és fel-fokozódnak. Az eltévedés és késés motívuma időnként vissza-visszatér, és finoman figyelmeztet az iránytévesztésre. Megfigyeltem, hogy az álmok kezdetben roppant

tapintatosak: csak halkán és finoman kopogtatnak; szinte észrevétlenül surrannak be a védtelen éjszakai tudatba. Képeik még ködösek és elmosódottak, akár egy régi fényképsorozaté. Az ilyen álmok hangulatfoslányai olyan gyorsan eloszlanak, mint a hajnali köd napfelkeltekor; történetük is porladó papírként perog ki az emlékezetből. A ráhangoló szakasz után a helyzet komolyabbra fordul és intenzívebbé válik. Mintha lényem egy addig szunnyadó része hirtelen felocsúdna: kihegyezett érzékekkel figyeli minden rezdülésemet, hogy egyre hangosabban kiálthassa fülembé mindazt, amire az ébrenlétben süketnek mutakozom. Egyre erősebb és maradandóbb álmok égnék belém, mintha minél élesebben akarnák láttatni azt, amit nappal nem akarok vagy nem tudok észrevenni.

Mert a nappali tudat ugyan remekül észleli a külvilág ezernyi árnyalatát, önmagát mégis képtelen világosan látni, hiszen a lélek mélyebb összefüggéseit vakfoltként sötétben hagyja. Nappali tudatunk kifelé fordított, torzító tükrös: mindig úgy alakítja a képet, ahogy azt részrehajló cenzora, az elme kívánja. Ezért – ahogy Aiszkhülosz fogalmaz – a „*halandók sorsa nappal meg nem látható*”, viszont „*az elme szemmel tündököl, ha álmodik*”. Tündököl, de egész másféle szemmel: befelé látóval. Amit a tudat bőrtönőre leláncolt, az egyszerre kiszabadul. A látzattalak leomlanak, az érdekbilincsek szétpattannak, az önámítás máza leolvad. A tükrös befelé fordul, és az ember csupaszon, védtelenül áll saját színe előtt.

•

Hiába tart tiszta tükröt az álom, ha álmodója értetlenül áll előtte; ha tanácstalanul mered az idegen képre, s legfeljebb Krúdy *Álmoskönyvét* lapozza fel megoldásért. Az efféle gyűjtemények megbízhatósága erősen kérdéses, mert az álom szimbólumai nem értelmezhetők általánosan. Hiába vannak gyakran felbukkanó, egyetemes motívumok, azok sosem jelentik teljesen ugyanazt: mivel az álom szorosan annak álmodójához tartozik – vagy úgy is mondhatnám, hogy mindenki magának álmodik –, az üzenet is személyre szabott.

Az álmokat sokan csak az előző napi események feldolgozásának, az elme szükségszerű rutintevékenységének tartják. E nézet szerint az álom az embert erő benyomásból táplálkozik, és pusztán ezek „megemésztését” szolgálják a gyakran kusza, szürreális képsorok. Pedig lehet, hogy nem az álmok értelmetlenek, csak sajátos nyelvük merült feledésbe mára, s „nyelvismeret” hiányában valóban zavarosnak tűnnek.

Bár az európai tudományos álmokutatók csak Freuddal kezdődött, bizonyos kultúrák már jóval korábban anyanyelvi szinten olvasták és értették az álmokat. Amikor még nem csak a láthatóban és megfoghatóban hittek, az álmoknak is sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítottak. Nem lényegtelen jelenségeként, hanem fontos eseményként fogadták őket; az álmokat nem tudományos távol-ságtartással, hanem az élet szerves részeként kezelték.

Kilton Stewart antropológus egy ilyen népcsoportra bukkant a malajziai őserdőben, és meglepő tapasztalatairól később a *Dream Theory in Malaya* című írásában számolt be. A békés és barátságos szenoik minden reggel összegyűltek, hogy elmeséeljék egymásnak álmaikat, majd a hallottakat közösen értelmezzék. Az éji eseménysorokat nem a tudat véletlenszerű kivételésének, az őket ért hatások pusztá feldolgozásának, hanem belső feladatoknak tekintették. Egy-egy álom megfejtése és sikeres megoldása tapasztalataik szerint a nappali boldogulást is segítette. A bölcs útmutatások ugyan kódolt képsorokként érkeznek, de tudatos gyakorlással lefordíthatók.

Hasonlóan vélekedtek bizonyos indián törzsek is, akik szintén figyelték álmaikra, sőt azok forrása sem volt ismeretlen előttük. A naszkapi indiánok elképzelése szerint

Misztapeo, a „*szívben lévő nagy ember*” küldi belülről az álmokat segítő szándékkal, de ha baráti tanácsait semmibe veszik, egy idő után elhallgat. Hasonlóan fogalmaz Sánta Óz, az egykori sámán is: „*Mi, szüik úgy tartjuk, hogy valahol belül van bennünk valami, ami igazgat bennünket, valami vagy valaki, mert szinte olyan, mintha egy másik személy lenne. Náhíának hívjuk – mások tán lélekek, szellemnek vagy az ember lényegének nevezik.*”

Persze álom és álom között hatalmas különbség lehet: ébredéskor némelyik azonnal szertefoszlik, egy másikat pedig akár évtizedekig is olyan élesen és kristálytisztán őriz meg az emlékezet, hogy szinte még a hangulatát is a zsigereinkben érezzük. Bizonyos álmok csak leképezik a jelen valóságát és állapotjelzést adnak. Máskor vágyaink és félelmeink irányítják az éji képsorokat. A ritkán előforduló, de létező jósló álmokban fellebben a jövőt takaró fátyol, s az álmodó bepillant a Párkák műhelyébe. Az álmok közlendőjüktől és címzettjüktől függően különféle stílusban szólítanak meg: ha Misztapeo igazán üzenni akar, megtalálja a módját, hogy figyelmet követeljen magának.

A legtöbb segítséget a figyelmeztető és útmutató álmoktól kaptam. Már a régi korokban is észrevették, hogy nehéz élethelyzetekben, betegségek vagy bőjt idején az álmok felerősödnek. A személyiség sebezhetőnek hitt páncélja ilyenkor léket kap, s a meggyengült védelmi burok olyan hatásokat is átenged, amelyek máskor észrevétlenül visszapatannak róla. A betegség és az álom egy tőről fakad: mindkettő az ember legmélyéből hajt ki. Csak míg az álmomag láthatatlanul, belső világunkban szökken szárbá, a betegségről – rejtett burjánzása után – kívül is megjelenik. Az álmok és a betegségek mindig akkor érkeznek, amikor szükség van rájuk: változtatásra szólítanak fel, és a szem elől tévesztett helyes irányba terelnek.

Csinos Pajzs, a varjú indiánok orvosságos asszonya említést tesz a „*medicinás álmokról*”. Ezekben a „*varázserőjű*”, jelentőségteljes álmokban az illető útmutatást kap a szellemektől. Mert az álom – még a legszörnyűbb is – segíteni akar, és úgy mutatja a helyes haladási irányt, mint az út menti vezetőoszlopok.

Hiba volna azt hinni, hogy a sorsfordító megoldások a semmiből jelennek meg az álomban. Az álom hozott anyagból dolgozik: a nappali tudat ismerős képeit ezernyi darabra töri, majd az összekevert szilánkokat szokatlan, sőt olykor meghökkentő mozaikká alakítja. Az álom felrúgja az észszerűség szabályait, elemei mégis tökéletesen illeszkednek egymáshoz és koherens egységgé állnak össze. Mert a fontos álmoknak – a látszólagos zűrzavar ellenére – mindig tudatosan felépített, jól szerkesztett cselekménye van, csak éppen történetészövése nem a racionálisan alapszik, hanem egészen más elvek mentén építi fel magát. A rendező nem kívülről igazgatja az álom dramaturgiáját, hanem belül adja ki utasításait.

Az álom az elme vásznára vetített vizuális üzenetek láncolata. A bennünk élő „nagy ember” képekbe rejti mondanivalóját, s csak úgy lehet valódi értelméhez hozzájutni, ha kicsomagoljuk őket. Minél szimbolikusabb és mélyebb jelentésű egy álom, annál nehezebb hozzáférni a jelentéséhez, mert – akár egy bonyolult kódsorozat megfejtéséhez – megértéséhez elmélyült figyelem és analógikus szemléletmód szükséges.

Az álmokat szürrealitásuk nem teszi valótlaná, csak egy másik valóságba vezetnek. A hétköznapiok pódiumán zajló színdarabot valaki belülről, a kulisszák mögül figyelő, s időnként szót kér magának, hogy a sűgőlyukban megbújva elmondhassa a főszereplő igazi szövegét. Az álomban csak az jelenhet meg, ami – még ha lappangva is – alapvetően az álmodóban lakik. Az álom felszínre hozza a mélyben megbúvó tudást saját életünkkel kapcsolatban, mert „*a változás kapuja mindenki előtt ott van, de csak belülről nyitható*”. (Carl Gustav Jung) Az álmodó álma-

ban önmagának süg – az üzenet lelke mélyén gyökerezik, és ha eljön az ideje, kihajt.

Mivel alváskor a tudat nappali őrei visszavonulnak, az érkező hatás akadálytalanul kúszhat be – s ha már ott van, nem is marad észrevétlen. Egy-egy jelentős álom elevensége messze felülmúlja az ébrenlét intenzitását: ki ne emlékezne még évek múltán is legrémesebb vagy legszebb álmaira, melyeket erősebben élt át, mint legtöbb nappali tapasztalatát? Az ébrenlét bejövő élményeit rengeteg szűrő tompítja, az álom viszont közvetlenül hat és elfogulatlan: egyszerre teljesen személytelen és rendkívül személyes. Személytelen, mert a legkevésbé sem részrehajló, üzenete viszont teljesen egyénre szabott, hiszen az álmodó lényének legbensőbb kérdéseit és válaszait hozza felszínre. Az álom nem tud hazudni: befelé fordított tükre mindig az igazságot mutatja.

Még ha néha kegyetlen is ez az igazság, nagyon sokat köszönhetek az álmainknak. Néma állapotjelzőként strázsálnak utam mellett, vagy szárnyas hírnökként toppannak be váratlanul. Ha nem hallgatok rájuk, gyakrabban keresnek fel, s rafinált változatossággal adják át újra és újra ugyanazt az üzenetet. Ha a lecke süket fülekre talál, az álom felszólító módban tér vissza, és addig ismétli közlendőjét, míg komolyan nem veszem.

A bölcs szenoik azt tanították gyerekeiknek, hogy az álomban érkező fenyegetések elől ne futamodjanak meg, hanem küzdjék le félelmüket. Ez persze nem megy azonnal: menekülési álmok sorozatát élték át, mire sikerült a szembenézés. Az álombeli rém megszelídítése az első lépés a probléma megoldása felé, mert „*a dolgok nem kívül kezdődnek, hanem belül, és nem alul, hanem felül, és nem a láthatóban, hanem a láthatatlanban*”. (Hamvas Béla)

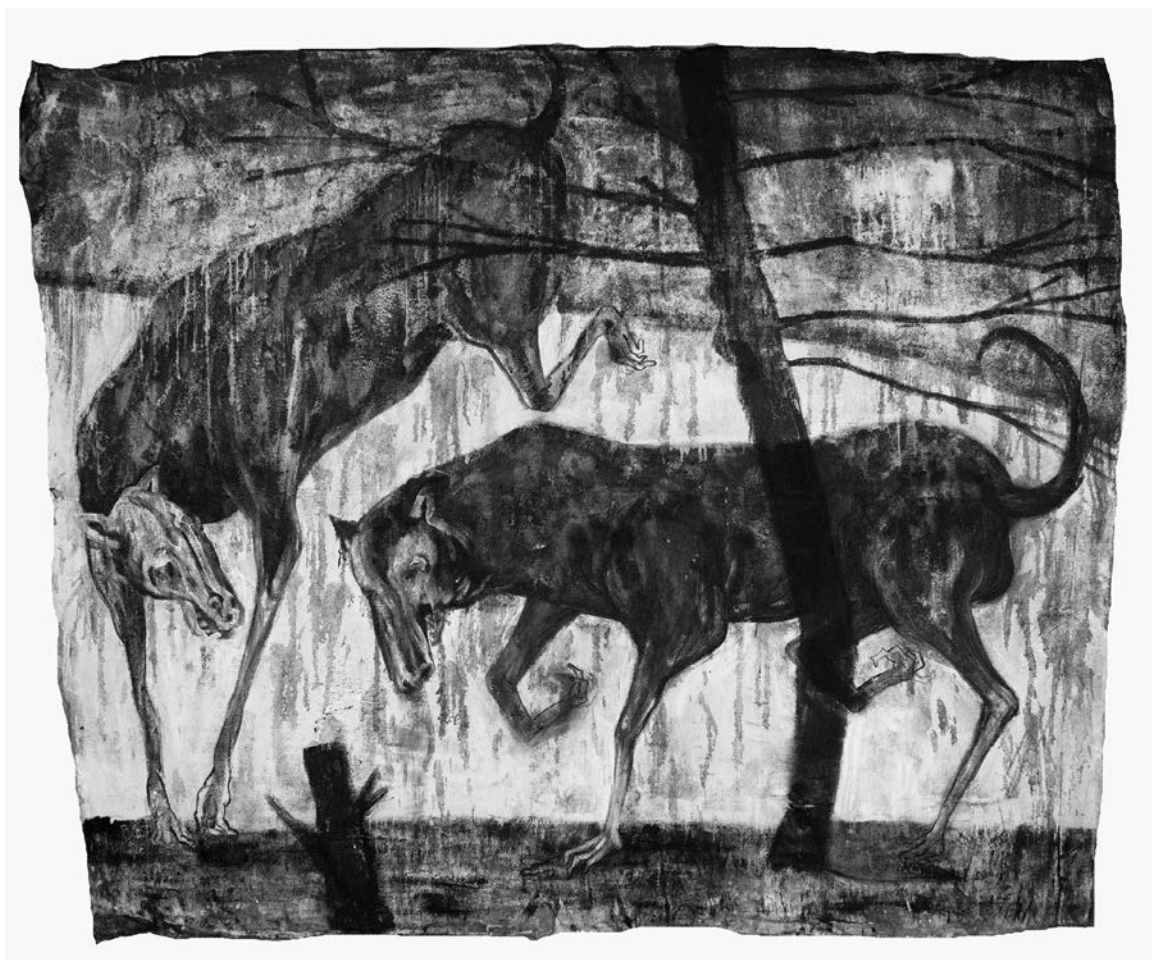
Ahogy a földben szunnyad az élet az új tavaszra várva, úgy készülődik láthatatlanul a lélek mélyén minden emberi változás is. Az újszülött felismerés az álom böl-

csőjében fekszik bepólyálva, míg meg nem erősödik anynyira, hogy saját lábán is megálljon a külvilágban. Az élet fordulópontjait – akár a gyümölcs lepottyanását – hosszú érés előzi meg. Az álom felkészít a változásra: az ember magára marad, s e bizalmas csendben jobban hallja a neki szóló figyelmeztetéseket és tanácsokat.

Egy tavaszi éjszakán álomban egy békés, nap sütötte öbölben úsztam. Légies fény járta át a friss hajnali világot, melyben mintha egyedül lettem volna. Mégsem voltam magányos, és nem is féltam. Az öböl védelmében könnyedén suhantam a vízben. Az idillt csak az zavarta meg kissé, hogy a nyugodt felszín alatt veszélyes állatok mozogtak. Igyekeztem hát úgy haladni, hogy ne zavarjam fel őket, de néha mégis hozzáértem nyálkás testükhöz.

Ekkor egy hirtelen ötlettől vezérelve tempót váltottam. A megszokott mellúszás helyett „fordított kartempóba” kezdtem: nem eltoltam, hanem magamhoz öleltem a vizet. Legnagyobb meglepetésemre ez a módszer rendkívül hatásosnak bizonyult: egész testem könnyebb lett, megemelkedett, és szinte súlytalanul siklott a víz tetején. Erős bizonyosság költözött belém, hogy többé nem érhet hozzám semmiféle tenger mélyi lény – és így is lett. Az öbölbe zárt sejtelmes világosságból zavartalanul haladtam a nyílt óceán végtelen fényárja felé.

A változás belül, az álom eldugott öblében megtörtént, s ezzel megtettem az első lépést saját utamon. Az álmok láthatatlan útjelzőként terelgetnek azóta is. Ha helyes az irány, megerősítenek; ha elvétem, visszalöknek. Az álom erdejében nincs szükség tájolóra: az álom maga az iránytű, mely észak helyett a lélek origója felé mutat. Csalhatatlan tisztánlátással, megvesztegethetetlen őszinteséggel közvetíti a „szívben élő nagy ember” szavait, melyek mindig saját utunk felé terelnek. Ha hallgatunk rá, nem tévedhetünk el, mert kézen fogva vezet minket vissza – önmagunkhoz.

BORIÁN ELRÉD

A Zrínyi-kultusz hatása Petőfi Sándor írásaiban

A Petőfi-szakirodalomban alig-alig olvashatunk a Zrínyi család hőseinek recepciójáról.¹ Csak Kovács Sándor Iván tekinthető kivételnek, aki az *Egy gondolat bánt engemet...* című híres verssel kapcsolatban a Zrínyi-eposz valószínű hatására mutatott rá: „»Ágyban, párnák közt halni meg« – bántotta Petőfit az »egy gondolat«. Bántotta már a vitéz Farkasicsot Zrínyi eposzában (VII., 29): »S csak azon törődik, hogy ágyon halna meg.«”²

Kovács Sándor Iván az egyetemisták számára írt *Zrínyi Miklós* című összefoglaló esszéjében felhívta a figyelmet a Kazinczy Ferenc által kiadott *Áfium* (1817) és Petőfi egyik versének, a *Kemény szél fúj...* kapcsolatára.³

Kemény szél fúj, lángra kap a szikra,
Vigyázatok a házaikokra,
Hátha mire a nap lehanyatlik,
Tűzben állunk már tetőtől-talpig.

Édes hazám, régi magyar nemzet,
Alszik-e csak a vitézség benned,
Vagy apáink halálával elhalt?
Illik-e még oldaladra a kard?

Magyar nemzet, ha rád kerül a sor,
Léssz-e megint, ami voltál egykor?
Oly hatalmas harcos, ki szemével
Jobban ölt, mint más a fegyverével!

A világot védtük hajdanában
A tatár és a török világban;
Vajon most, ha eljön a nagy munka,
Meg bírjuk-e védni mi magunkat?

Oh magyarok istene, add jelit,
Ha a kenyértörés elközelít,
Hogy az égben uralkodol még te
A magad s néped dicsőségére!

A neves Zrínyi-kutató a Petőfi-versben az *Áfium* felkiáltásának hatását érzi: „íme kiáltok, íme üvöltök: hallj meg engem, élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz!” A szerző jegyzetében rámutat a Petőfi-költemény 3. és 4. szakaszának forrására: a Zrínyi-eposzban a szigeti Zrínyi bán volt az, „ki szemével / Jobban ölt, mint más a fegyverével!” (...) „Előtte törökök futnak szerte széllal; / Az piacon megáll, és szörnyű szemével / Nézi, hogy hon vagyon pogány sok sereggel.” (XV., 55–56)

1848 augusztusában a Zrínyi által észlelt „emésztő tűz”-re való figyelemfelhívás lett jellemző Petőfi politikai költészetére, mert világosan látta az egykori Oszmán Birodalom, illetve a Horvátország diktátorává választott Jellasics és az őt támogató bécsi udvar célja közötti hasonlóságot.

A magyar nemzet (1845) a „szidva szerető” típusú költeményekhez hasonlít, Ady magyarság-költeményeinek egyik előzménye lehet. *A magyar nemzet* (1845) nem jelent meg a költő életében, a cenzor nemzetgyalázónak tartotta, ezért törölte.⁴

Petőfi a nemzethalál víziójával rémiszti, és egyben ellenállásra, ellentmondásra készíteti a magyart: „Más hazában híven őrzik / Mindazt, ami nemzeti; / Ősi kincsét a magyar nép / Megveti és elveti, / A magyar magyarnak lenni / Elfeled vagy szégyenel – / És az illy elkorcsult nemzet / Életet nem érdemel...”

Elsősorban Kölcsey Zrínyi-verseit sejtjük az 1845-ben keletkezett Petőfi-vers háttérben. De közvetlen Zrínyi-hatás is kimutatható a szókészletében. Az első sorai („Oh ne mondjátok nekem, hogy / Hajnallik hazánk felett!”) különleges „hajnallik” igéje felidézheti bennünk Zrínyi Miklós *Az török áfium ellen való orvosság* írásának bevezetését: „De mi dolog ez, magyarok, hogy nem csak az őrállótok jelenségét hallván, hanem magatok szemével a veszedelmet látjátok, s mégis fel nem serkentek mély álmotokból?”⁵

A „sors”, amely szemfődelet szó a haza számára, szintén tipikus Zrínyi-téma az eposz reflexióiban. Az első versszakban a kegyetlenül önostorozó refrén előtti gondolat, amelyben nem meri kérni Istent a nemzet ’felgyógyítására’ a Zrínyi-kiáltvány (*Az török áfium ellen való orvosság*) „orvosság” szavára utalhat: „S kérni istent nem merem, hogy / Nemzetem gyógyítsa fel, / Mert e nemzet, elhiggyétek, / Életet nem érdemel.”

Véleményem szerint ez a vers Zrínyi gondolatainak költészetbe sűrítése. Zrínyi hosszan fejtegeti a történetiróktól átvett részek summáját, Petőfi pedig így kezdi a második strófát:

„Figyelemmel átforgattam / A történet lapjait, / S fontolóra vette lelkem, / Amit e hon végbevitt.” A befejező retorikus költői kérdés a jogos önérzetre hatva várja az életet igenlő választ: „Lesz-e még e nemzet olyan, / Hogy halált nem érdemel?”

Az 1846 márciusában írt azonos című versről (*A magyar nemzet*) azt tudjuk, hogy a cenzúrának leadott *Összes költemények* záró darabja volt, a megjelent kötetben azonban az *Egy gondolat bánt engem...* lett végül a záróvers.⁶ Az első szakaszában meglepetésként ér bennünket a teljes ellentmondás az egy évvel korábban írtakkal: „Ha a föld isten kalapja, / Hazánk a bokréta rajta!” Megtévesztő kezdés a cenzúra és az olvasó számára, mintha a költő a dicsőítő költeményekhez csatlakozna. De ez csak retorikai „simulatio”, megtévesztés, amelyre Zrínyi szerint a hadvezéreknek is szüksége van. Petőfi hamar leveti álarcát, jön a második tétel, amely teljesen ellentmond a bevezetésnek. A nemzet árva, a tehetségek „porban, sárban érnek véget”, vagy külföldre kivándorolnak. Kerényi Ferenc szerint az évváró versben Petőfi egyrészt Kőlcseyre és Vajda Péterre, másrészt Liszt Ferencre és Karl Beckre utalhatott.⁷ A harmadik rész az egy évvel korábbi vershez hasonlóan a nemzethalált vizionálja, és egy provokáló kérdéssel próbálja feléleszteni a nemzeti büszkeséget: „Mikor ébredsz önérzetre?”

A magyar nemzet 1846-os variációjára is a Kazinczy Ferenc által kiadott *Afium* motívumai hathattak: főként a külföldre való távozás gondolata és a nemzet ostromozása, hogy felébredjen álmából. Zrínyi *Afium*ának utolsó előtti bekezdésében látom leginkább a hasonló gondolatvezetést és retorikai megoldást: „Boldog Isten, hiszen milyen vilitas⁸ ez! s mi vagyunk a magyarok? mi magyarok? De bár azoknak ne mondjuk magunkat, ha Váradot vissza nem vesszük, ha Erdélt elvesztjük; ne is hadakozzunk bár azután, hanem avagy most avagy sohasem. Fussunk ki az országból, ha eztet resteljük. Ugy hallom Brasiliában elég pusztaság van; kérjünk spanyol királytul egy tartományt, csináljunk egy coloniát, legyünk polgárrá.”⁹

A nemzethez című Petőfi-költemény 1848 augusztusában keletkezett, vagyis *A kemény szél fúj...* után. Ez a verse sem jelent meg életében. Kerényi szerint „a belső ellenség elleni riadó-költemény”-ről van szó.¹⁰ „[Petőfi] Augusztus 27-én javaslatot tett Egressy Gábor kéziratának, »A rác lázadás és a magyar ügy« című röpiratának kinyomtatására, amelyben a táborból hazatérő színész adatokkal igyekezett alátámasztani azokat a pesti vélekedéseket, hogy a délvidéki hadszíntér sorozatos katonai kudarcai a régi tisztikar árulásának tudhatók be.”¹¹

A költeményt harangkondításra felszólító ismétlés fogja össze: „Konduljanak meg a vészharangok! / Nekem is egy kötelet kezembe!” Illetve: „Félre most, lant... futok a toronyba, / Megkondítom azt a vészharangot!” Ez a harangkondítás az *Afium* bevezetésében olvasható motívumra emlékeztet. A Zrínyi-kiáltvány exordiumában nagyon erős a retorikai felszólító jelleg, amellyel a bán az alcím szerint *Az töröknek magyarral való békessége ellen* akarja serkenteni a békességre hajló nemességet: „De mi dolog ez, magyarok, hogy nem csak az őrállótok jelenségét hallván, hanem magatok szemével a veszedelmet látjátok, s mégis fel nem serkentek mély álmotokból?” A barokk körmondat így visszhangzik Petőfi lantján:

Ébredj, ébredj, istenverte nemzet,
Aki ott az elsők közt lehetnél,
S kárhuzatos lomhaságod által
Mindig hátul és alant hevertél!”

Zrínyihez hasonlóan Petőfi is fegyveres összecsapásra buzdít, aki szerint a legfőbb ellenségek közöttünk vannak, a cudar, az áruló testvérek, akik miatt Jellasics semmibe veszi a magyar kormány intézkedéseit, és sikeresen küzd ellene. A költő a 9. strófában tisztes halálra buzdít:

Haljunk meg, ha nem szabad már élnünk,
Haljunk meg oly szépen, oly vitézül,
Hogy azok is megsirassanak, kik
Eltörölnek a földnek színérül!

A felszólító módú anaforák („haljunk meg”) és a „vitézül” határozó a Zrínyi-eposz több szakaszát is evokálja, különösen a szigetvári Zrínyi bán utolsó szavait:

„Eddig éltünk, vitézek, tisztességéjért
Annak, ki körösztfán holt szabadságunkért:
Ma meghalunk örömet, és jó hírünkért:
Vitézül meghaljunk azért mindezekért.” (XV., 102)

Az is az intertextualitásra utal, hogy ezután nevezi példaképnek a szigetvári hőst, és az egyéni felelősséget hangsúlyozza:

„Legyen olyan minden ember, mintha
Zrínyi Miklós unokája volna,
Harcoljon úgy minden ember, mintha
Egyedül rá támaszkodnék honja!”

Valószínűleg mindkét Zrínyire gondol a költő. Ezt erősíti meg a „Zrínyi Miklós unokája” kifejezés, amelyből az sejthető, hogy a költő, hadvezér Zrínyi Miklós mint (déd)unoka mindeki példaképe. Sőt Petőfi is azonosul a Zrínyi-szereppel. A két Zrínyi Miklóst, akik a horvát

báni tisztséget töltötték be, Petőfi 1848-ban szembeállítja a király és a bécsi udvar, illetve a horvát nemesség által támogatott horvát bánnal: Jellasiccsal.

Kovács Sándor Iván hívta fel a figyelmet, hogy Petőfi utolsó versének (*Szörnyű idő...*) „szörnyű” jelzőjének a Zrínyi-eposz XV., vagyis az utolsó énekében találhatjuk meg forrását. A szigeti bán önfeláldozó kirohanásakor háromszor is megtalálhatjuk a „szörnyű” melléknevet (XV., 55–58).¹²

A Petőfi-költeményekkel kapcsolatban összegzésként megállapíthatjuk: Petőfi költőként újraélte és újraélesztette Zrínyi eszmeiségét, a *Zrínyiász*-ban és az *Afiumban* megjelenő génuszát.

•

Petőfi első politikai cikke 1848. augusztus 11-én jelent meg a *Március Tizenötödike* című újságban. Ebben a „Battyhány-minisztériumot” támadta tétlensége miatt: „Felszabadultunk a Metternich-kompanya alól, s kaptuk a Batthyány-minisztériumot. Erre ugyan elmondhatni, hogy »eben gubát!«.”¹³ A cikkben a nemzetgyűlésben való végtelen csalódottságának adott hangot. Az említett versekhez hasonlóan megjelenik a méltó nemzethalál gondolata: „Tenni fogunk végre, de tenni és meghalni egyszerre (...) tettünk az emlékkő lesz sirhalmunk előtt. A világ nem tudja, hogy élünk, csak azt fogja tudni, hogy meghaltunk!”¹⁴

A második politikai cikkét tagadással zárja, tagadja, hogy a magyar nemzet gyáva lenne. A török félhold elleni mártírsággal érvel, és kicsiny tűznek nevezi magát. Ezekben a motívumokban Zrínyi eposzára és az *Afium* szókészletére, illetve céljára ismerhetünk rá: „ha te nem mártírkodtál volna, magyar nemzet, most a török félhold vetne kísértetes fényt az európai műveltség romjaira! És pedig amely nemzet nem gyáva, annak nem lehet elvesznie, amely nemzet küzdött az emberiségért, annak nem szabad elvesznie! Kicsiny tűz vagyok a haza éjében, de tűz vagyok; s csak egy szót olvashat a nemzet a sors könyvéből fényemnél, de ez az egy szó a remény!”¹⁵

Petőfi harmadik politikai irata az Egyenlőségi Társulat proklamációja 1848 szeptemberében, amely Petőfi kiáltványának nevezhető.¹⁶ Ezt az alcímet tudnám neki adni: „A Jellasiccsal és cinkosaival való békesség elleni érvelés”. Az első sorok emlékeztetnek *A nemzethez és a Kemény szél fúj...* indító metaforáira (félrevert harang, tűz) és visszautalnak a *Nemzeti dalra* is: „Talpra legények!” Petőfi érvelésében felsorolja a magyar mártírokat, köztük Zrínyi Pétert, aki szintén horvát bán volt, mint Jellasics, de Zrínyi Péter a vérpádon végezte többekkel együtt: „Aki azt akarta, hogy véres halállal vesszen el, nem kellett egyebet tennie, csak ezt a szót kimondania: szabadság. Így veszték el a vérpádon a legdicsőbb hazafiak: Zrínyi, Frangepán, Nádasdi, Martinovics és mások számtalanán.”¹⁷

Petőfi kijegyzetelt egy részletet Horváth Mihály 1843-ban megjelent összegző művéből, *A magyarok történetéből*, amely *Jegyzetek Zrínyi Péterről és Frangepán Ferencről* címmel található meg az összegyűjtött prózai írások között.¹⁸ A Petőfi-kiáltvány Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc sorsát a Buda ellen felvonuló, a horvát báni tisztségbe visszahelyezett Jellasiccsal akarata szembeállítani. Az 1848-as kiáltvány conclusiója az *Afiuméval* megegyezik:

„Föl hát, magyarok, föl fegyverre! teremjen talpon minden ember, kiben még egy cseppecske van abból a vérből, mely nekünk ezer esztendővel ezelőtt e szép hazát szerezte.

Nekünk nincs a világon testvér nemzetünk, melytől segítséget kérhetnénk, mely segítséget adna; egyedül állunk, mint a magányos fa a pusztában; nem támaszkodhatunk csak az istenre és magunkra, de e kettő elegendő lesz arra, hogy örök időkre megmentsük a magyar nemzet életét és becsületét.”

•

Petőfi a *Caraffa* című drámatörredékében az utolsó Zrínyi nemzedék hősnőjének, Zrínyi Ilona személyének, illetve a vele való kapcsolattartás vádjának fontos szerepet szánhatott. A *Caraffa*-törredék keletkezését a kutatók ma már 1848 szeptemberére teszik.¹⁹ „A helyszínt 1845 tavaszi felvidéki útja óta ismerte. Eperjesi élményei között, az *Úti jegyzetekben* említette: »Kora reggelként ki-kimentem a város keleti oldalán emelkedő táborhegyre, hol hajdan Caraffa ágyúi ordították e mártírvárosra: rettegj!«”²⁰

Petőfi Beregszászról 1847. július 12-én írta a 13. levelét Kerényi Frigyeshez.²¹ A házasságra készülő költő elbeszélésében „cselt” alkalmaz: Júliához kezdi el írni a levelet, majd hirtelen feleszmél, és elmondja Kerényi barátjának, hogy lám annyira szerelmes, „mint aki a napba néz, aztán akárhová tekint, vagy ha behunyja is szemét, mindig a napot látja”.

A szerelem után a szabadság témája következik, illetve annak a hiánya. Munkács vára ugyanis „státusbörtönné alakult”. Akár verseiben, ebben a levelében is úgy ír a szabadság hiányáról, hogy felkeltse a szabadság vágyát az olvasóban:

„A mai utamban vagy nem figyeltem vagy csakugyan nem volt semmi említésre méltó, kivevén Munkácsot. Ungvárról korán reggel vagy tulajdonkép későn reggel indultam el, s délután értem Munkácsra. Míg kocsisom megkapatta lovait, én hirtelen megebédeltem, s siettem ki a státusbörtönné alakult várat megtekinteni, melly a várostól egy jó negyedóránnyira fekszik a róna közepén, egy magas kerek dombon. A domb oldalán szőlőt természetnek... nem szeretnék borából inni... azt gondolnám, hogy a rabok könnyét iszom. Fölmentem a várba, az udvarokat

s egy pár szobát bejártam, de a börtönöket nem mutatták meg, talán mert egyedül és egészen ismeretlen voltam, vagy senkit sem eresztenek a föld alá? nem tudom. Egy teremben többek között ott van Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona arcképe is. Más helyen órákig elnéztem volna e dicső képeket, de itt csak futólag szemléltem őket, mert siettem kifelé. Tudj' isten, e falak közt úgy összeszorult keblem, hogy alig bírtam léleketet venni. Érzéseimet leírtam egy versben. Azok kínos érzések voltak. Az egész idő alatt, míg itt voltam, fülemben valami szellem szomorú dolgokat suttogott. Szavait nem is értettem, oly halkán beszélt, csak suttogását hallám, és ennek oly bús hangja volt. Azt sem tudom, ki volt e suttogó szellem? az emlékezet-e vagy a sejtés?... 1800-ban és 1801-ben az itteni foglyok egyike volt Kazinczy Ferenc. Szegény Kazinczy! szegény haza!”

Petőfi a megelőző, 12. levelében Kazinczy Gábornál tett látogatásáról számolt be. Széphalomra mentek, ahol meglátogatták Kazinczy Ferenc egykori házát és a sírját, amelyek elhagyatottságát látva a költő majdnem megesküdött, hogy a hazáért egy lépést sem fog tenni, de „megfogott jó vagy rossz angyalom, és elvezetett onnan, minekelőtte kimondtam volna az esküit”. A 12. és a 13. levél azt a Kazinczy Ferencet helyezi központba, aki a legtöbbet tett a Zrínyi-kultusz megteremtéséért.

Élményei hatására írta a *Széphalmon* című költeményt, majd *A munkácsi várban* címűt. A *Széphalmon* jellemzője a már-már abszurdba hajló ironikus ellentétezés. Petőfi miután gúnyos hangsúlyokkal leírta a számára vérlázító látványt, az elhanyagolt sírt, váratlan fordulattal leendő gyermekének idehozatalára gondolt, csak azért, hogy az utolsó szónál megint megszólalhasson keserű iróniája:

„Hálás haza,
A szent halott nevében
Vedd forró köszönetemet!
Ha gyermekem lesz,
Ki arra készül,
Hogy néked éljen:
Ide fogom majd őt vezetni
E sírhalomhoz... buzditásul.”

A munkácsi várban című költemény narratívájának is az ironia és az ellentétezés a fő szervező ereje. A szabadság fogalma és Zrínyi Ilona hősi személye egy kérdő mondatban kerül egymás mellé. Az ellentét belső lelki síkra terelődik, mikor a lírai én mártírságra való készsége és a börtönélet nyomorúságától való félelme refrénként zárja mind az öt versszakot.

„Itt tűzé föl piros zászlaját a
Szabadságnak Zrínyi Ilona?
A szabadság hősinek tanyája
Íme, íme most rabok hona.
Semmi más, mint dönthetetlen kőfal,
Semmi más, mint láncsörömpölések –
Bátran tudnék a vérpadra lépni,
Oh, de ez a börtön... ettől félek.”

Jóslatnak is bevált ez a költemény: az 1848–49-es szabadságharcban az utolsó között adta meg magát a munkácsi várórség. A szabadságharc bukása után pedig sok magyar honvéd raboskodott a falai között.

•

Magyar szponzorok segítségével 2000 decemberében a munkácsi várat szakszerűen restaurálták. Petőfi még börtönként láthatta, a mai turisták Zrínyi Ilona- és Petőfi-émlékszobát találnak ott. 2015-ben pedig megnyílt Kazinczy Ferenc emlékszobája a börtönbeli cellája helyén. Elérkezett a hála ideje.

- 1 Kerényi Ferenc *Petőfi Sándor élete és költészete* című igényes monográfiájában bár találkozhatunk Zrínyi Miklós, Zrínyi Péter és Zrínyi Ilona nevével, a szerző semmi jelentőséget nem tulajdonít a Zrínyi-hatásnak. Az *Egy gondolat bánt engemet...* értelmezésénél csak egy rövid, eléggé semleges mondatot olvashatunk tőle.
- 2 Kovács Sándor Iván, *Az író Zrínyi Miklós*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006, 66., illetve 176.
- 3 „Petőfi mintha ebbe a tűzbe mártaná tollát 1848 februárjában: »Kemény szél fúj, lángra kap a szikra...«” Kovács Sándor Iván: *Zrínyi Miklós (1620–1644). Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. II. rész, Barokk és késő-barokk rokokó*, szerk. Kovács Sándor Iván, Osiris Kiadó, Budapest, 2000, 31. – Önállóan is megjelent a témánkat érintő fejezete: Kovács Sándor Iván, *Az „Áfium” és a Zrínyi-próza*. Irodalmi Magazin, II. évf. 2014/4. 67–68.
- 4 Kerényi, *I. m.*, 195.
- 5 *Zrínyi Miklós prózai művei*. Négyesy László hagyatékából Kovács Sándor Iván vezetésével az ELTE Zrínyi-szemináriuma rendezte sajtó alá, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1985, 209. Zrínyi-Könyvtár I.
- 6 Kerényi, *I. m.*, 278.
- 7 Kerényi, *I. m.*, 274.
- 8 Vilitas = hitványság.
- 9 *Zrínyi Miklós prózai művei*. Négyesy László hagyatékából Kovács Sándor Iván vezetésével az ELTE Zrínyi-szemináriuma rendezte sajtó alá. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1985, 228. Zrínyi-Könyvtár I.
- 10 Kerényi, *I. m.*, 409.
- 11 Kerényi, *I. m.*, 408–409.
- 12 Kovács Sándor Iván, *Az író Zrínyi Miklós*. Id. kiad., 214–215.
- 13 *Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése*. A szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta: Martinkó András, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 363.
- 14 *Uo.*, 366.
- 15 *Uo.*, 374.
- 16 Népelem, 1848. szeptember 20.
- 17 *Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése*. Id. kiad., 375. Vö. Kerényi Ferenc: *I. m.*, 413.
- 18 *Uo.*, 429. Vö. Kerényi Ferenc: *I. m.*, 414.
- 19 Kerényi Ferenc: *I. m.*, 414–415.
- 20 *Uo.* 414. – *Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése. Úti jegyzetek*. Id. kiad. 238. Vö. Petőfi Sándor: *Útirajzok*. Utószót írta Steinert Ágota, Helikon Kiadó, Budapest, 1987, 11. (Elsőként a szerkesztő az *Úti jegyzeteket* közli.)
- 21 *Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése*. Id. kiad. 303–304. Vö. Petőfi Sándor: *Útirajzok*. Utószót írta Steinert Ágota, Helikon Kiadó, Budapest, 1987, 48.

OLTY PÉTER

Mindent szerelmedül

Bevezetés Gerard M. Hopkins költészetébe

„Ismerték egymást és miután két-három hosszt lesétáltak együtt a gesztenyefák alatt, egyszer csak odajött hozzájuk valaki, hogy megtudakolja, ez-e a Worcester kert. Nem, ez a New College, mondta Hanbury. Elmagyarazzam, hogy jut el a Worcesterbe? Nem szükséges, így az idegen, csak a névre volt kíváncsi; majd vázlattömbjét felmutatva megkérdezte, rajzolhat-e itt. Csak nyugodtan, mondta Hanbury, hozzak egy széket? Közel a szállásom. Ő mindig állva rajzol, felelte az, majd Hanbury és a professzor továbbmentek.”

Így indít a *Szépség eredetéről* című platonikus dialógus. És így indítjuk mi is portrénkat: a viktoriánus Oxfordban vagyunk, egészen pontosan 1863-ban, ahol a fenti dialógus szerzője, egy 19 éves, kistermetű, vékonyka, szőke fiatalember skicceket rajzolgat – fákról, virágokról, madarakról. A Balliol College-ban, ahová ösztöndíjjal került, korábbi iskolája, a Highgate bentlakásos gimnázium verspályázatának győzteseként, két szakot hallgat: a klasszikusokat és a Literae Humaniores – később mindkettőből kitűnő minősítéssel diplomázik. Egyébként London közelében született, anglikán szülőktől, akik az angol egyház reformáció előtti hagyományokhoz ragaszkodó, ún. magas irányvonalának (High Church) elkötelezett hívei. Apja, aki civilben hajókárok felbecslésével foglalkozik az általa alapított biztosítótársaságnál, verseket is ír, a család több tagja zenész vagy képzőművész. Ő maga, Gerard Hopkins, mert hogy róla van szó, szintén gyerekkora óta rajzol, zenél és versel. Művészcsaládban ez már csak természetes. Egyik korabeli levele szerint rajzaiban a század vezető műkritikusa, John Ruskin ízlésvilágának próbál megfelelni, vagyis feltehetően olvasta a *Modern festők*-sorozat köteteit, és bizonyos fokig a preraffaelita festőcsoport törekvéseivel is azonosul, akiket Ruskin nyilvánosan védelmébe vett. Mivel az utóbbiak esztétikája lassan kibontakozó költészetének is alakítója lesz, itt érdemes egy kis kitérőt téve megidézni, mit is képviselt ez a század derekán alapított, eredetileg három fiatal festőt – Huntot, Millais-t és Rosettit – tömörítő Preraffaelita Testvériség nevű műhely.

Nevük onnan ered, hogy szakítva a kortárs akadémizmus formuláival, melyet Raffaello reflektálatlan örökségének tekintettek, manifesztumuk zászlajára a Raffaellóig tartó értékrend újraesztétését tűzték, mely még őrizte a középkor, pontosabban a gótika magasabb rendű ideáljainak nyomát. A piramisszerűen elrendezett, megvilágított alakok helyett gyakran excentrikusabb kompozíciós elveket alkalmaztak, a képek előterét pedig lerövidítették, hogy a néző közelebb, intimebb viszonyba kerülhessen a figurákkal. Emellett hangsúlyt fektettek a dolgok, különösen a természet tudományos igényű, szinte mikroszkopikus, sőt fotorealistikus részletezésére. A 19. századra jellemző barnás tónusok helyett gyakran találkozunk náluk dúsabban díszített, színpompásabb megoldásokkal – némileg a későbbi szecesszióhoz hasonlatosan. A mitológiából, a Shakespeare-dramákból és a kelta mondavilágból élénk lépő alakok mozdulatai pedig annyira merevek, legalábbis visszafogottak, hogy e fizikai feszültség paradox módon hitelt és frissességet kölcsönzött a bemutatott, jellemzően vallási-spirituális, olykor erotikus szenvedélynek.

„Tudod, egykor még festőművész akartam lenni” – írja Hopkins később Baillie-nek, és ebbéli pályafutását, mint a levelezés egészéből kiderül, a preraffaelita iskola, különösen Rosetti követőjeként képzelte el. Noha nem lett festő, költészeté mégis olyan benyomást kelt, mintha festené szemlélődési tárgyát, ha nem is ecsettel, hát szavakkal, mintha a képzőművészetben szerzett ismereteit és gyakorlatát a nyelvbe kísérelné meg átültetni. Ez különösen az apró dolgok részletező leírásában, illetve a hangfestés eszközeinek alkalmazásában mutatkozik. Egy kicsit előre ugorva az időben, figyeljük meg például a későbbi *Kikelet* című vers oktávját (ahol külön nem tüntetjük fel a fordítót, saját fordítást adunk meg, mint itt is):

Nincsen a kikeletnél semmi se jobb,
Dudva ha kilövell kecsesen, küllős, csupavíz,
Rigó-tojás ha menny-csepp, s úgy kékít visszhangos nyersfán füttyük, fürdik a füldob
Benne, és úgy csap, semmi se villámlóbb;
Földig eresztett égbe ha ringló rügy víz
Fésűt üvegesen; annyira kinccsé tisztul e kék; fuss bari, kijár neked is a síp-dob.

A vadnövények küllős alakban, vagyis sugarasan terjednek szanaszét, a visszhangzó fatörzsek pedig anyagszerűségükben, nyersfaként tárulnak fel; a rigótojások annyira kékek, mintha a mennybolt kékje hullt volna a fészekbe, az apró rügyek pedig kefetűskéként cseszik az égbolt kék hátterét, mintegy tovább tisztogatva azt. A mássalhangzók túláradása (bb, ll, nny, pp, sss, tty stb.), valamint a halmozott alliterációk zeneisége (küllövell, kecsesen, küllős, fütty, fürdik, füldob) szintén a festői technikák nyelvi megfelelőinek tekinthetők, különösen a kék szó dominanciája mellett, mely a festészetben a tisztaság szimbóluma, Szűz Mária színe. A részletező szófestés egy másik későbbi példája a *Bonta szépség*, ahol az apró ornamentika nemcsak valamely tartalom marginális díszítménye, hanem maga a vers tárgya:

Mily nagy az Úr, hogy ennyi kis irombaság van –
Prémcsillámos, borjú-bontán tarkálló
Boltok; pisztrángpetty-pink; pintytollak;
Gesztenyegombok szénfriss szüretei; sávban
Tördelt tájak – parlag, gyepű és talló;
S minden mű: mint cég, mint cókók, s pakk.

A felsorolt képek, míg fotografikus hűséggel festik meg a világ egy-egy dúsan tarkított szegletét, végigvezetnek a tarkaság különféle jelentésárnyalatain is, a tájnyelvi szóval megnevezett „fényes szőrű és tarka” (*brinded*) égtől kezdve, a bonta, azaz kétszínű, fekete-fehér foltos dolgokon keresztül, az iromba dolgok pettyes, kendermagos minőségéig. A költői szemlélődés keretein belül tehát az a festői, pontosabban tájképfestői látásmód talál szavakra, amellyel Hopkins Ruskin és a preraffaeliták esztétikájában találkozott először. De az alacsonyabb társadalmi rétegből származó emberek központba helyezése is preraffaelita hatást sejtet. A *Felix Randal* például egy kovács haldoklását írja le:

A kovács, a Felix Randal halt meg? A betegágy mellett
Vigyázni, ahogyan e gyúrt, gyönyörű test és csont
Hogy nyú, nyú, míg össz' nem csattan s észet nem bont
Bent ami fátumfajzat fészkelt, eddig kellett?

Elhagyta magát. Először Istent szidta, de fel lett
Kenetet kapván javítva; szentebb szívhorizont
Noha nőtt, nőtt már hónapok óta az ajkához vont
Váltság révén. Nézd Uram el, ha vétett valaha is ellened.

Beteget-látván szív is megolvad, egyik a másért.
Nyelvem nyugvást nyújtott, hús kéz könnyedig ért,
Könnyed hozzám, gyermekem, ah, Felix Randal...

Mily messzire kopogott, vasvad vérmes verődből
Előre, egykori, társak közt is kolosszi erődből:
A nagy ígás szürkének szánt szikrát szakító szandál.

Mint Hopkins naplójából megtudjuk, Félix létező személy volt: egy liverpooli szegényne-gyedben patkolt igáslovakat, ahol a költő ott tartózkodása alatt lelkipásztori munkát végzett. Hangsúlyos férfiassága („gyúrt, gyönyörű test és csont”), szenvedélyes temperamentuma („Istent szidta”), tébolyba kergető szenvedése („észet nem bont”), valamint az ápolás során létrejött fizikai kontaktus („hús kéz könnyedig ért, könnyed hozzám”) egészen taktilis, érzéki, hús-vér ember benyomását kelti. Miként Millais *Krisztus, szülei házában* című festményének gyerek-Jézusában sincs semmi távoli vagy idealizált, úgy Félix esetében sem.

De térjünk vissza Oxfordba, az életrajzi szálhoz! A fiatal Hopkins kortársai szerint félénk, különc diák benyomását kelti, melyet magas hangja, kissé férfiatlan manírjai még tovább fokoznak. Ugyanakkor pattanásig feszül benne a szenvedély, az elszántság és az önmagával szembeni szigor – egy alkalommal, még gimnáziumi éve alatt, állítólag addig böjtölt, hogy ájultan esett össze. Nem csoda tehát, hogy vonzódik az Oxfordban akkoriban kibontakozó traktáriánus mozgalomhoz, mely egy sor reformáció előtti katolikus tant próbál újjáéleszteni az anglikán egyházon belül. A mozgalom legradikálisabb követői, az ún. ritualisták, akik még a tömjénezés és a papi ornátus viselését is szorgalmazzák, különösen is tetszenek neki. Annál is inkább, mert hogy ebbe a csoportba tartozik a kivételesen szép kamaszköltő, Digby Dolben is, aki egy nála jóval idősebb férfi festőhöz írja szerelmes verseit, miközben flagellummal ostorozza magát tisztátalan gondolataiért. Hogy a szerelmi háromszög teljes legyen, Hopkins pedig hozzá intéz szerelmes verseket, melyek miatt naplója tanúsága szerint neki is visszatérő büntudata van. 21 éves korára már ő is él a rituális vezeklés praxisával, a flagellum mellett egy olyan combra csatolható vezeklőöv használatával is kísérletezik, mely fájdalmat okoz járás közben. Aszketikus hajlamát jól szemlélteti *A tökéletesség habitusa* című, 1866-ban írt vers. Íme egy részlet Ferencz Győző magyarításában (a fordító itt a magyarul szebben hangzó *A teljesség köntöse* címet adta neki):

Ínyem, bár ingerel sok íz,
ne kívánj borban ázni többet,
a kenyérhéj is friss, a víz
lesz édes itala a böjtnek.

Orrlyuk, csak azért lélegeztél,
hogy tápláld hiúságodat,
ám készülj, a templomi szentély
tömjén illatával fogad.

A brutális önmegtágadási hajlam és a rituális radikalizmus hamarosan élete legfelforgatóbb döntéséhez vezet: a teológus John Henry Newman példáját követve 1866-ban katolizál,

majd néhány évre rá belép a jezsuita rendbe. Családjával egycsapásra helyrehozhatatlanul megromlik a kapcsolata; ami pedig a verselést illeti, e dolgot világi hívságnak tekintvén elégeti addig írott költeményeit – ma megtörtént, a zsengek lemeszárítása’, írja naplójában –, és innentől kezdve hét évig nem ír semmit. Ezen a ponton kell addresszálnunk a későbbi költészetét alakító másik nagy hatást, a jezsuita formációt. A mintegy 10–12 évig tartó, újoncidót, lelkigyakorlatokat, iskolai tanítást, valamint filozófiai és teológiai tanulmányokat magába foglaló képzés háttérében a rendalapító Szent Ignác spirituális programja áll, melynek sarokköve a *Lelkigyakorlatok (Exercitia Spiritualia)* című imádságos útmutató. Vezérelve szerint az ember azért van teremtve, hogy Istent dicsőítse és szolgálja, s e cél perspektívájában a világ minden egyéb dolga pusztán instrumentum. E dolgokkal szemben tehát közömbösen, pontosabban egyfajta lelki szabadsággal kell viseltetnünk: ahelyett, hogy ehhez vagy ahhoz ragaszkodnánk, pusztán annyiban kell használnunk őket, amennyiben használatuk Isten nagyobb dicsőségére van és ezáltal életcélunk elérését segíti. Ez az attitűd alighanem arra is alkalmas, hogy bűnösnek tekintett erotikus vágyait az újonc szerzetes valamiféle spirituálisabb és számára elfogadhatóbb mederbe terelje. Itt megint csak ugorjunk előre az időben, és figyeljük meg e szublimációs folyamatot például *A Jelzőkürtös elsőáldozása* alábbi részletében:

Itt térdelt hát zubbonya-pirosan a padban,
S keritettem mily lelkes lábon a kiemelt
Krisztust, fejedelem-eledelt!
Szűkön szállt meg a levélke-lágy kis lakban.

Tessék! S általa mennyeik, kegyed is szebben
Hintse be! Szíve az Úré, félsz még nem üli,
Fennhéj- s fullánknélküli
Nyílt nyelv, légző lilium a hímes nemben.

Óvó-róvó ángelus-örnagy, menj vele,
Verd el a varjhadat, érte ha birokra kelt!
Jobbr’át komrád! egymellt
Lépjetek, igazintsd utait a csillagrend fele!

Szivem is mosolyog, marcona tábori viziten,
Kamaszos viaszt, mely intő nyomásra gyengéd
Ringló-ruganyosan enged,
Csatára javukért Akarata szerint ha vezetem!

S habár e vígaszvizeket hágani hosszan
Lehet, csak így e mélt krisztusi célt ó
Betöltve lehetek méltó:
Husángnyi honvédeknek Testét osszam.

Nem, nincs más, így ajzana: hány
Elnyílt, elnyútt szív szírom utal eme drága
Drágább uticéljára;
Ott ahol Úr és herceg is egyben a Bárány.

Jól zárjon hát szentelt krizmád kulcsa,
Báján, bőrén, bűnt ó bojkottáló,
Szeretet-szorító háló!
Csalatás látnom többé ne hagyd hogy oltsa

Pislánk lobja is édesen emelő – reményt –
Veresen tán vagy valahol – valaha hogy ő
Mint foka és fárosza jó
Hadunknak: új Galahad. [...]

A vers egyszerre idézi meg a whitmani bajtársiság motívumát, melyben a komrád szó kódolt kifejezés férfiszerepre („jobbr’át komrád, egymellt lépjetek”) és a plátói pederasztikus dialógusokat, ahol az ifjú lélek olyan, mint a képlékeny, fogékony viasz, melybe a tudás pecsétként mélyed bele („kamaszos viasz, mely intő nyomásra gyengéd, ringló-ruganyosan enged”). Ugyanakkor a valódi spirituális örömet, szentignáci kifejezéssel élve konzolációt, a fiatal katona evangelizálása jelenti: „Szivem is mosolyog, marcona tábori viziten”, e jóképű kadétkat „Csatára javukért Akarata szerint ha vezetem”. Emellett a vers egyre inkább a kürtös fiúért való imádsággá tisztul: bár tudja, hogy a katonai pálya esetleg a fiú halálához vezet („látnom” „ne hagyd” „veresen”), a veres, mint a legendabeli szűz lovag, Galahad köpenyének színe egyben reménye tárgya is: bárcsak nem lépne soha a tisztátalanság útjára („jól zárjon hát szentelt krizmád kulcsa”) és új krisztusi példakép válna a fiúból Isten nagyobb dicsőségére. A témára a *Mire Jó a Szép Halandó?* c. szonett teológiai szempontból is reflektál. A vers így indít:

Mire jó a szép halandó – veszélyes; virgonc vért
 Kavará – a zárd-le-ó-jegy, páváskodóba mint
 Purcelli táncalakzat? Hol egy futó tekint-
 et látkörébe több, mint egy rátapadtba fért,
 Segíthet – szív ne szűnjön verni a valódiért.
 Friss fiukat a háború, ha nem fű le nektarint
 Elé, Róma bolyán túl tallózott volna kint
 Gergely? De az Úr e népek csak így adott esélyt.

Ha a halandók szépsége, mely hivalkodásával örökkévalóságot követel magának („zárd-le-ó-jegy, páváskodóba”) veszélyes, hiszen erotikus vágyat is gerjeszt a szemlélőben („virgonc vért kavará”), akkor vajon mi célja volt vele a Teremtőnek? Mivel a szerelmes nem szűnik a valóságért lobogni, eszköz lehet speciális esetekben. Például a *Non Angli, sed Angeli*-legenda szerint Nagy Szent Gergely azért küldött egykoron hittérítőket Britanniába, mert megtetszettek neki e távoli provinciából Rómába hurcolt ifjak; szépségük tehát közvetetten egy egész nép Krisztushoz való megtérését eredményezte. A vers így folytatódik:

Halld ember, int a Törvény, ki kopár követ se rest
 Imádni, legméltóbbnak amit ismersz, azt szeresd
 Csupán – a belcsínt. Tükre *ennek* az arc s a test.
 Mire hát a szép? Hogy nézz rá? Csak nézd; legyen belül
 Otthon e manna méze; de érintetlenül.
 Jobbat kívánj, kegyelmet, mindent szerelmedül.

A szép testet önmagáért szeretni tehát olyan volna, mint köszobrokat, bálványokat imádni. Ez azonban a mózesi parancsok fő tilalmai között szerepel. A test szépsége ugyanis Krisztus kegyelme által megszentelt: tükrében az isteni adomány, a lélek szentsége nyilvánul meg. A halandók szépsége azonban csak úgy válhat a Szentlélek kiadásának templomává és Krisztus szeretetének eszközévé, ha a szemlélő nem próbálja birtokolni – ha az saját akaratából tér be hozzá, és bármikor szabadon szállhat tova. A kegyelmet kívánni pedig annyi, mint „mindent” kívánni: semmilyen világi birtoklásból származó kielégülés nem ér fel e vágyott teljességhez. Ez lényegében a jezsuita szerzetesi fogadalmak alapja is: a szegénységé, a tisztaságé és az engedelmségé. Miként a *Lelki gyakorlatok* „Szemlélődés a szeretet megszerzésére” című fejezete is mondja: „Vedd, Uram, és fogadd el minden szabadságomat, emlékezetemet, értelmemet és egész akaratomat, mindenemet, amim van, és amivel rendelkezem; Te adtad nekem mindezt, neked Uram adom mindezt vissza; minden a tied, akaratod szerint rendelkezéssel velük! Add nekem a te szeretetedet és kegyelmedet, mert ez nekem elég!”

Az erotikus vágy Hopkins számára tehát egyre inkább a Megváltó iránti szerelemmé lényegül át. Lobogása azonban nem kevésbé szenvedélyes. *Az Eurüdiké* veszésében Jézus a „legbátrabb hős”, aki a hajótöröttek mentsvára, az *Aratáskor*; *ujjongva* Messiása pedig olyan, mint egy „ibolya-édes, izmos csődör”. Legjobban talán a közvetlenül pappá szentelése előtt írt *Kerecsen* szemlélteti, hogy e misztikus szerelem lángja a költőben milyen extatikus magasságokba képes felcsapni. A vers dedikációjában ez olvasható: „Krisztus urunknak”.

Rajta-, hogy reggel a reggel cirákja, fény-
 hon-hercege, hajnal deresét hajtó Sólyom
 Kigörög, kaptam, a levegőn, nem eresztvén
 Szárnyszíj-hajtékát, hogy köröket rójon
 Fölfele transzban! Majd huss, lendül a mén,
 Jégsaru seper ily símán fordulatfjon,
 Szél sem szegheti iramát. Add, hogy e kis lény,
 Szurkolt szívem, mesteri diadalt víjon.

Vadszép mersz, ó, ló-lég-toll-tusa: szorosan
 Neki! ÉS kitörő szikrád milliárdszorosan
 Vonzóbb veszélynek olvasom, ó, Bajnokom!

Fémet még egy rög is, amit egyszerű eke vés,
 Fényez; s így ont varj-kék zsarátnokon,
 A hűlőn, a hullón, a mállón, aranyat e repedés.

A kódolt szerelmi vallomáshoz misztikus jelképek erdején át vezet az út: a reggel a kezdet, a Teremtés szimbóluma, a ciráknak fordított *minion* pedig a dedikációban említett Krisztusra utal, aki a Teremtő „mínyonja” – hű fiúszolgája, akihez a Teremtőt atyai szeretet is fűzi, tehát pártfogoltja, drágasága, kedvence is. Krisztus egyben fényország koronahercege (az eredetiben *dauphinja*), vagyis a Mennyek országának örököse. A sólyom röptét a költő, miként Hélioszt útját a mítosz, egy ókori fogathajtó verseny szóképeivel írja le: a hajnal egy deres ló, mely a sólymot húzza; a madarat szállító légoszlop gurul; szárnya gyeplőként kormányoz; ruhája hajtékos; egy íjszerű kanyart kell bevennie; a költő izgul érte. A kitörő tűz tehát arra utalhat, hogy a fogat kezei a pálya veszélyes kanyarjában szikrákat hánynak a sűrűlódástól. A Sólyom, mint fogathajtó Bajnok azonban Krisztus szimbóluma is, akit a vers, feltehetően Szent Ignác katonai szóképekben

bővelkedő nyelvéből merítve, vitézi tulajdonságokkal ruház fel. Amennyiben így olvassuk, a kitörő szikra jelképezheti a keresztre feszített Jézus oldalából kitörő vért, a kerekék súrlódástól való kifényesedése, valamint a zsarátnokból kiaranyló pirosság pedig az örök életet.

A fenti költeményekre kitérve azonban előrerohantunk az időben. Hopkins csak 1875-ben kezd újból verselni. Ekkoriban éppen teológiát tanul Wales-ben. Bár a ruszki esztétika és a szentignáci lelkiség formatív hatása alatt már javarészt megért benne az a szokatlanul egyedi műzsa, amelyre a fentiekben már néhány verspéldát is mutattunk, ennek gyakorlati megvalósítását még mindig tiltja magának. Az újrakezdés közvetlen apropóját végül is egy hajószerecsétlenség adja. Amint egyik levelében írja, „amikor '75 telén a *Deutschland* [nevű utasszállító gőzhajó] a Temze torkolatában elsüllyedt és fedélzetén öt ferences nővér, akik Németországból a Falk Törvények miatt menekültek, a vízbe veszttek, meghatott mindez, és szóltam róla a rektornak; ő azt mondta, szeretné, ha valaki írna egy verset a témáról. Ezen felbátorodva munkához láttam...”

Az eredmény, *A Deutschland hajótörése*, egy nagyszabású, s mint később kiderült, irodalomtörténeti jelentőségű katasztrófavers. Részletes elemzése túlfeszítené jelen írásunk terjedelmi határait. Amire viszont ki kell térnünk, az ritmusának újszerűsége. A korra jellemző szótagszámláló sorok helyett egy ősbib, elementárisabb erejű metrum ad lendületet a versnek: az ún. rugóritmus (*sprung rhythm*). Részben a népköltészet, részben az óangol versek a beszélt nyelv természetes lejtését tükröző prozódijából merít; számolni kell benne, de nem a szótagokat, hanem a hangsúlyokat. Mivel szabályrendszerét és licenciáit egy korábbi tanulmányban már hosszabban is taglaltuk, itt most csak hangzását mutatjuk be, és azt sem a *Deutschland*-ból, melynek elmélyültebb fordítása alighanem még várat magára, hanem a későbbi *Eurüdiké veszéséből*, mely hasonlóan egy hajótörés borzalmaival írja le. Bár itt nem szerzetesnővérek halála rázza meg a költőt, hanem ifjú matrózoké, ritmikailag szempontból ugyanazt az elvet követik a sorok. Nézzük például ezt a részletet:

De fátyol fődje a múltat, a dűlt,
Dűlt, szentősz szentély ránkült
Átkát: rablót illet,
Zarándok nem jár, virág sem illet;

Elég e szuszogó, szálló, flóta
Élet, e vadfű-virág, e flotta
Hóshunyt test-templom, jaj
Krisztus nélkül, görgő romjai –

A „dült” a második sorban, noha egyetlen szótag, mégis teljes értékű verslábát képez – ugyanakkora időegységet tölt ki, mint az ötödik sorban szereplő három szótagos „szuszogó”. Ez a rugóritmus egyik legjellegzetesebb vonása: lehetővé teszi, hogy egészen különböző szótagszámú verslábak kerüljenek egymás mellé, s ezek a hirtelen ugrások váratlansággal és drámai szenvedéllyel töltik meg a sorokat nonverbális szinten. Hogy fülünk jobban hozzászokjon ehhez a hatáshoz, álljon itt néhány akciódúsabb strofa a mű középső részének hajótörés-narratívájából:

Fenn – ó királyi vásznai! – orrát
Hordja az összes sudárvitorlát.
Bevonni hamar! kanyar!
Késő; odavan, viszi a vihar.

Ettől volt az a kritikus dőlés.
Billen vissza az inga s a lőrés-
sorokon, a fedélközön,
Bezubog az étkezdébe az özön.

Marcus Hare-t csak a gondözön ölte –
Vígasa vesztét szorosra öltve
Követte kargóját
Az őrlőfehér locshabon át

Hogy homokágy hantba takarja lenn
Az arcot: igaz és kendőtlen
Lévén, hangot hallott:
Neked is, kapitány, ott kell halnod!

Sidney Fletcher, Bristol vesseje,
(Pajtásainak a mélyben lesz helye),
Vetül a habnak-hónak,
Míg merőn csobban a roncsolt Csónak.

Nyomában örvény, torkán lecsúszik
Ő is, forgódobja a szuszt is
Kifacsarja, míg az öve és,
A mosadékléből, a Gondviselés

Fel nem lövi: most szabadon, kint,
Most kizihálja magát, körbetekint,
De szirt se part se bóják,
Szemei előtt csak az aszaló hó járt.

Bár inentől kezdve Hopkins már megengedi magának a verselést, nem ír sokat. Ennek részben az az oka, hogy a *Deutschlandot* és az *Eurüdikét* nem sikerül publikálnia. Hiába küldi el őket a *The Month* című jezsuita periodikának, a szerkesztők szokatlan formájával, konkrétan a rugóritmussal, nem tudnak mit kezdeni; a *Deutschland* ráadásul legjobb barátjának, a költő Robert Bridges-nek sincs kedvére. Az értő szemek hiánya sztoikus hozzáállásra inti; egyéb versek megjelentetésével (egy kisebb alkalmi költeményen kívül) már nem is próbálkozik. A gyér verstermés másik oka, hogy pappá szentelését követően azok a lelkipásztori pozíciók, melyekre Manchester, Liverpool és Glasgow szegénynegyedeiben nevezik ki, a kimertülésig leterhelik. Egyébként is mindinkább hajlamos fáradékonyásra, rossz hangulatra és általában véve igen pesszimista módon tekint a jövőbe. Érzékeny, szolidáris lélek lévén, talán túlságosan is saját vállára veszi a munkásosztály nyomorának terhét, melyet lelkipásztori munkája során tapasztal; másrészt a kapitalizmust és az iparosodást a természet pusztulása előszelének is tekinti. Hogy a nagyvárosok térhódítása a vidéki természeti környezet rovására zajlik, visszatérő témája verseinek is. A *Nyárfák Binsey határán* például egy kivágott nyárfaliget feletti siralomének:

Én kis nyársorom: lendült napmént nem olt,
Olt s fojt többé likacsos lombrács rajt’ –
Mind holt, holt, ma mind holt;
Eleső fiatalból, aki sort állt,
Árny sincs, egy se,
A hintált szandált
Lent hogy fürösze-rejtse
Rét és folyó s fű-fűtt, levegő-lengte part.

Bárcsak tudná mit, mit tesz a földdel
Aki vág vagy váj!
Mikor azt cseszi, csépeleli, nyesi, ami zöldell,
Az annyira lágyat, zsengett,

Egyedivalóját-tekintve-lengét,
 Hogy mint szálla ha illeti, hártás
 Szemgolyóban is elapad a látás,
 Még ha csak itt-ott javítva pengét
 Ölt is bele, ölt is vele
 Aki vág vagy vág.
 Unokák fel sem fogják majd, hogy volt ez a csín.
 Tíz vagy húsz, csak tíz-húsz
 Útésnyi zúr is magzúz
 Drága kis egyedi szín,
 Mezei szín, te mezei szín,
 Drága kis egyedi, mezei szín.

Egyedi szín, egyedi szín... A természet dolgainak mintázata annyira konkrét és megismerhetetlen, mint egy szemgolyó összetettsége; nem külső jegyeik, hanem mintegy belső megmunkáltságuk, teológiai kifejezéssel élve a Teremtésben betöltött funkciójuk szerint. A lombkorona ketrecként ejti csapdába a delelő nap szekerét, így csitítva annak megbokrosodott paripáit; az ifjú nyárfák úgy dőlnek el a fejsze alatt, mint hadtest első sorában eleső kadétok; árnyékuk olyan kedves, mint egy „hintált szandál”, mely utalhat akár a filagória-szerű lombsátorra, akár a csatába menetelő katonafiúk lábbelijére.

Ennek a belső megmunkáltságnak, mintázatnak Hopkins ekkoriban már nevet is ad: naplójában és levelezésében belső alkatként (*inscape*) utal rá. „A kert sarkában ledöntötték a kórist. Először hurkot kötöttek rá: hallottam a hangot s amint kitekintvén megláttam az ottmaradt csonkot, mérhetetlen fájdalom hasított belém és meg akartam halni, hogy ne kelljen látni többé, mint pusztítják el belső alkatait a világnak.” A korai szakirodalom ezt – tévesen – a szerző kedvenc teológusa, Duns Scotus egyediség-fogalmához (*haecceitas*) kapcsolja, annak hatását vélve felfedezni benne. A hopkinsi belső alkat azonban nem lehet maga az egyediség, hiszen a magánvaló nucleus a szemlélő számára nem nyilvánulhat meg – ez filozófiailag megalapozatlan feltételezés volna. Pusztán szubjektív lenyomata, a szemlélő tudati horizontján megjelenő kép ragadható meg és írható le. A belső alkat fogalma tehát más forrásból látszik meríteni: egyrészt a zenéből (Hopkins maga is hegedült), másrészt Ruskin és a preraffaeliták esztétikájából, ahol is, mint korábban utaltunk rá, hangsúlyt kap a természet mintázatainak tudományos igényű részletezése. „Furcsaság tekintetében költészetem kétségtelenül kihágásokat követ el” – írja Bridgesnek; „de amint a zenében a hang, dallam, a festészetben pedig a mintázat ejt meg leginkább, úgy költészetem célja is mindenek fölött ez a belső dizájn, vagy mintázat, vagyis az, amit ‚belső alkatnak’ szoktam nevezni.” Hogy e tárgymintázatokat valójában mennyire szubjektív vetületek alkotják, ennek illusztrálására álljon itt még egy szövegrészlet a *Hogy a természet héraikleitoszi tűz és a feltámadás vigaszáról* című versből:

Míg szétdobzódó, fent tincsei-tépdelt | pöfetegfelhőzet a légmögön űz
 Párnacsatát – csupa dínomdánom díszmars, | mely oszolva, foszolva flancol –
 Lent méaszt, lent vakító vakolást, | egy szil-ág hol eléjük táncol,
 Fénytű- s árnyékszíjsor | döfköd, fércel s fűz.
 Majd szél szív, köt, nyú, egyenít, | vadvíg ostortűz,
 Hol tegnap csapadék csurgott; | hol nyomháj volt, most ránc, hol
 Pockolt pép, lesz pikkely, | por; csak boncol, s koncol
 Dombormű-regimenst, mit | gürc és veritékbűz
 Lent talptarkított.

A pöfeteggomba módján szétrobbanó felhőkbe a szerző egy kocsmából a sikátorba kirajzó, tivornyázó legénycsapat képét látja bele; hangoskodva, párnaként lökődve egymáshoz, esetleg egymás haját tépkedve menetelnek hazafele. A földig érő ködfal csapott vakolatként csillámlik, a rajta átátfő fénypásmák és a szilfa bonyolult árnyai varrógépként fűzik s fércelik. E belső alkatozatok azonban nemcsak az ember rombolja, mint a *Nyárfák Binsey határán* esetében: kezdetől fogva állandó transzformáción esnek át abban az örökös körforgásban, melyet Héraikleitosz a tűz őselemének munkájával magyarázott. A fentiekben a szél tölti be ezt a szerepet: szétlöki a fellegeket, felszárítja a tócsákat, majd eróziós munkája révén, a sárban keletkezett ráncokat és lábnyomokat is fokról fokra eltüntetve, kiegyenlíti a talajt. Végül is minden – a legbonyolultabb belső alkatot, az embert is beleértve – ebbe az egyenbe, ebbe a semmibe tűnik:

Tápja-millió, | lobog az elemi máglya.
 De kincsét-lelkét oltsd ki, | a tűzrőlpattant egyedtet:
 S hova lesz a tűzveret-öntvény, | s a fémjel, a szellem-mágia?
 Fullad a fenéketlenbe, | a fénytelen ürbe elegyedett
 Mindkettő. Ó szégyen | s tékozlás! Se írja se magja,
 Csillagcsóvás, egyszeri | műnek; s mint külső kegyedet,
 Feketíti foltta jegyedtet
 És táblát töröl a halál.

A szilánkok a Szibilla leveleiből apokaliptikus víziója ugyanezt az elsötétedést, ugyanezt a semmibe tűnő világot látatja:

Erényes, arányos, ernyős, fennkölt, ’ kupolás, egyetemes ... színpazar
 Estből köztes idővé nyúlt, ’ méhközös, honközös, sírközös éj lesz.
 A kellemes kürtfény nyugatra tér, ’ vad deres úrfényt ereszt a tar
 Tér; csillaga, csillám-elseje, ’ csillár-ősei, tüzesót képez
 A mennyei ránkhajlón. Mert foszlik a ’ föld, nyüzsgő mezsgyék, tar-
 ka pettyese pontok pépese: magukba ’ süppedt-sajtoltt önmaguké, s ez
 Emlék-raboló, elme-daraboló. ’ Mígnem az emlék szívembe mar:
 Miénk e vecsernye, miénk az éj, ’ ez az ár, ár, mely egyszer bevégez.
 Ágak tüskés sárkány-gravírja ’ szövi csak a sívó, fémsima fényt; vad-
 feketén. Mi jóslatunk és sorsunk! ’ „Két orsón csévéld le a maradék
 Élet festett, feslett fonalát; ’ tekerd le, tereld be, tárold: két
 Karamba két nyáj – fekete-fehér, ’ jó-rossz; vigyázd csak, ezt csak, szét,
 Csak széjjel; s résen légy, ha csak egymás, ’ leszámolásuk számít; a pad,
 Setokja-seteteje gondolatok hol ’ húzzák-zúzzák sínylő magukat.”

Hopkins gondolatait tehát mindinkább az apokaliptikus úr sötétje kísérti, s annyira eluralkodik rajta, hogy hónapokra, évekre vigasztalanságra ítéli. Bár 1884-ben a friss alapítású Királyi Katolikus Egyetem görög tanszéke professzorának nevezik ki Dublinba, s ez életének legfontosabb megbízatása lenne, már nincs ereje, hogy e professzionális kihívásban örömet leljen. Levelezésében pusztán arról panaszkodik, hogy évente közel kétezer vizsgadolgozatot (javarészt fordítást) kell javítania, melyeknek kétharmada az elégséges szintet sem éri el. Még jobban elkeseríti, hogy imái sem hallgattatnak meg, melyről a Dublinban írt ún. dezolációs szonettek tesznek megrendítő tanúbizonyságot. Noha egyes szakkomentárok e szonettekben a depresszió tüneteit vélik felfedezni, a vallásos költészetben helyesebb a leírt állapotra, Keresztes Szent János híres verse nyomán, a „lélek sötét éjszakája” kifejezést használni. Megfelelő fordítás híján itt most nem ezekből idézünk, hanem egy korábbi versből, melynek hangvételét hasonló lelki vigasztalanság hatja át. Címe: *Eredet és Bűn*; dedikációja: Egy gyermeknek.

Így gyászba Gyöngyike hull,
 Mert Tündértisztás lombtalanul?
 Lombbal leked lágy, mint népes
 Gonddal a felnőtt küzd, hogy képes?
 Ah, hogy a szív öregebb benn,
 Fokról-fokra hagy hidegebben
 E kép. Sójaj is egy mint száz,
 Morzsálljék bár lígetnyi lombváz;
 Rájössz majd, mi az ami így ráz.
 Hívjuk bárhogy is, egy kút
 Ereszti szabadon az összes bút.
 Gyöngyike szava mit ki sosem fejtett,
 Szív súgott csak, szelleme sejtett:
 Penész-tápnak tenyész az élet,
 Előre sírsz, hogy az enyészeté lett.

Ötödik dublini évében végül a halál is eléri. 44 éves, tífusz végez vele, feltehetően szennyezett vizet kaphatott valahol – akkoriban a megfelelő csatornázottság hiánya még jellemző volt Dublin munkásnegyedeire. Írásos hagyatékának egy része barátjához, Robert Bridges-hez kerül, aki mintegy harminc évvel később, 1918-ban saját költségére megjelentet tőle egy hetvennégy verset és verstördéket tartalmazó kötetet. A későbbi kiadások ehhez még körülbelül ötven további, később összegyűjtött verset illesztenek. Hogy mára a viktoriánus Anglia egyik legnagyobb szerzőjeként tartják számon, az főként első kritikusai lelkesedésének köszönhető: F. R. Leavis 1932-ben már a viktoriánus korszak legeredetibb költőjének nevezi és minden idők egyik legfontosabb technikai újítójának. Költészete szintaktikai és egyéb nyelvi nüanszainak ekkorra már több író is hatása alá került: James Joyce, Dylan Thomas, E. E. Cumming. A W. H. Auden vezette oxfordi költőcsoport pedig nyíltan is elismerte a Hopkins-lírának a modernizmus előkészítésében játszott szerepét. Mai szakirodalma már óriási: egyre több 21. századi aktualitást is felfedezni vélnék benne, az ökológiai tudatosságtól kezdve a szexuális identitás kérdésein keresztül egészen a személyes spiritualitásra való népszerű társadalmi igényig. Bárcsak láthatná mindezt – gondolhatnánk – „odafentről”, ahogy mondani szokás, ezt az „öröklétet”. Az igazság azonban az, hogy földi öröklétre ő maga sose vágyott. Mint az *Ég-Rév* című versben megvallja, mennyei nyugalmat kívánt, liliomokkal és zöldvízű öböllel. Legyen is ez a végszó, Károlyi Amy fordításában:

Követném vágyamat,
 Hol semmi tél,
 Mezőkre, hol a menny lágy, s jég nem ér,
 S pár liliom fakad.

Vágy arra vonz, ahol
 Vihar elül,
 Hol zöld hullám öbölben csendesül,
 S tengerregés el nem sodor.

Gerard M. Hopkins levelezéséből¹

A. W. Mowbray Baillie-nek², 1863. [...] Skicceket rajzolgatok (többnyire ceruzával). Merem remélni, hogy lesz köztük, amit Ruskin³ kritériumai szerint is elismerésre méltatsz: ki mástól remélhetném, ha nem tőled, egyetlen rokon lelkű műértőmtől? Ime néhány nagyon kecses finomságú giottós kőrísfa – bár ezt nem úgy értem, hogy Raffaello korai stílusában giottós, peruginós, fra angelicós (!). Szerintem mondtam már neked, hogy időről időre milyen csodálattal fordulok a természet dolgai felé; van, hogy teljesen elbűvöl egy fa, alak, effektus stb. szépsége, majd amikor a szenvedély úgyszólván alábbhagy és aktuális lelkesedésem fókuszában valami új dolog jelenik meg, a korábbiakat leltárba helyezem a feltérképezett kincsek közt, örök bámulattal és érdeklődéssel nyugtázva őket. [...]

Robert Bridgesnek, 1867. DRÁGA BRIDGES! – Dolben haláláról egy Coles-tól⁴ kapott levélből értesültem, mely Párizsból való visszatérésem napján már egy hete várt. Edgell azóta további részleteket is megírt. Már hosszú ideje tartogatok magamnál egy hozzád írt levélkezdeményt, de ettől még nem sikerült jobban rákészülnöm, hogy folytassam. Nem sok mondandóm van. Mindennél jobban vártam, hogy találkozzak Dolbennel és hogy katolizáljon. Ugyanakkor mivel csak egyetlen egyszer találkoztam vele, nehezen tudok megdöbbenni halálán vagy úgy érezni, mintha ez valamit is jelentene számomra. Tudod, olyat vesztettünk el, aki annyi testi, szellemi és életszépséget s olyan ígéretes jövőt kapott ajándékba, amivel csak nagyon kevesen születnek – az egész világon kevesen, mert létrejöttéhez kivételes feltételek szükségesek. Ez a végkifejlet ugyanakkor szomorú és teljesen érthetetlen. Jó volna tudni, vajon családja tervezi-e versei összegyűjtését, kiadását, vagy legalábbis kinyomtatását. [...]

Stonyhurst, Whalley, Lancashire, 1871. aug. 2. DRÁGA BRIDGES! – Most kezdődött nálunk a vakáció, úgyhogy megint írok. Szívesen indítanék azzal, hogy vajon az Internacionálé titkára vagy-e, mivel úgy tűnik, nem akarod, hogy rosszat gondoljak, de ugyanakkor arra is emlékszem, hogy az „öntudatos proletárok” sose voltak inyedre. Ami engem illet, a kommunista jövő gondolata állandóan foglalkoztat. Az öntudatos proletár ura a helyzetnek, szerintem. Talán mindenki szerint, nem tudom, ehhez nem olvasok elég újságot és az utca emberével sem beszélgetek elégszer. Carlyle már régen megjósolta, hogy ezzel fenyeget a jövő. Írásai azonban, hogy szavaival éljek, „felettebb hatástalan és fásarsztó ég-ostromok, nyavalygások, Cassandra-siralmak”. Engedelmségről prédikál, de ezzel szerintem nemcsak hogy nem erősíti, hanem nevetségessé is teszi a fennálló hatalmat. [...]

Attól tartok ugyanakkor, hogy a nagy forradalom nincs messze. Szörnyű kimondani, bizonyos szempontból kommunista vagyok. Céljuk egyes dolgok kivételével nemesebb, mint bármelyik általam ismert politikusé (noha be kell ismernem, e tekintetben denevér-sötétben tapogatózom). Emellett igazságos is. – Ezt nem megvalósításának eszközeire értem. De rettentő, hogy egy igen gazdag nemzet legnagyobb és legfontosabb része az általa teremtett nagy bőség közepette nehézségben él, méltóság, tudás, kényelmek, öröm és remények híján. Vallják, hogy mindegy, mit tesznek tönkre és égetnek fel, a régi civilizációnak és világrendnek pusztulnia kell. Rettentő kilátás ez, de mit tett értük a régi civilizáció? A jelenlegi Angliában úgy áll a helyzet, hogy az nagymértékben kizsákmányolásra épült. Ők viszont semmit sem kaptak a zsákmányból, csak káruk származott belőle. Anglia óriási vagyonosodása nem érte el a munkásosztályt; úgy vélem, rosszabbá tette helyzetüket. A régi civilizáció igazságtalan világrendjének pedig része egy másik, javarészt régi világrend és annak mai örököse is, a régi vallás, oktatás, jog, művészet stb., és az emlékművekben őrzött történelem. De mivel a munkásosztálynak nem volt része oktatásban, minderről alig tudnak valamit és nem várható el, hogy szánják, ha ez is vele pusztul. Minél többet gondolok rá, annál sötétebbnek, méltán sötétebbnek tűnik a jövő, úgyhogy itt be is fejezem az írást.

Alig hiszem, hogy már augusztus van és leveled májusban kelt. Igaz, nyár nemigen volt közben errefelé és úgy hiszem, másutt se. Most viszont úgy tűnik, kap egy esélyt. Néhány nap múlva elmegyünk néhány napra a skóciai Innellan fáluba a Clyde folyó torkolatához. Utána valószínűleg rövid látogatást teszek családomnál Southampton mellett, ahol vetek egy nyaralót. Ők nem lettek katolikusok: ezután sem lesznek szerintem. – Őszinte szeretettel barátod, GERARD HOPKINS S. J.

Manresa House, Roehampton, 1874. jan. 22. DRÁGA BRIDGES! – Legutóbbi leveletem Stonyhurstból⁵ küldtem. Mivel nem válaszoltál rá, talán nem kaptad meg. Ha igen, akkor feltételezem, és nem tudom, mi mást feltételezlek, hogy konzervatív lévén ellenszenvesnek érezted a benne kifejtett kommunista nézeteket. Nincs okom, hogy kommunista legyek: nemrég a vörös Kommün⁶ gyilkolta meg öt papunkat – hogy levelem előtt vagy után, nem emlékszem. Semmi olyat nem mondtam, mely ne volna objektív. Ha ezért nem válaszoltál, úgy tűnik, a szokványosnál nagyobb jelentőséget tulajdonítasz a politikának. [...]

St. Beuno's College, St. Asaph, Észak-Wales, 1875. febr. 20. DRÁGA BRIDGES! – Mint a fenti címből látod, nem tudok eleget tenni kedves és vendégszerető meghívásodnak, hogy benézzek a Maddox Streetre. Gyakorlati akadály egyszer sem volt, kaphattam volna kimenőt, hogy másfél óránál többet is szánjak rád, de most már olyan nagy lett köztünk a röptáv légvonalban, hogy pusztán e toll (hogy úgy mondjam) nem szállít odáig. De ha tavaly hívtál volna meg, amikor valóban Roehamptonban⁷ voltam, micsoda öröm lett volna és micsoda szusszanás sikertelen és nyűgös retorika-tanításom mindennapiságából!

Biztos kíváncsi vagy, mit csinálók a fent jegyzett walesi szentek védnöksége alatt. Teológiát tanulok, múlt szeptembertől számítva négy évig. A Clwyd szép völgyének oldalában lakunk, bár a völgy szemközti oldala most ködbe és mély hóba burkolódik.

Febr. 22. – Tegnap derékig ért a hófúvás miatt.

Már egészen el is felejtettem, miket mondtam a múltkori levélben. Amit írtál, természetesen érdekel, de nem értek hozzá: könyveket Hegelről még angolul sem volt időm olvasni, nemhogy eredetiben, német tudásom tényleg minimális. (Bár azt hiszem, pont az a Wallace fordítja mostanában, aki a Balliolban évfolyamtársam volt.) És bár ebbéli ismereteim hiánya nem volna ok szomorúságra, hiszen mostantól már utánanézhethetnek ezeknek, ha érdekel és valami miatt szükséges, néhány napja a könyvtárban mégis szomorokodva tettem vissza a polcra Arisztotelész *Metafizikáját*,

mivel úgy éreztem, most nem olvashatom el, sőt talán sohasem kellene. Elvégre is itt van alkalmankénti olvasgatásra Duns Scotus, aki még Arisztotelésznél is több nekem és inkább *pace tua*, mint egy rakásnyi Hegel. De ebből legalább megérted, ha pusztán azt tudom válaszolni, hogy örömmel hallom, hogy még ott vagy, ahol mondd, vagyis hogy még nem mélyedtél el túlságosan Hegel és társai feneketlen kútjában.

Hamarabb is válaszoltam volna, de láttam, hogy még egy kis ideig nem leszel Londonban. Teológiai tanulmányaim annyira lekötnek, hogy szinte semmire nincs időm: az az igazság, hogy nagyon nehéz a tananyag. Mindazonáltal próbálok egy kis időt szentelni a walesi nyelv tanulására is, mely egyike a legnehezebb nyelveknek.* Őszinte szeretettel barátod, GERARD M. HOPKINS S. J. * A héber is része a tanmenetnek.

St. Beuno's College, St. Asaph, Észak-Wales, 1877. április 3. R. Bridges-nek [...] Hogy ki Szent Beuno? És hogy meghalt-e már? Igen, már 1200 éve, ha nem tévedek. Nagybátyja volt Szent Winfridának, és ő keltette őt életre, mikor utóbbi mártírhalált halt szüzessége védelmében, és ekkor fakasztotta a híres forrást is⁸, mely áhítattal tölt el, valahányszor látom és csodálattal töltene el mindenkit, aki látja, oly bőségesen és szépen árad ez az *ἀγλαὸν ὕδωρ*:⁹ ha nem olvastad történetét (Butler életrajzaiban vagy másutt), pótolod, bár jobb, ha mesének veszed, mint ahogy nyilván az *Evangéliumokat* is annak tartod. Ami Szent Beunót illeti, központi szerepe van a wales-i mitológiában és babonásan tisztelik, legalábbis a közelmúltig tették, például a marhák furcsább jegyeit Beuno-jegyeknek hívták.

Ma reggel, április 8-án fülembé jutott, hogy A... W... a Trinity College-ban teljesen megtébolyodott. Mindig is volt némi elmezavara. Őszinte szeretettel barátod, GERARD M. HOPKINS S. J. És ne hogy már azt mondd, hogy a soraim nem skandalizálóak. Vedd észre, hogy az *ng* hangzót ugyanúgy elíziónak tekintem, mint a latinban az *m*-et szokták.

St. Beuno's College, 1877. aug. 21. DRÁGA BRIDGES, – leveled ezúttal nem fogja szórakoztatni a provinciális atyát¹⁰, mert éppen Jamaica felé hajózik: nem mintha utazásairól információkat oszthatnék meg veled, de mivel erről most beszámoltak a katolikus lapok is, így elárulhatom. [...]

Paródiád meggyőzőtt, hogy érted a metrumot. Megjegyzést csak ahhoz fűznék, hogy szerinted minden elképzelhető licenciát megpróbálok kihasználni. A valóság azonban az, hogy minden licenciám, pontosabban szabályom ellenére kötöttebben írok nálad – és talán többi kortársamnál is. (Ha eltekintünk a Bremen-strófától¹¹, melyet 10 évnyi hallgatás után elsőként, még verselési elveim tisztázása előtt írtam, szabályosan hangzanak a rímeim is – *love-prove* típusú rímekkel pedig végképp nem élek.) [...]

Nyilván nem azt állítom, hogy a *sprung* ritmusokat találtam ki én, hanem hogy a *sprung* ritmust¹²; egyes sorok erejéig ugyanis ez nem ritka az angolban. Ezekre óráimon is felhívtam a figyelmet – pl. „Why should this desert be?” – melybe a szerkesztők így-úgy megpróbálták belejavítani; „There to meet with: Macbeth” vagy „There to meet with Mac: beth”; a *Battle of the Baltic*-ban Campbell is csinál ilyet – „and their feet along the deep: proudly shone” – és a *Ye Mariners*-ben is – „as ye sweep: through the deep” stb; Moore-nál is van ilyen, melyet most nem tudok idézni; a *Grongar Hill*-ben is van; mondókákban, kiszámolóokban és refrénekekben is gyakori, hogy Pom Pomról ne is beszéljünk –, de én a *Deutschland*-ban mindennek szabadságjogot adok, hogy következetes és állandó skandalizáló elvvé váljon.

Túlfutó versláb nincs a *Deutschland*-ban. A túlfutó versláb, bár ellentmondásnak tűnik, egy felvállalt extrametrikus effektus; része is és nem is része a metrumnak; nem része, mert nem számoljuk, de része, mert az effektus, melyet szándékom szerint kelt, kihat a vers sikeres megoldására. De a *Deutschland* hosszú (pl. hét szótagos) verslábai szigorúan metrikusak. A túlfutó versláb csak az ellenpontosító versek sajátja, ahol az alap egy ismert, beazonosítható és megjegyezhető ritmikai séma: a *Deutschland* tehát nem ellenpontosít; a *sprung* ritmus kizárja az ellenpontot. A két szisztémát csak máshol, egyes szonettjeimben vegyítettem: ez ugyanis mindennél igényesebb és nehezebb vállalkozás.

A *Samson Agonistes* kórusainak ritmusa félig ellenpontosított, félig *sprung*. Valójában *sprung*, de Milton úgy csinál, mintha a hallott ritmus (vagyis a szimultán ráültetett második ritmus) ellenpontoszna egy ismert ritmikai sémát, melyet számolunk ugyan, de nem halljuk, és így valójában nem is létezik. Mindezt azért teszi, hogy hagyományosan lejegyezhető üteme is legyen, és mert attól is fél, hogy szövegét esetleg ritmikus prózának vagy (hiszen ki tudja, mit mondtak volna a kritikusok?) akár ritmus nélküli prózának gondolják. A francia és walesi költészetben fellelhető ellenpontosított *sprung* ritmusok abban térnek el a Miltonétól, hogy azokban vajmi kevés szótagszámolás van, annyira kevés, mint mondjuk a sorokba tördelt prózában, például az zsoldárokból; ezek tehát a szavak *natív ritmusát* importálják a költészetbe; Milton szimultán ritmusa ezzel szemben valódi költői ritmus, saját szabályai vannak, melyeket következetesen használ, és ehhez adódik további bonyodalomként a szótagszámlálás.

Miért használok egyáltalán *sprung* ritmust? Mert ez áll legközelebb a próza lüktetéséhez, azaz a natív élőbeszéd természetességéhez; ezt tartom a legkevésbé erőltetett, a legszónokibb és leghangsúlyosabb ritmusfajtának, mely két ellentétes és látszólag összeegyeztethetetlen szépséget kombinál, a lüktetést – mely a ritmus lényege – és a megszólalás természetességét – hiszen ha mondjuk a „lashed rod” prózában jól szól, és hatását inkább erősíteni, mintsem gyengíteni kellene, miért kötelező, hogy versben „lashed birch-ród”, vagy valami ehhez hasonló mesterkélttség váljék belőle?

Már korábban is mondtam neked, hogy költészetem inkább szavalásra, mintsem olvasásra való; oratorikus, már ami a ritmusát illeti. Szerintem ha elmélyedsz abban, amit itt most elmondtam, élvezőjévé, és ha szabad ilyet mondanom, hívévé is válhatsz.

Kérded, hívhatod-e preszumptuózus¹³ zsonglórködésnek. Nem, de csak azon okból kifolyólag, hogy a *preszumptuózus* nem angol szó.

Eszembe se jutna, hogy bármin is változtassak. Miért kéne? Nem a nyilvánosságának írok. Te vagy a nyilvánosságom és remélem, hogy híveimmé válsz.

Azt mondd, semmi pénzért nem olvasnád el újra a *Deutschlandot*. Légy szíves, tedd meg mégis! Hiszen a pénz mellett szeretet is van a világon. Ha homályos a jelentés, ne az vonja el a figyelmed, hanem a legjobb és legerőteljesebb strófákra koncentrálj inkább, a két rész záró strófáira például és a hajótörés-narratívára. Ha így tettél volna, jobban tetszett volna és valami konstruktív kritikát is küldtél volna, de ebben a formában most nincs sok haszna bírálatonak, hiszen csak azért idézi munkám, hogy tiltakozzon alapelveim és módszereim egésze ellen.

Hozzátenném, hátha esetleg érdekel és okulsz belőle, hogy a vers rám vonatkozó utalásai a szó szoros értelmében mind igazak és valóban megtörténtek; semmi poétikus toldás nincs bennük helykitöltés céljából. Őszinte szeretettel barátod, GERARD M. HOPKINS S. J.

1878. okt. 5. R. W. Dixonnak, III Mount Street, Grosvenor Square. IGEN TISZTELETES ÉS DRÁGA URAM,
– Great Yarmouthba tett utam és egyéb munkáim okán kedves levelére csak késve tudok válaszolni [...]

Mr. Lobbot teljesen szem elől veszítettem; azt se tudom, él-e vagy hal. Az igazat megvallva nem szerettem gimnáziumi éveimet, az emléküket is ki akartam törölni, olyannyira, hogy szégyenszemre még olyanokkal sem törődtem később, akik egyébként kedvesek voltak velem. Oxfordot viszont nagyon kedveltem. Ott lettem katolikus. De diplomám megszerzése óta, egy háromnegyed órás vizit kivételével, nem látogattam vissza. Most van ott egy templomunk és egy rendházunk.

Okt. 6. – [...] Egyetértek azzal, amit Miltonról írt. Olvasása közben költészete mintha valami szükségszerű és örök dolog lenne (számomra Purcell zenéje is ilyen). Ami a *„proper hue”*-t illeti¹⁴, ha ma írná Milton, már kényes volna, de feltételezem, hogy itt saját színre gondol, és a címertanban is van *proper* szín; de még így is makulátlannak érződik a sor. Régen biztosan más tónusa volt e szónak. A walesi tájszólás a *szépre* használja; a madárdal nekik *proper*, és egy walesi kisfiú, akinek az üvegházi virágokat egyszer megmutattam, így kiáltott: „Milyen *proper!*” – úgy tűnik, egyre jobb a Milton-szakirodalom, és Masson elkezdett róla írni egy terjedelmes életrajzot, melyet talán már be is fejezett. [...]

Milton verselésének sok figyelmet szenteltem és kései ritmusalakzatait is kijegyzeteltem. Ez akkor volt, amikor néhány éve retorikát kellett tanítanom. Ebben a tekintetben szerintem a *Visszanyert Paradicsom* a legmodernebb, és lírai szempontból az *Agonistes*. Már sokszor akartam írni ezekről, különösen ritmusukról; szerintem kevesen értenek hozzá.

Azt kérdi, írok-e verset magam is. Nos, amit régen írtam, elégettem, mielőtt beléptem a jezsuitákhoz, és akkor úgy döntöttem, hogy mivel ez nem része a szerzetespapi hivatásnak, nem írok többet, hacsaknem előljáróim mégis úgy kívánnák; hét évig tehát semmit sem írtam, két vagy három kis alkalmi darabon kívül. De amikor '75 telén a Deutschland a Temze torkolatában elsüllyedt és fedélzetén öt ferences nővér, akik Németországból a Falk Törvények miatt menekültek, a vízbe veszték, meghatott mindez, és szóltam róla a rektornak; ő azt mondta, szeretné, ha valaki írna egy verset a témáról. Ezen felbátorodva munkához láttam, és bár eleinte ki voltam esve a gyakorlatból, készítettem egyet. Akkor már régóta kísértett egy új ritmus gondolata, melyet végre papíron is megvalósítottam.

Lényege, hogy csak a hangsúlyok szerint skandáljuk a verset, anélkül, hogy szótagokat számolnánk, és így akár egy hosszú szótag, akár több rövid és egy hosszú is képezhet verslábát. Azt nem állítom, hogy az ötlet teljesen új; csírája megtalálható a zenében, a mondókákban és népi rigmusokban, valamint egyes költőknél, és azóta látom, hogy a kritikusok is tárgyalták már. Íme néhány példa – *„Ding, dong, béll; Pussy’s in the well; Whó püt her ín? Lítlle Jóhnnny Thín. Whó pülled her óut? Lítlle Jóhnnny Stóut.”* Mert hiszen ha minden sorban három hangsúly van, három versláb, ebből az következik, hogy egyes verslábak csak egy szótagosak. Ilyen ez is; *„Óne. Twó, Búckle my shóe’ stb.* Campbellnél ez van: *„And their féet alóng the déep próudly shóne’ – „Ít was tén of April mórn bý the chíme’ stb.;* Shakespeare-nél a szerkesztők által hibásan javított *„Whý should thís desért bé?”*; Moore-nál egy kisebb dal, melyre most nem emlékszem; etc. De nem tudok róla, hogy bárki is tudatosan felvállalt alakzatként használta volna. Szerintem viszont jobb és természetesebb, mint a szokványos szisztéma; sokkal rugalmasabb, és erősebb hatásokra képes. A hangsúlyokat azonban ékezzel kellett jelölnöm a szövegben, és ez a tény, valamint az, hogy a rímeim áthajlottak egyik sorból a másikba, továbbá bizonyos csengés-bongások, melyeket a walesi költészetből merítettem (ezt náluk *cynganedd*nek hívják) és még számos más furcsaság csak rémült szerkesztői szemekkel találkozható. Így amikor a verset felajánlottam a *The Month* c. magazinunknak, bár először elfogadták, később visszakoztak és nem merték kinyomtatni.

A *Deutschland* után már megengedhettem magamnak, hogy írjak, de lelkiismeretembe ütközne, ha sok időt szánnék rá; úgyhogy azóta csak keveset írtam és még kevesebbet fogok. Készült viszont egy rövidebb darabom ugyanilyen „sprung ritmusban” a Eurydice-ről, de egyszerűbb, rövidebb, ékezetek nélküli; ezt is elküldtem a *The Month*nak, de ez sem tetszett nekik.

Szonettjeim is vannak és egyéb apróbb munkáim; egy részük sprung ritmusban, melyet tovább fejlesztettem – pl. „túlfutó lábakkal”, melyeket nem számolunk skandálás közben (ilyen a kései Shakespeare-darabokban is található, de ott licencia, míg nálam esztétikai hatások eszköze); más részük hagyományos ritmusban, de ellenpontozva (az ellenpont ez: *Hóme to his móther’s hóuse privéte* retúrned’ és *Bút to vánquish by wísdom héllish wíles’* stb.); megint más részük hagyományos ritmusban ellenpontozás nélkül, ebből egy-kettő van csak. De még motivációm sincs, hogy írjak, mert nem gondolkodom kiadásban. [...]

Katolikus templom, St. Giles, Oxford. 1879. jan. 19. DRÁGA BRIDGES! – Most, hogy bemutattam neked Mr. Dixon műzsáját és neki a tiedet, közvetítő szerepben érzem magam. Épp most jelentkezett. Azt mondja, kiadója a *Smith, Elder & Co.* Nem említi, hogy elfogytak volna a példányok (akkor tényleg nagy lenne a kereslet iránta), biztos megszerezheted a könyveit, most már tudod is, hol. Inkább azt mondja, *ő* nem kap a tiedből. Talán említette, hogy az utánnymás is elkelt – a *The Growth of Lovera* gondolok. De ha igen, nálad biztos van még belőle. Nem tudnál továbbítani egy dedikált példányt ide: Rev. R. W. Dixon, Hayton Vicarage, Carlisle? vagy akár rajtam keresztül? Örülnék neki, s neked is jó lenne, mert egy másik költő már önmagában is egy egész publikum.

Most, hogy Mr. Dixon rákérdezett, írok-e magam is, mert nyilván emlékezett dőnyertes versemre a Highgate-ben (ahonét, mint már mondtam neked szerintem, ismeretségünk is ered), mondtam, hogy igen és miket, és most már olvasni is akarja, és fogja is, ha majd megküldöm. Erről jut eszembe, remélem továbbítottad a *Deutschlandot*, mint kértelek.

[...] Még egy dolgot hadd említsek. Nyilván tudod, hogy szeretném, ha katolikus lennél, vagy ha nem, hát keresztény, vagy ha az nem, hát legalábbis igaz hívő (mert hogy egyszer megosztottad velem az istenségről vallott nézeteidet, melyek nem voltak helyénvalóak). No már most azt nyilván elfogadod, hogy a kérdés, hogy vagy-e vagy leszel-e valaha ezek közül egyik vagy másik, attól és csak attól függ, hogyan gondolkodsz, vagy adott esetben miként befolyásol vagy nem befolyásol mások gondolkodása és érvelése. Ezekre reflektálva talán meglepődsz, miért nem vetem fel, hogy ennél többön is múlik, sőt mólnia kell a dolognak, konkrétan az imádságon, és egyszer azt hiszem, ezt valóban fel is vettem már neked. Jelen körülmények között azonban ezt nem volna teljesen következetes felvetni vagy elfogadni. De van egy másik tanácsom, mely vitathatatlan, mégis váratlanul érhet. Én nagy hangsúlyt fektetek rá. Az alamizsnálkodás. Ez lehet pénzben vagy más formában, melyre, mint azt kórházi tapasztalataidból te is tudod, mindig van igény. Nincs kétségem, hogy szoktál alamizsnát adni, de akkor viszont adj többet: merészen fogalmazok, de a józan kényelmetlenség határáig adj. *Fieri non potest ut idem sentiant qui aquam et qui vinum bibant!*¹⁵ Nem elég elképzelní, érezni is kell, mennyire másként gondolkodik és létezik az az ember, akinek kényelmét legfeljebb külső megszorítások zavarják, mint az, akinél ugyanezt saját karitatív adománya okozza: nem a bőség és a megszorítás közti különbségről beszélek, az könnyen érthető és legtöbbször ismerik, kénytelen-kelletlen, tapasztalatból, hanem arról, hogy mennyire más, ha az ember kemény árat fizet saját jótettéért, mintha semmit. Ha valami teljesen meg tudja változtatni az embert, ez biztosan; nemcsak gondolkodását, hanem akaratát és mindent. Ezt valami olyasmi illusztrálja leginkább, mint az a kérdés, melyet a francia püspök papjainak ismételtén feltett, amikor egyikük-másikuk, arra hivatkozva, hogy nem elég eszes, vissza akart vonulni papi teendőinek gyakorlásától: „És hogy hívják a kisasszonyt?” Egyesek számára a következő kérdésnek (nem annak, hogy hogy hívják a kisasszonyt, mert ennek jelen esetben se füle, se farka) semmi köze nincs a Krisztusba vagy Istenbe vagy bármilyen igazságba vetett hithez, mégis így kell feltenni: mi jót tettél másokkal? Amiről most beszélek, az egyszerre áll krisztusi alapon és racionális alapon. Lehet, hogy sok jót tettél, de lehet, hogy nem elég: szerintem nem elég. Mindezt persze univerzálisan értem mindenkire; konkrét információval rólad nem rendelkezem, nem is szeretnék ilyen, helytelen, és indiszkrét is volna.

Jan. 23. – Úgy érzem, vakmerőség és tolakodás volt részemről, hogy ilyeneket írtam. Mégis: ha fontos számunkra a költészet, mennyivel fontosabb az erkölcsös élet! [...] Őszinte szeretettel barátod, GERARD M. HOPKINS S. J.

St. Giles Templom, Oxford. 1879. febr. 15. DRÁGA BRIDGES, – Hozzá kellett volna tennem a múltkoriban, hogy a *Silver Jubilee*¹⁶ megjelent. Rendtársunk, John Morris atya ugyanezen című és ugyanezen alkalomra írt homíliája végén került nyomtatásba. Múltkori levelem óta megtaláltam, és az emlékezetből leírt változat, melyet küldtem neked, nem egészen pontos. A harmadik strófa így néz ki –

Not today we need lament
Your lot of life is some way spent:
Toil has shred round your head
Silver, but for Jubilee.

Így velősebb. Kérlek javítsd, ha felveszed gyűjteményedbe.

Nem, ne kérj Gosse-tól¹⁷ ilyesmit. (1) Ha akarnék publikálni, és ilyen hamar, túl nagy felhajtás volna egy ilyen előzetes említés, nem volna becsületes dolog engedélyeznem. (2) Ha megengedném, egyetlen kritikai cikkely utalása nagyon keveset használna, különösen, hogy a publikálás most szóba sem jöhet. (3) Őszintén mondom, hogy nem akarok publikálni. Azon túlmenően, hogy a két hajótörést¹⁸ korábban megkíséreltem elfogadtatni a *The Month* folyóirattal, további lépést ez irányban nem tettem és nem is akarok tenni. Ha egy szaktekintély tudna nyomdakész versemről és ajánlaná, hogy megjeleníteni, nem utasítanám vissza, bizonyos fókig örülnék neki. De ez nagyon valószínűtlen. Tervem tehát pusztán annyi, hogy egybegyűjtöm verseimet – jelenleg még korrektúráim sincsenek belőlük –, hogy ha valakinek úgy tetszene, halálom után kiadhassa. És ez is persze valószínűtlen, sőt távoli. De más szempontok is adódnak mindehhez, például, hogy a publikáláshoz többre is szükség volna, vagy legalábbis, hogy folytatni kellene, és hogy miként. Tiszta lelkiismerettel nem szánhatok több időt a költészetre, olyan ihletem sincs, mely másokat írásra szokott ösztönözni. A versírás nagy ösztönzője nem más, mint az érzélem, főként a szerelem, és az egyetlen személy, akibe én szerelmes vagyok, csak ritkán, mostanság különösen is ritkán, mozdítja meg szívem, és amikor meg igen, nem ,kovácsolhatok belőle tőkét', az szentségtörés volna. És persze ott van az is, hogy nehezen olvashatóvá tettem műveimet.

Furcsaság tekintetében költészetem kétségtelenül kihágásokat követ el. Remélem, egyszer majd kikötök egy kiegyensúlyozottabb és Miltonhoz mérhetőbb stílusnál. De amint a zenében a hang, dallam, a festészetben pedig a mintázat ejt meg leginkább, úgy költészetem célja is mindenekfölött ez a belső dizájn, vagy mintázat, vagyis az, amit ,belső alkatnak'¹⁹ szoktam nevezni. No már most a dolgok épp e dizájn, mintázat vagy belcsín révén különülnek el egymástól, és bizarrságom sem más, mint ezen elkülönülés hívsága. E hívságot biztos nem kerültem el. A ,szem kanyarodása' azonban csak akkor bizarr, ha rosszul képzeljük el: ha a szemgolyók mozgásaként, akkor igen, de én úgy értettem, hogy fókuszpontja kanyarodik és egybeesik a tárgy helyével és azzal együtt kanyarodik.²⁰ Hiszen a tárgyról, egy egyszer keleti, másszor nyugati irányban egyre messzebb tűnő lanternáról valóban elmondható, hogy kanyarodik. Így kell tehát olvasni. [...]

Stonyhurst College, Blackburn. 1882. okt. 18. DRÁGA BRIDGES! – Whitmantól maximum hat darabot olvastam: (1) A Bedford Square-i könyvtárban a „Pete”-et (talán mást is; ha igen, nem jut eszembe²¹), melyre te is felhívtad figyelmemet; (2) az *Athenaeum*ban vagy az *Academy*ben kettőt, a Man-of-War Bird-ről szólót és a „Spirit that formed this scene” kezdetűt, (3) rövid idézeteket Saintsburynek az *Academy*ben megjelent kritikájában; másra nem emlékszem.

Mindez, bár nagyon kevés, éppen elég volt, hogy határozott benyomást kapjak markáns és eredeti gondolkodásmódjáról, és különösen ritmusáról. Talán még arra is elég, nem tagadom, hogy ihlesse, sőt befolyásolja saját stílusom: állítólag a franciák egész modern tájképfestészete egyetlen Constable-festményhez vezethető vissza, mely a század elején a Salonban volt kiállítva.²²

A kérdés tehát csak az, hogy valóban befolyásolt-e. De először azt is hadd mondjam el – ezt máskülönben nem mondanám –, hogy szívem mindig is azt súgta, hogy kortársaim közt Walt Whitman gondolkodása áll legközelebb az enyémhez. Ezt kellemetlen bevallanom, lévén, hogy nagy csirkefogó. És ez azt is jelenti, hogy minél jobban vágyom, hogy olvassam, annál inkább tiltom magamnak.

Erről a darabról mindazonáltal úgy hiszem, téves, amit mondasz, és ha jobban átgondolod a dolgot, rá fogsz jönni, hogy a hasonlóságot és stílusutánzást pusztán te képzelted oda.²³

Először is a ritmusról. Persze észleltem, hogy hosszú soraim látszatra hasonlóak az övéihez, hogy az egyikünktről észébe juthat az olvasónak a másik. Ráadásul egyikünk ritmusa sem hagyományos. De itt véget is ér a hasonlatosságok sora. Amiket olvastam tőle, főleg rendhagyó ritmusú prózák voltak: legalábbis azt gondolják, hogy ennek szánta őket, és nekem is annak tűntek. Egy sortörédék jut eszembe: ,or a handkerchief designedly dropped'.²⁴ Ez daktilikus, pontosabban anapesztikus ritmus, mert hiszen az angol nyelvben szokványos feltételezni, hogy a hangsúly mindig a versláb végén van, melyből az következik, hogy a hagyományos verselésben csak kétféle versláb lehetséges, a jambus és az anapesztus, és ehhez még az én sprung ritmusom is csak egyet ad hozzá, a negyedik paiónt. Ha tehát a szokványosság kedvéért így olvassuk, akkor a fenti töredék anapesztikus – ,or a hánd | kerchief | desígn | edly drópped' –, és van egy leállítás, egy tudatos ritmüstörés is a ,handkerchief' után, nyilván azért, hogy a sor ne váljék tisztán verssé, vagyis olyanná, mintha mondjuk így lenne: ,or a handkerchief purposely dropped'.

Itt ellenvetheted persze, hogy de, ő tiszta verset akart és hogy a versláb valójában paión – ,or a hánd / kerchief desígn / edly drópped'; vagy hogy azt akarja a *de* szótaggal, amit én a túlfutó verslábakkal szoktam csinálni – hiszen ugyanazt a hatást éri el ezzel, amit én azzal. Erre tehát olyan választ kell adnom, mely nemcsak erre a sorra érvényes, hanem minden hasonlóra, minden olyan esetre, amikor múltbeli költők sprung-ritmust használtak – *használtak volna, ha megtehették volna*. A sprung-ritmus első hallásra is oly messzemenően természetes dolog és olyan erejű, hogy ha ismerték volna, használták volna. Sokan melengették magukban, hogy úgy mondjam, de nem kelt ki, szemük ügyébe került, de nem ismerték fel. Ha jól tudom – ezt még kutatom és hamarosan határozottabban is beszélhetek majd róla –, még teljes erejében és szépségében virágzott az óangol verselésben, a középanyol *Piers Plowman* már fűzfaverssé fokozza le (e híres költeményt épp most olvasom és kezdek arra a következtetésre jutni, hogy nem éri meg), utolsó tudatos alkalmazója Greene volt, de sose él vele tartósan; azután eltűnt – hiszen az, hogy egy-egy versláb erejéig fel-tűnik itt-ott, az még nem sprung-ritmus, egy fecske nem csinál nyarat. (Kivéve persze Milton, mert ő teljesen egyedi eset.) Egy ilyen dologról nem mondhatjuk, hogy él és használják, ha csaknem tudatosan és szándékosan teszik; hogy felismerjük-e és komolyan vesszük-e a formát, melyben alkotunk, döntő kritérium. Whitman esetében (de te ezt jobban tudod, hiszen többet olvastad) nincs jele annak, hogy e ritmüstöréseknél paiónt vagy túlfutó verslábakat akarna használni, az meg egyenesen furcsa volna, ha azt várná el olvasóitól, hogy maguktól értsék meg azt, amit akkor is nehezen értenek, ha figyelmüket felhívják rá. Ha nem mutat ilyen szándékot, akkor nem is használja; vagyis amit írni akar – és ír is –, az ritmikus próza és nem több. De mindegy, ezt valószínűleg te sem gondold másként.

Jó. Na már most a prózaritmus az angol nyelvben csak kétféle lehet (ha elfogadod, hogy felfelé szoktam skandálni, hangsúlytalan szótagok felől a hangsúlyos felé és nem fordítva) – vagy jambikus vagy anapesztikus. Ha keverjük őket, lehetséges még (hívjuk így) egy harmadik mérték is. Amit tehát írni akar, az valamelyike ezen három egyszerű mértéknek, a tiszta jambikusnak, a tiszta anapesztikusnak vagy keveréküknek. Nem vágyik ezen túlra, ideálja egy nyers és, mint pont ebben a ,Spirit that formed this scene' címűben hívja (mely nagyon tanulságos olvasmány ebben a témában) ,barbár' művészet és ritmus.

A szélsőségek összeérnek, és (most az igazság kedvéért olyat kell mondjak, ami büszkeségnek hangzik), ez a barbár művészet, ez a szélsőségesen nyers, a próza szintjéig lebontott ritmus szinte összeér múltkori műhelymunkámmal. Azt a darabot ugyanis nagyon megmunkáltam. A hosszú sorok nem magvaszökött ütemek: minden mért és időzített bennük. Várd ki, míg füled hozzájuk szokik, és rá fogsz jönni. [...]

Különb is, a *Binsey Poplars*-ról miért nem mondtad, hogy hasonlít Whitmanre? A mostani darab ugyanaz a típus és törekvés, csak magasabb szinten. A sorok is hosszabbak, a strófák is hosszabbak (melyekből kettő van mindkét versben és egymáshoz való viszonyuk is ugyanaz), de a két darab nagyon hasonló: nézd csak meg. Ha pedig így van, mért mondd, hogy a mostaniban nem magamat adom? Nem erről van szó, ebben biztos vagyok.

A fenti megjegyzéseket nem Whitman lejárására tettem. „Barbár” stílusának vannak előnyei, és ez az ő választása volt, mint mondja. De az nem lehet, hogy a kecske is jóllakjon és a káposzta is megmaradjon. Ő gátlás nélkül meg teszi a káposztáját, én őrzöm a magamét. Ez nagy különbségnek számít. [...]

University College, St. Stephen's Green, Dublin, 1887. febr. 17. DRÁGA BRIDGES, – [...] Holnap lesz három éve, hogy Írországbán vagyok, három fárasztó, elpocsékolt, pocsék éve. (Ma délután megint találkoztam a viruló Tynan kisasszonnyal. Azt mondja, amikor először látott, húsznak nézett, barátnője pedig tizenötnek; de már nem dőlök be ennek. Lelkem és testem belseje, mint egy aggyastyán ősz bozontja.) Végeztem ezalatt (túlnyomórészt), amit lsten akart, és rengeteg, rengeteg vizsgadolgozat javítását. Olyan állásban vagyok, ahol illő, sőt szinte kötelező lenne írni is valamit (a klasszika szakterületén), valami olyat, amelyben járatosnak érzem magam és a szakma okulására lehet: van is ilyen téma; próbálok is írni róla; de rájöttem, hogy nem tudok haladni vele, hogy ezután még kevésbé fogok tudni. És ha az se megy, amihez leginkább megvan az eszköztáram és legkönnyebben kellene menjen, a többi dolgot nyilván még kevésbé tudom csinálni. [...]

Olty Péter fordítása

- 1 *The Letters of Gerard Manley Hopkins to Robert Bridges*, ed. C. C. Abbott, London: OUP, 1955; *The Letters of G. M. H. to Richard Watson Dixon*, ed. C. C. Abbott, London: OUP, 1955; *Further Letters of G. M. H. including Correspondence with Coventry Patmore*, ed. C. C. Abbott, London: OUP, 1956.
- 2 Alexander William Mowbray Baillie: jogász, egyiptológus, Hopkins életreszóló barátja;
- 3 John Ruskin: a viktoriánus Anglia vezető műkritikusa. *Modern festők* című tanulmányosorozata egész művésznemzedékek ízlését befolyásolta; a század derekán az akkor még avantgárdnak számító preraffaelita festőcsoport törekvéseinek első jelentős elismerője és felkarolója.
- 4 Robert Seymour Bridges (1844–1930): költő, Hopkins legfontosabb barátja és kortárs kritikusa, később a királyi család „koszorús költője” (*poet laureate*), Hopkins verseinek poszthumusz szerkesztője és kiadója 1918-ban. Digby Macworth Dolben, költő, Bridges unokatestvére, aki iránt Hopkins oxfordi éve alatt viszonzatlan érzelmeket táplált; 19 éves korában tisztázatlan körülmények között a Welland folyóba fulladt. Vincent Stuckey Stratton Coles, Dolbennel együtt az oxfordi ritualisták csoportjának tagja, később anglikán pap.
- 5 Stonyhurst, St. Mary's Hall, ahol Hopkins a noviciátus befejezése után filozófiai tanulmányokat végzett.
- 6 Az 1871-es Párizsi Kommün jezsuita mártírjaira utal.
- 7 Filozófiai tanulmányai befejezése után, mielőtt még Walesben teológiát kezdett volna tanulni, Hopkins két évig retorikát tanított a londoni Maddox Stree-thez közel eső Roehamptonban (a település ma már London része).
- 8 Szent Winfrida kútja Holywellben; walesi zarándokhely, csodás gyógyulások fűződnek hozzá.
- 9 Csodálatos víz.
- 10 Az előjárók előre felbonthatták és elolvashatták a tanuló rendtagoknak küldött leveleket.
- 11 *A Wreck of the Deutschland* 12. strófája.
- 12 Szó szerint kiugrasztott ritmus, vagy rugó ritmus.
- 13 Vakmerő.
- 14 A *hue* szín, vagy színárnyalat, a *proper* rendes, illő, megfelelő, etimológiája szerint azonban tulajdonképpeni, saját.
- 15 Aki vizet iszik, nem vélekedhet ugyanúgy, mint aki bort. (Francis Bacon: *Novum Organum* CXXIII.)
- 16 Alkalmi költemény James, Shrewsbury püspökének jubileumára; Hopkins egyetlen életében megjelent verse.
- 17 Sir Edmund William Gosse, viktoriánus költő és kritikus.
- 18 *The Wreck of the Deutschland*; *The Loss of the Eurydice*; *A The Month* c. jezsuita folyóirat mindkét vers közlését elutasította.
- 19 *Inscape*: szó szerint belső alkat (vagyis az, ami a külső alkat, *outscape* szó ellentéte); a szemlélt tárgy természetének konkrét módusza.
- 20 A *The Lantern out of Doors* c. versről van szó.
- 21 Mint egy korábbi levélből kiderül, a *Wound-dresser* c. verset is ismerte a *Drum-taps* ciklusból, a *Fűszálak* 4. kiadásából.
- 22 John Constable: *The Hay Wain*, a párizsi Salon 1824-es kiállításának aranyérmes díjazottja.
- 23 A szóban forgó vers a *The Leaden Echo & the Golden Echo* Hopkins-tól, melyben Bridges Whitman hatását vélte felfedezni.
- 24 Ezt Hopkins nem idézi pontosan; helyesen: „Or I guess it is the handkerchief of the Lord, / A scented gift and remembrancer, designedly dropt.”

Gerard M. Hopkins naplójából¹

1869. dec. 23. – Tegnap reggel azt álmodtam, hogy George Simcox-szal vagyok, s azon gondolkodom, hogy ott kellene hagyni, különben elmulasztom a csengetést, mely portási feladatomban (12-én portásnak neveztek ki, legalább két hónapig kell betöltenem ezt a hivatalt). Tudtam, hogy álmodom, s ez különös álombéli dilemmához vezetett: vagy nem is vagyok Simcox-szal igazából, mely esetben mindegy, mit teszek, vagy ha igen, akkor sem kell semmit tennem, mert majd úgymint felébredek – ettől megnyugodtam.

Egy másik napon, az esti litánia után, amikor a rektor atya éppen az elmélkedési passzusokat² adta meg, fáradt lévén lehunytam a szemem s úgy merültem álomba, hogy közben továbbra is hallottam a hangját. Mivel álomképeim az általa mondottakhoz kapcsolódtak, az egyik apostolt láttam – az apostolokról beszélt éppen –, s mintha nekidőlt volna valami fatárgy, kb. méternyi hosszú és 10 centi széles, dobozszerű, melyről két hosszanti oldal hiányzott. Még akkor sem jöttem rá, mit keres ott ez a tárgy, miért akadályozza az apostolt. Ezt a tárgyat pedig gyakran láttam egy melléképületben és mivel azon a héten „A Secretis”³ voltam, hosszabban is szemem előtt volt, s töprengtem is rajta, hogy mi lehet: valójában arra használják, hogy a falhoz tartson egy kupacnyi salakot, így védve az elfagyástól azt a cserépcsövet, mely egyfajta kitüremkedésként a falból jön ki és oda is megy vissza. Pont azok a dolgok történnek a felszínre ilyenkor, amik közönyös benyomást keltenek, amiket az elme, vagy azért, mert nehezen kivehetőek voltak, vagy mert más, figyelmét jobban lekötő gondolatok közepette észlelte őket, nem tudta, hova tegyen és nem öntött határozott formába. – Igaznak tűnik Ed. Bond kijelentése, hogy minden álom visszavezethető valami olyanhoz, amit ébren tapasztaltunk, többnyire az utóbbi időben – bár én ezt nem terjesztem ki minden esetre. Viszonyuk viszont valami badarság is lehet, például egy szójáték: emlékszem, egyszer rájöttem egy ilyen szójátékos kapcsolatra, de hogy mi volt, már nem tudom felidézni. [...]

1870. ápr. 4. – Miközben a sötétben levettem a gyapjú mellényem és véletlenül végighúztam az ujjam az anyagon, az szikrát vetett az elektromosságtól. Ez megmagyarázza azt a pattogó hangot, amit már többször hallottam.

Március 22-én kikerdeztem a Brentford fiúkat arról a kísértet-történetről, amelyet a múltkor meséltek. Norrisék bolgárkertészetében a Sion köz mellett van egy hely, ahol egyszer, a hagyomány szerint két szántóvető odaveszett (azt hiszem, néhány fiúval együtt): ahogy a földnyelvnél kanyarodtak az ekével és a négy lóval, beleestek egy letakart kútba, melyet nem vettek észre. És most ha ezen a helyen odahajtjuk fülünket egy falhoz, hallani lehet a lovak lépteit és a férfiak dúdolását munkájuk közben. – De a Sion House-hoz is tartoznak kísértetek. Pl. van egy kép (a Szűzanyáról, ha jól emlékszem) egy ólomüveg ablakon, amelyet minden évben betör, majd megjavít egy láthatatlan kéz.

Azon a héten a segítőtestvérek között voltam. Fitzgerald testvér tovább variálta a következő történetet. Singlandben, mely Limerick megyében van, ahonnan ő maga is származik, van egy télen meleg, nyáron dermesztően hideg forrás, egyfajta Hippokréné. Irül Torgha Shesheree (?), azaz a Két ló forrása a neve, melyet arról kapott, hogy egyszer elsüllyedt ott két igásló és nyomukban víz tört elő. (De a történetnek abban a változatában, amit először hallottam és lejegyeztem, bikákat vittek itatni, amikor megnyílt a föld, hogy elnyelje őket, és ennek helyén fakadt a forrás: talán valamit félreérthettem.) – Az ő változata viszont az, hogy az igáslovakat vitték itatni, azok süllyedtek el, és a forrás azóta jóval bőségesebb: gondolom, csodás meleg vize és hideg vize is azóta ered. Körülbelül – [itt hónapokkal ezelőtt megálltam és nem tudom befejezni a mondatot: biztosan a méretét vagy a mélységét akartam megadni]. Van benne két terebélyes kő, amelyek egyikében az egyik ló patanyoma található, és ha vállig ledugja benne az ember a karját, a lyuk alja is kitapintható.

Ismert egy örült nőt is, aki a „jóságos emberkével” tartott kapcsolatot. Kijárt hozzájuk és mindig szalmával teli kötevényben tért vissza, melynek, úgy tűnik, valami köze lehetett hozzájuk. Fivére, hogy leállítsa őt, egyszer megütölte, és a csontjait fájlaló szegény teremtetést hiába várták a tündérek a találkára a szokásos időben. De a fivér meg is fizetett mindezért, mert a tündérek kirángatták ágyából és olyan alapos verést kapott tőlük, hogy egy hétig ki se bírt mozdulni a házból.

Byrne testvér: – A gyephoki és a kelta futball népszerű játékok Írorszában és mindig Húshagyókeddre esik a nagy nap, hogy „érdemeik” jutalmazza. Ezen a napon az egyik kitüntetett futballjátékos éppen hazafelé tartott, amikor egy elhagyatott tisztáson labda gurult lábához; elrúgta magától, mire valaki visszarúgta neki; kisvártatva azon találta magát, hogy egy egész csapat tündérral játssza a játékot egy számára ismeretlen helyen. A tündérek nem akarták útjára engedni, mindent megtettek, hogy szórakoztassák, táncoltak, birkóztak előtte, hogy mulatságban ne legyen hiánya. Csak evésre nem tudták fogni, mert ő, tudva, hogy ha megenné, amit a tündérek adnak, örökre az övék lenne, éhezett inkább, mire ők, félve, hogy esetleg miattuk hal meg, végül is megmutatták neki a helyes utat hazafelé. Hazaérvén egy fazék kását talált a tűzön. Még le sem nyelt egy merőkanálnyit, máris nekiestek a tündérek és megint elkezdték magukkal húzni. Erre ő az ajtófélfába kapaszkodván a szentek segítségét kérte, s amikor Szűzanyánk nevéhez ért, elengedték és többé nem zaklatták.

Byrne testvér, valamilyen papra hivatkozva, még teológiai alapot is kitalált e lényeknek. Féligbukott angyalok, akik részben támogatták Lucifer bűnét, s ezért a végítélet napjáig próbációra ítéltettek, melyet itt a földön kell tölteniük. Emberekkel szembeni magatartásukat irigységük magyarázza. A következő történet egészen ördögi színben tünteti fel őket. – Egy pap éppen szekerét hajtotta éjszaka, mert beteghez hívták, amikor a sötétben valaki kicsente kezéből az ostort. Amint szorgája leszállt, hogy megkeresse, tündérek lepték el. „Atyám”, mondta, „olyan sűrűn vannak, mint a traghnean”. (A traghnean, nem biztos, hogy helyesen írtam le, egyes füvek kalászvirága, melyet pipatisztításra is használnak.) A pap elkezdett felolvasni a breviárium szövegéből (vagy inkább idézni, hiszen sötét volt), mire az ostor azonnal visszakerült a kezébe.

Az „erődök” (kőralakú kelta táborok romjai stb.) a boszorkányoké és a tündéréké és nagyon veszélyes bármit is levágni vagy elvinni ezekből. Fitzgerald testvér látott egy olyan embert, aki kiment, hogy ilyen helyen vágjon le magának egy botot, majd levágott ujjal tért vissza. Egyszer valaki egy ilyen domb mellett szántott, és ahogy jött fel a barázda mentén, tányér-, kés- és villacsörömpölés ütötte meg fülét, melyet úgy magyarázott magának, hogy biztos most ebédelnek a tündérek. Ettől annyira éhes lett, hogy azt kívánta, bár csak kaphatna ő is belőle. Azok azonban meghallották, és mire az ekével újból arra ért, kikészítettek neki egy étellel megrakott tányért, kést-villát is hozzá, pont oda, ahol a kívánságát korábban kimondta. Ezt látván ő persze meg is bánta a dolgot, mert tudta, hogy aki megeszi, amit a tündérek adnak, örökre az övék lesz, s ezért nem nyúlt az ételhez. De mielőtt még továbbállhatott volna, egyik szeme egyszer csak kifordult a helyéről és odaesett elé a tányérra. Élete végéig félszeműként kellett élnie, mert hamisan üzérkedett a tündérekkel.

1870. máj. 18. – [...] Talán még sose láttam szebb dolgot e kékcselegőnél⁴, melyet egy ideje nézegetek. Urunk szépsége nyilvánul meg általa. Belső alkata erő és kecs keveréke, mint a kőrísé is. Fejét mélyen hátrahúzza, olyan ívben, mintha egy hajóorr vonalából hajlana hátra. Ezt vonják be a ráfekvő harangocskák, sugarasan, de nem szimmetrikusan, itt-ott párhuzamosan. A kagylós szíromvégek acélkéknak tűnnek a szórt fényben, a papír háttere ellenében, köztük és mögöttük árnyékok feküsznek el. Aztán ott vannak a trombiták is a harangok belsejében, melyeket entázisuk és szájuk szögletes kiszélesedése finomít. Az egyik harang, a legelső, valahogy félrecsavart egy hosszabb kocsányt, kelyhe a többihez képest más irányba néz, és már magkezdeménye is van, mely a csengettyűk tengelyére merőleges, bár alakja egy kicsit hajlott, és ugyanebbe az irányba néz a négyszögletesen összeérő szirmokból kikerekedő kehely is. [...]

1873. ápr. 8. – A kert sarkában ledöntötték a kőrist. Először hurkot kötöttek rá: hallottam a hangot, s amint kitekintvén megláttam az ottmaradt csonkot, mérhetetlen fájdalom hasított belém és meg akartam halni, hogy ne kelljen látni többé, mint pusztítják el belső alkatait a világnak.

1874. ápr. 9. – A Kensington múzeumban a Kínába készülő fiatal franciával, Tournade testvérral. Egy görög–római szobrot néztem Melpomenéről: ezek a görög ruhák olyan vászonból lehetnek, melyek eleve hullámosan, redőszerűen hajlanak; főleg arra figyeltem fel, hogy a kebelre szórt redők olyan sallangmentesen szépek, mint a ruta vagy valami nyúlánk levelű növény hajtásai. – Volt egy japán kiállítás is, modern, melyből arra lehet következtetni, hogy művészetük él és virul: egy lappantyú és egy sárkány küzdelme egy aranyozott tálon; majd egy elefántcsont relief, nem tudom, hogy hívjam a reliefnek ezt a fajtáját, de úgy készülhetett, hogy kivésnek egyes medreket, síkokat, és azokban domborítják ki az alakokat (metszet⁵), mely nagyobb precizitást kölcsönöz az egésznek, mint egy szokványos relief, majd utolsó simítás-ként tussal még jobban kiemelik a mezőkben vagy nyomóformákban lévő alakok szélét, vagy épp e nyomóformák szélét, illetve beeső falait, de csak egyik oldalukon; teljes katonai páncéltatok is voltak maszkokkal, utóbbiak csúnyák voltak, mert az arcvonástípust is mutatták.

Ezt a jegyzetet készítettem drágakövekről – berill / vizeszöld; vörös kalcedon / élénk húsvörös, indiai vörös; almandin / lilászöld; kalcedon / 1. változat / lágy kék, 2. változat / opálos kékeszöld, 3. változat / kékeszöld, rajta csillámok, 4. változat / bágyadt sárgászöld, bágyadt olivazöld, organalila, fehér; jácint / barnászöld, bágyadt barnult skarlátvörös; krizopráz / szép félig-áttetsző zöld, 2. változat / bágyadt, rajta sötét felhőminták; szardonix / lágy kék csíkok barna alapon; topáz / fehér, buzér, sherry szín, sárga, halvány kék, repcsénypiros; a barna kalcedon lilásfeketének tűnt; jáspis (vagy kalcedon) / tompa húsbarna; krizolit / kékes felszínen sárga csillám vagy *vice versa*, és halvány sárgászöld, sárgásan áttetsző is; krizoberill / szép a kő és a neve is.

1874. aug. 13. – A védőgát mentén lesétáltunk a Kennaway alagútig, hogy nézzük a viharos tengert. Ezek a hullámtörés fázisai – amint a görgeteg teteje „hasadni” kezd (erre ez a szó, mondta az egyik hajós), habtaréjjá töredezik, mely, ha megfigyeljük, az előreszőkő permet kusza csipkéződése; miután lezuhant, kócos paplanként bukfencezik ki a partra; ott tiszta hab-lepedővé simul, mely szírom- és lebenyalakzatokban rohan előre, míg fel nem ér parti kiterjedése végső határáig s ezzel egyidejűleg legtisztább és legegyszerűbb minőségét is felveszi; ezután, míg gereblyeként csúszik vissza a kavicsra, homokra stb. ágakra szakad, és minthogy nemcsak visszahúzódik, hanem általában el is dől vagy billen valamelyik irányban, szakadásai egyre szélesednek: addig terjednek, míg összeérnek, és kitisztul a víz, hogy átlátszóan tűnjön a tengerbe, és semmi se maradjon fehérségéből, kivéve azokat a hosszan lecsurgó buborékfüzereket, melyek visszautalnak törésére.

Itt nem kavicsos a part, hanem homok van, egyes helyeken pedig a szirtfalról lemállott szemcsés, már homoknak is alig nevezhető finom homokkő, szárazon vörös, nedvesen dús gesztenyebarna, melyet gazdagon tarkít a földi szeder, gondolom a túrázó öröme, valamint a borostyán és egyebek. A hullámok színe az alattuk lévő föld természetére is utal – többnyire barna, benne néhány agyagos, hirtelenvörös csík vagy elszíneződés. A védőgát megkapóan jól néz ki lentől –, fehér, vörös és kék terméskövekből épült, rajta bogárhátszerű perem, vagy szegő, vagy karnis, vagy oromkő, hogy a permet visszaverődjék és ne fröcsköljön át a fenti sétányra: ez a forma és szín óegyiptomi kinézetet kölcsönöz neki. Ahogy a falnak csapódó habos víz visszaesik, mintha önmaga tükröképeként rendeződne vissza eredeti formájába. E gépies visszaverődésnek ugyanaz az elve, mint a tükröződésnek: persze a természet általánosságban is gépies, de e konkrétumok nélkül nem látszik, hogy a gépies tartalmazza azt is, ami túlmutat önmagán.

1874. szept. 6. – Wm. Kerr-rel voltam, aki felvitt a mi dombunk mögötti dombra (a mienk a Mynefir); rekettyés, hangás domb volt, melyről panoráma nyílt az egész vidékre, fel az egész völgyre Ruthin felé és le a tengerig. Lefelé nézve pedig közel volt az a hasadék, melyben Bodfari és Caerwys fekszik. Ólomszürke volt az ég, felhőkkel átszótt, a föld pedig tele sápadt, súlyos, de egymástól mégis élesen elütő színnel. Snowdown felé a magaslatok felhőbe rejtöztek, de messzeségüket és borújukat így is megmutatták. A közelebbi dombok peremét a völgy másik oldalán élessé, szépen elkülönültté és csillogóvá tette az emelkedő fény. A völgy egész hosszában a dombok végig folyamatos vonalat róttak a láthatárra. Messze, déli irányban, az egyik dombok-övezte medencében, mintha valami fémesen kék virág terjedt volna el.

E panorámától, de főként a völgy látványától átéreztem, hogy Wales mennyire belém sugárzik⁶ és elbűvöl. Amikor idejöttem, még vágy is ébredt bennem, hogy valamilyen hittérítő munkát végezzek Wales-ben. Elkezdtem tanulni a walesi nyelvet is, de ezzel talán más céloom is volt. Amikor azonban a lelkigyakorlat első napján a rektor tanácsát kértem az ügyben, azt mondta, hogy ha nem pusztán a walesiek közötti munka kedvéért tanulom, akkor nem javasolja. Rájöttem tehát, hogy abba kell hagynom. Ezzel egyidőben úgy tűnt, zenetanulásom is véget ér. És bár csalódás volt abbahagyni ezeket, mert érdekelték – keservesen életunt lettem, könnyeim is hullottak jócskán, talán nem teljesen Isten keblére, de míg sóhajtoztam és zokogtam neki, egy kicsit férfiatlanul oda is – furcsa módon pont amikor abbahagytam a nyelvtanulást, akkor született meg bennem a vágy, hogy Wales-ben legyek hittérítő, s e célért bármit feláldoztam volna; amikor azonban mindezt a helyes választás szentignáci szabályaival egybevettem, úgy döntöttem, mégsem ezt választom.

1874. okt. 8. – Szép, fényes napra virradt. A hegyeken hótaréjok látszottak. Barraud társágában átsétáltam Holywellbe, megfürödtünk a forrásvízben és nagyon vidáman tértünk haza. A víz látványa, hogy üvegtiszta volt, berill- és akvamarinzöld, s ahogy felszíne a forrás erejétől meg-megrezdült és kitöltötte a csillag alakú medence öt ágát, egészen megigézett. Valamikor az utóbbi másfél hónapban (Di Pietro atya elmondása szerint) meggyógyított egy sérvben szenvedő liverpooli fiatalembert, azt hiszem Arthur Kent volt a neve. A forrás nem szűnő áradása és az évszázadok óta tartó csodás gyógyulások sora ámulatba ejtett: kicsoda adományt kapott egy szent Istentől, s az milyen érzékelhetően, természetesen és kegyesen utal vissza spirituális eredetére (összhangban Szent Winfrida mártíromsága és újraélesztése történetével), és mint tereli vissza gondolataimat a térbeli forrásból az időbeli forráson keresztül az örökkévaló forráshoz: a víz nyomása, frissessége és bősége most is itt lebeg szemem előtt.

Olty Péter fordítása

- 1 *The Journals and Papers of Gerard Manley Hopkins*, ed. H. House, Bombay: OUP, 1959.
- 2 A lelkigyakorlat vezetője szentírási szöveghelyeket jelölt ki a noviciusoknak, hogy másnap azokról elmélkedjenek.
- 3 Valószínűleg „levéltáros”.
- 4 Angol kékesengő (*Hyacinthoides non-scripta*).
- 5 Talán mélyrelif, a leírás nem egyértelmű.
- 6 *Instress*: szó szerint benyomás vagy benyomat, de mivel Hopkins másutt *outstress*ről is beszél, a két szó közti kapcsolat megőrzése kedvéért besugárzásnak fordítjuk, az *outstress*t pedig kisugárzásnak. A dolgok besugárzása a belső alkat (*inscape*) felismerésének aktusa a szemlélőben.

A líra nyughatatlansága

(Ferencz Győző:

Ma reggel eltűnt a világ. Válogatott és új versek)

*De én sokkal erősebb vagyok nálad,
nyálevélvásztor mirigyem, erősebb, mint te, idea,
és képes vagyok túllépni rajtatok, gondolatok,
hiába törtök rám hódító seregeként, hogy magamból
kifordítsatok.
Ron Padgett*

*Nincs vereség, ami pusztán vereségből állna – mert a
világ tereiről, amiket megnyit, korábban sejtelmünk sem
lehetett.*

William Carlos Williams

A visszafogott borítón (Vilhelm Hammershøi festménye) nyílászárók törnek meg a teret. Több irányba mutatnak. Akaratlanul is jó ez a fogalom: *nyílászáró*. A látvány szépen beleakad a címbe. *Ma reggel eltűnt a világ*. Elgondolkodtató sor, már a kötet olvasása előtt is rengeteg kérdést vet fel. Honnan fog majd építkezni az a líra, amely már a kötet elején egy adott (világ)állapot végét hirdeti? Melyik irányból olvasható az a költészet, amely a nyelvi térben akár felcserélhetőnek tételizzi a kezdő- (reggel) és a végpontot (eltűnt)? Különös kombinátorka, izgalmas, paradox nyitány. Elegánsan kifejeztett hiányállapot, amit a fedőborító alatt sorakozó versek pusztá léte eleven költészetelméleti problematikává tágit.

További kérdések sorjázna az agyban. A reggelre eltűnő világban, vagyis a pillanatnyi változás által hozott totális veszteségben, az időben felszámolódo térben tulajdonképpen milyen szerepet is szán a versnek a költő? Hogyan jut hely a versnek? Miért születik a szöveg? A fülszöveg a lírával válaszol: „*De torz visszhangom csak saját / visszhangját torzítja tovább / S ahogy visszaveri, / nem rendeződnek össze egy / Mondattá a rég feledett, / Holt nyelv emlékei.* (Nyelvemlék) Persze Ferencz Győző kötetét egyáltalán nem olvasható a vers világformáló-világromboló erejébe vetett naiv hitvallásként, ennél sokkal izgalmasabb kérdések körül artikulálja saját poétikáját. Az eltűnő világ „fantazmagóriája” előrevetíthetné a képzelet, az ihlet hegemoniáját a kötetben, amelynek segítségével az üres lapokat megtöltve, egyfajta mágiikus ön- és világteremtő aktusként tételiződne a versalkotás. Ferencz lírája azonban sokkal inkább kötődik a mindig aktuális, érzékek által befogadható létezéshez, a *mindennapihoz*, mint a képzelet által előállítható teljesen imaginatív formációkhoz. (A fenti „létezés” kifejezés helyett használhattam volna a „valóság” fogalmát, ugyanakkor Ferencz költészete nagyon érzékenyen végig relatív valóságról, tehát valóságokról, vagy legalábbis a valóság képlékeny fogalmiságáról beszél. Vagyis a valóság – képzelet opozíció ebből az értelemből egyáltalán nem állna meg a helyét.) Tehát, ha ő azt mondja: „ma reggel eltűnt a világ”, akkor azt is mondja, hogy olyan módon találkozott valósággal, amit még nem tud pontosan lefedni szavakkal. „*Maradok továbbra is, akinek / Az a története, hogy nincsen rá szava.*” (Dal a nehézségről) Ezt alátámasztja az is, hogy az a vers, amelyben a kötet végén a cím verssorként visszaköszön, az alkotásnak éppen az imént tárgyalt problémájáról tudósít. Ahogy tompul a látvány, úgy úszik el a nyelvi megragadhatóság elől a szöveg. A szóatlanság ez esetben nem egyenlő a hallgatással, sokkal inkább a még nem körvonalazódó világtapasztalat nyugtalanító atmoszférájának integráló szövegvázisárával állunk szemben. „*Ma reggel eltűnt a világ / Az érdes szürkesség kint egy tömbbe tapadt, / És az ablakon nem látszik át / Az évszak, a szemközti ház, és alig a gondolat.*” (Márciusi vagy áprilisi kód) A kötetben haladva többször találkozunk a gondolati aktus megakadásának bravúros versnyelvi feloldásával. Mikor a nyelvben ragadó lírai én nem tudja kifejezni magát, nem tudja pontosan meghatározni az épp aktuális valóságvonatkozásokat maga körül, akkor mintegy nyelvi szürkeshályogként, a vizuális elmosódókba, legtöbbször egy általános szürkességbe menekül. Az

elmosódó szökésvonalak a nyelv bizonytalanságát jelzik. „*a szétterülő halvány vonalak / továbbhullámzó lassú gyűrűzése / átúszik belesimul távolabb / a szürkénél is szürkébb szürkességbe* (Ahogy a koncentrikus köröket).

Valójában éppen ez a labilitás, a valóságvonatkozásokban való állandó elbizonytalanodás a kötet egyik legerősebb hozadéka. Ennek egyik leglátványosabb és legintenzívebb megjelenése a verszárlatok notórius nyitva hagyása, a vég ideiglenes elhalasztása, felfüggesztése, vagy épp egy alternatív nyitány újrafogalmazása. A zárlatban a visszavont mozdulat frusztrációjából teremtődő pillanatnyi hezitáció képes új tereket nyitni ott, ahol formailag a szöveg véget ér. Vagyis ahelyett, hogy valamiféle konklúzió felé hajtana a lírai beszélő a szövegeket, sokkal inkább verseinek újraalkothatóságának feltételeit teremti meg. „*Hogy ha tudom is – hiába, úgyse találok semmit / – , Ne nyitogassam folyton a fiókokat.*” (A fiók), *Csak folytatás lesz nem lesz közelebb / Hogy hogy hogy nem voltak a kezdetek* (A kezdőpontokról, végződés nélkül), „*Nem tudja, / Ha eléri a kaput, a kilincset lenyomja-e.*” (Alacsony ég alatt)

Van valami nehezen megfogható heterogenitás ezekben a szövegekben. A szövegtest törésvonalai még inkább a kereső költői tudat önmozgásának lenyomatait konzerválják. Az idő tehát nemcsak tematikailag, hanem alkotástechnikailag is a kötet részévé válik. Ferencz Győző akadémiai székfoglalójában¹ a következő önreflexív gondolatokat olvashatjuk: „*Az én gyakorlatomban a versnek csak az ötlete támad egyszerre, maga a szöveg általában részletenként, rétegekben fogalmazódik meg, és mire elkészül, talán már nem is emlékeztem arra, aminek eredetileg indult.*” Ez a rétegző-technika pedig képes egy nagyon eleven versidőt hozzáadni a szövegtérhez. A töréspontok, a tudatosan sorok közé várt idő termékeny, sokpólusú közeget hoznak létre. Saját anyagán csúszik el a vers. Az időben változó lírai én hangja ezáltal önmaga duplumaként, egy már eleve módosult, önmagát felülíró visszhangként olyan polifóniát vezet a verstérbe, ahol az örök érvény és a pillanatnyi létesülés már a vers igazságának és az élet igazságának keresztmetszetében hagyja összeérni a mondatokat. Ez a fajta skizofrén, önmaga körül tévelygő verstudat pedig akár egy újfajta lírai személyesség felé is mutathat. Az előzetes én idegenségével kapcsolatot teremtő hang lehetőséget ad a személyiség eltávolítására, körvonalainak láthatóvá tételére, vagyis az önpozicionálás lehetséges, új olvasatát adja. „*Magamba éljem bele magam, / Feltérképezve hátha így megvont időm határait.*” (A fordító panasza).

És amikor az olvasó azt gondolná, hogy tettenérte a lírai ént, akkor újabb csavar, újabb kérdőjel jelenik meg a sorok között. A versbe épülő, lappangó szkepszis felszalazza az addig összefonódó részleteket. A kétely egy olyan formabontó költői magatartásként vonul a szövegekbe, amely az én aktuális bizonytalanságából úgy táplálkozik, hogy annak lemondó modalitása ambivalens módon még dinamikusabbá teszi a szövegteret. A beteljesülés mindenkor hiánya, a kivárársba rekedt mozdulatok, az elvégtelenített verspróbálkozások eleve kódolt kudarc paradox viszonyban állnak magával a vers létrejöttével. Örök kérdőjel az állítás. „*Egyre nehezebb meggyőzőnöm magam, / Hogy a legcsekélyebb értelm van / Csak két szót is egymás után leírnom.*” (Drótlegek).

Ferencz Győző verseinek táplálója a mindennapiság, soha nem rugaszkodik el a talajtól. Szövegeinek építőelemei miniket is körbevesznek, végig ismerős terepen olvasunk. A kötetnek pont ebből a *létheztapadtságából* fakad az a nagyon is emberi tulajdonsága, hogy élettani sajátosságai vannak. Öregszik. Tapasztal. Érik. Biológiaiilag is halad előre. Számolnia kell tehát a veszteséggel. Ugyanakkor semmi pátosz nincs az elmúlásban, végig megőrzi az élet rögzíthetőségének azt a prózai igényét, amelynek elvesztése, megbicsaklása, keresése épp a legizgalmasabb versfutamait rajzolják ki ennek a lírának. Néha úgy érezheti magát az olvasó, mintha Jim Jarmusch *Paterson* című filmjét nézné. „*Hálószobám szellőztetem, / Az ablak tárva sarkig. / A szél betóduló örvényei / Az éjszaka nehézzilati levegőjét kisöprök* (Egy szál deszkán). Az olvasás arra

1 https://mta.hu/data/dokumentumok/szima/szekfoglalok/Ferenczgy_szekfoglalo.pdf Utolsó elérés: 2019. 05. 06.

késztet, hogy nézzünk körül. A szem szép lassan elkalandozik a szövegből. Például a parkettán kirajzolódó fényhasábokra, vagy a padra a hátsó kertben, esetleg a villamos járdaszívetére, a kórházi ágyon fekvő rokon arcára. Itt a világ szüli a költőt. Milyen alázatos és evidens formája ez a lírának.

(Gondolat Kiadó, 2018)
Pintér Viktória

A felszántott emlékezet

(Uri Asaf: A rózsza türelme)

„A Holt-tenger mellett nőtem fel, a testem felszántott emlékezet.”

A *Rózsza türelme* című kötet Uri Asaf válogatott verseit tartalmazza. A kötet szerkesztője, Báthori Csaba hangsúlyozza, hogy Uri Asaf versei a 2000-es évektől kezdődően a magyar líratörténet egyedi formáját hozták létre. „Amolyan előd nélküli, mégis ősi beszéd ez, amely megrendítő erejét többek között azzal alapozza meg, hogy gesztusaiban több ezer esztendő tudat- és tudásanyag párlatait őrzi és ragyogtatja.” Mind az „ősi beszéd”, mind a „több ezer éves tudásanyag” formula a versek időbe vetettségének viszonylataira vonatkozik, s Uri verseinek azt a sajátosságát emeli ki, hogy a versekben megjelenő verbális rend jelenidejűsége, itt és mostja az által nyeri el érvényességét, hogy valami önmagát lényegileg megelőző szándék, készletet lehetőségfeltételét teremt meg. Ebben az értelemben ezek a versek olyan „archeológiai” események, melyekben az idő mélyéhez való hozzáférés a tét. A recenzió mottójává emelt idézet, „A Holt-tenger mellett nőtem fel, a testem felszántott emlékezet”, megerősíti ezt a belátást. Ez az erőteljes metafora több szempontból is az egyik mélymagja lehet ennek a költészetnek. Egyfelől nagyon markánsan jelenik meg benne a tér, a hely, másfelől az idő, a múlt, s mindkét dimenzió az alak, az én transzparenciájában keresztesződik.

Véleményünk szerint Uri Asaf verseinek poétikája ezen három tényező, a tér, az idő és az én-alak nagyon sajátos egymásra rétegződésében ragadható meg. S egyáltalán a rétegzettség, a rágyűrődés, a tektonikusság a szerző költői világának alapvető viszonya. Maga a cím-motívum, a rózsza-struktúra már egyértelműen kijelöli ennek a világnak a felületen túli mélységeit. „A nevemet kisimítom és összehajtom kétfelől.” – írja a szerző az *Egyetlen ragyogó nap* című versében. Az összehajtás, összegyűrítés során megképződő felületi találkozások a versdimenzió elmélyítésének az eszközei, ugyanakkor ebbe a képbe beleolvasható az azonosság, az önmagasságot jelentő név eltüntetése és felszámolása is, hiszen az összehajtottság valójában a struktúrákban való elrejtettség (elveszettség) állapot. Ha Uri Asaf versei kapcsán egyáltalán beszélhetünk hagyományos értelemben vett lírai énről, akkor annak az alapvető létmódja az idő és tér rétegei közötti eltűnés, a tűnőfélben levő létidő. Ez az eltűnés azonban nem fizikai kivonódás a térből, hanem a térnek és az időnek (ősöknek) az énbe íródása, aminek köszönhetően maga az én mintegy kiszorul önmagából, hogy helyet adjon az ősöknek. Ebből következően maga, mindkét vonatkozás irányába nyitott figyelemként, az élők és halottak közötti úton létben érzékeli önmagát. A múlt bezúdulása a jelenbe szorosan összefügg azzal a tartalmi sajátossággal, hogy a versekben az élet és halál, élő és halott közötti ontológiai különbség érvényét veszti.

„Apám ajkát nem örököltem, se annak vastagságát,
Se a biggyesztésnek látszó tartást.

Miközben korokat ugrottam, a szám fiatalon tart,
A saját szám mássága.

Fekete palást lebben, aki eltávozott, mind jelen van.
Velem senki nem ül egy asztalhoz:

Mitől az ókori idegenkedés?
Nekem is füstszagom van.”
(Ez nem vers)

A halottaknak az élőkbe való beleygürődése mélyen érinti a lírai én alak-azonosságát. A halottak által vezérelt élet, a halottakkal történő szembenézés ugyanis újra és újra tapasztalattá teszi az én másságát, idegenségét, s az azonosulni akarás kétségbeesett hiábavalóságát. A szöveg drámai zárása (*Nekem is füstszagom van*) a közös szenvedés sorsazonosságát vállalt tapasztalatként mutatná fel, ám az „ókori idegenség”, a másság felszámolhatatlan annak ellenére, hogy „aki eltávozott, mind jelen van”. Az élők és a holtak közötti ugyanazon otthonosság és otthontalanság tulajdonképpen a téri otthonosság-otthonalanság beleágyazódása az időbe. A két otthon (Magyarország / Izrael) közötti otthonalanság azonban nem pusztán kétségbeesett hiányként jelenik meg a versekben, hanem a terek/idők egymást megidéző többletében is. Ezeket a verseket soha nem sodorja el a beszélő sajátos pozíciójából fakadó otthonalanság (üresség)-érzet apátiája, mert az önmagasság hiányzó másika mint potencialitás új készleteket és impulzusokat tud mozgásba hozni. Véleményünk szerint a kötet egyedi atmoszféráját éppen az adja, hogy Uri Asaf versein egy olyan melankolikus derű uralkodik, amely a jelenlét örömeivel, szépségeivel felül tudja írni a múlt és a tér rétegeiben teremtődő drámákat, gyűrődéseket.

„Közel az ég, én bárányfelhőket terelek,
Ők pedig vándormadár rajokat,
Kik éppúgy kétlakiak, mint én.

A felszín alatt az apró halak
Szaporán lélegeznek.”
(Pásztor mese)

A versek kettősségekbe osztható (így eltűnőben lévő) én-je egyfelől egy sors- és hagyományközösség drámáit, traumáit szinte újraélő tudatként, másfelől a létezés szépségeit, színeit, örömeit az eltűnő jelenségekben megpillantó szemként és tekintetként megteremtí világának sajátos, szinte pengeélen táncoló egyensúlyát, ami a kétlakiság természetrajzában eleven, égető szükséglet. Uri Asaf verseiben a szerző tudata és a szerző szeme egyszerre végzi a művészi formamunkát. Pontosabban a vers a tudat/képzeltet verbális „anyagából” és a szem vizuális látványaikból rétegződik és ülepedik le. Azt is mondhatnánk, hogy különböző nézőpontok írónak egymásra a szövegekben, s maguk a nézőpontok nagyobb súllyal vannak jelen a versekben, mint a néző (lírai én).

„Találkozásainkban nincs egyirányú utca,
Ahányszor jössz, amnyiszor hagyysz el.
Senkire nem hasonlítunk, csak önmagunkra.
Te máskor élsz, én másvalahol.

Nappal fehér lap világít,
Alkonyatkor a szürkek ezüstje, a grafit.
Ujjad közé veszel egy tincset, a szemed közé állok,
Ahol nincs ég, se föld.”

(A szürkek ezüstje)

Az én (a látó) úgy válik a látott részévé („a szemed közé állok”), hogy az én a látványban maga számára láthatatlan, mintegy elveszik saját látásában, s a kép vakfoltjává válik, hiszen a másik szemének tengelyébe áll bele. A nézőpont-át helyezés következtében a kép fő tárgya az a „magasság” (nézőpont) lesz, ami csak mint a fokalizátor fokalizációja jelenik meg azáltal, hogy egy külső perspektíva tárgyává válik. A társas viszonyban az én jelenlét-hiánya (*Te máskor élsz, én másvalahol.*) a leglátványosabb összetevő. Néhány kivételtől eltekintve (pl. *Curriculum vitae*) a versek én-reprezentációjának ez a visszatérő szerkezete. A fent említett „időbe történő szétíródás” mellett az én folyamatos eltűnésében szemléle-

ti összefüggések is megjelenhetnek. Uri Asaf verseinek a természet apró rezdülései adják az eseménytartalmat: egy fuvallat, egy villanás, egy szárnycsapás. A szerző tekintete érzékeny a természetrezdülésekre, és mindenben a feltárlás, a megjelenés egyszerűségét tudja látni. Ennek köszönhető, hogy az érzékelőt szinte beborítják, maguk alá temetik az érzékeltek. A versek természeti valóságát nem a burjánzó organizáció, hanem a vegetáció elemi formái alkotják meg: fűszál, szikla, kő, ecetfa, szalmaszál, nyirkos agyag stb. Ezek az elemi összetevők mégis elégséges jelei, jelölői a természeti rend totalitásának, s mintegy örök megidézői az Éden vegetatív gazdagságának. A kötet egyik fő motívuma, *A kert* több versben is egyszerre jelenít meg egy teret és egy állapotot. *A Kert* című vers nyitó képe jól ábrázolja ezt a kettősséget:

„*A kert mindent kifejez.
Látszik rajta az ember keze.
A szívem kert, kézen fogva vezet.*”
(*A kert*)

A központi állítás kétirányú olvashatósága (*Látszik rajta az ember keze.*) egyrészt az „Isten keze” által teremtett kert elvesztéséből fakadó minőségvesztés fájdalmát, másrészt az emberi kéz rendteremtő potenciálja fölötti derűt írja rá a látványra. Tehát a konkrét látvány azonnal megnyitja önmaga kultúrtörténeti kontextusát, eredetét, így az elemi összetevők, akár egy fűszál is, az eredendő totalitás idézőjévé válik.

A versekben jelenlevő állandó látványkarakter mégsem biztosítja a természetben feloldódó lírai hang organikusságát. Nyoma sincs egy olyan kései bukolikának, amelyben a természet a modern ember számára végső menedék lehet. Sokkal inkább azt az érzést közvetítik a versek, hogy a láthatatlantól láthatóvá váló természetben az ember mint veszik el. Az a tapasztalat jelenik meg, hogy az én itt és mostjával szemben az embert körülvevő világ tagolás előtti tágasságával elnyeli az embert. Valami szélesebb horizontú tekintet távlatában szinte semmi sem látszik belőle. Uri Asaf versei a végtelennel számolnak, a láthatatlannal, egy olyan horizonttal, mely felől maga a beszélő szinte észrevétlen, s küzdelme éppen az érvényes látszás eléréséért folyik. A versek természeti képei archetipusos mintákat idéznek, s az idézés által éppen az alapminta hiányát rögzítik.

„*a budai tájból szél fúj
s ahogy a fű hajlik
az olyan, mint Jeruzsálem*”
(*Paletta*)

„*a kiégett föld Galileára hasonlítot
a papírmásé fűbe nem mertem
leülni*”
(*A smaragd mélyben*)

A látott képek vonatkozási pontja egy a jelenben már láthatatlan, de láthatatlanságában rendkívül eleven táj, ami szinte átüt a látottakon. A szerző számára a szentföldi táj, a gyűrött, kopár föld a maga kemény rétegzettségével valami mélyen bevésődött, elementáris látvány transzformációja. Ebben az összefüggésben új jelentéssel gyarapodik a motívóvá emelt idézet: „*testem a fölszántott emlékezet*”, hiszen a föld és a test, Izrael és a lírai én testvalósága oly módon vetül egymásra, hogy mindkettő a közös emlékezet materiális megjelenítéseként válik csak értelmezhetővé. A föld mint történelemhordozó test és az emberi test mint az ősök testi valójának következménye egymást helyettesítő, egymást feltételező kölcsönösségként áll elő. A Báthori Csaba által említett „*több ezer esztendő tudat- és tudásanyag*” lényegileg ebben a kölcsönösségben gyökerezik. Uri Asaf verseinek egzisztenciális súlya ennek a viszonylatnak a szilárdságából fakad. Ez a kölcsönösség azonban éppen a kiszakítotttság, kivetettség metafizikai vákuuma által válik érvényessé. A természet az ember számára csak akkor válik láthatóvá, amikor kilép, kiüzetetik belőle. Uri Asaf verseiben az Édentől keletre üzött ember tekintete pillant vissza önnön eredetére, nem mint helyre vagy időre, hanem mint vissza nem szerezhető

bensőségességre. Az eredeti tekintet széttörése törés a természetben is, hiszen a primordiális egylényegűség elvesztésével a természet tájjá (dinnyemaggá, szőlőlevéllé) válik.

„*Édeni szárnyas lények
Hozzák a torok száraz érzetét.
Lent a föld, melyet pára táplál, vörös színben ragyog.
Ugyanígy Ádám szíve,
És benne a liktető vér,
Piros jelek egymás után,
Fekete dinnyemagok és szőlőlevelek,
A végső csend fehér és iható,
A mélység közel van,
S a végzet szóval is kimondható.*”
(*A kabbala négy színe*)

Ahogy Uri Asaf verseinek tájelemei jelzik, őrzik az eredendő táj (Éden) nyomait, úgy talán ennek a poétikának is a végső valósága az őrzés és az emlékezés praxisa. Galambos Ádám-mal folytatott beszélgetésében a szerző felhívja a figyelmet az emlékezés és őrzés egymást értelmező kettősségének fontosságára: „*Az emlékezés és őrzés, a mózesi parancs az egész zsidóság számára meghatározó, ugyanis ez az, ami összetart minket mint népet. Az emlékezés azt jelenti, hogy tudjuk, hogy az Úr az, aki a törvényt adta a Sínai-hegyen, ő az, aki kivette a népet az egyiptomi fogságból, és ő az, aki bevezette a népet Kánaán földjére. Emlékezni kell továbbá, hogy mit tett az Úr a néppel a vándorlások alatt. Ez volt a Mózes korabeli emlékezés. Az őrzés parancsolata a Tóra naponkénti tanulására irányul. Az őrzés a zsidóság első számú tevékenysége, másrészt értelmet ad az ember életének.*” Az egymásra gyűrődés/rétegződés tulajdonképpen az őrzés és emlékezés praxisának szerkezetét állítja elő. A tudatnak ebben a mozgásában különböző szerepet kapnak az álmok, az álomképek, amik Uri Asaf verseinek lényegalkotó elemei. Költői világában álom és valóság nem idegen egymástól, egyik formálja, előhívja a másikat ugyanúgy, ahogy az élő előhívja a holtakat, s a holtak előhívják és számon kérik az élőket. Valójában az álom az a terep, amelyben az idő és a tér gyűrődései kismulhatnak, és a tudat alatt archivált „*tektonikus világmélye*” felszínre kerülhet („*A tektonikus világmélye valóságos csoda*”). Ebben az értelemben Uri Asaf verseinek mehökkentően szép szürrealis képei episztemológiai státussal bírnak.

„*Az alvás meghalás. Aludj sokat, ne félj!
Az alvás megközelíti a halált, de nem érinti,
Hisz a halál felől az élet is csak megközelítés.
Ki visz el az eljövendő világba?*”
(*A fák zöldje hamis*)

Uri Asaf versei olyan költői formák, melyekben az álom produktív látványaiban érintkezésbe lép élő és halott, élet és halál, múlt és jelen, hiszen ahogy a költői tapasztalat rögzíti: minden viszonylat megközelítések révén áll elő, a figyelő tudat nézőpontjának következményeként. E versek alapvetően érintkezésbe akarnak lépni, pontosabban érintkezések akarnak lenni az én-t meg- és túlhaladó idővilág elérhetetlen rétegeivel. Az a belátás, hogy csak a megközelítés lehetséges, érintkezés, megérintés soha, nem szünteti meg a költői látomás eleven szükségszerűségét. Uri Asaf minden verse újraindulás a „*tektonikus világmélye*” sötéten ragyogó árkaiba és szakadékaiba. A kulturális hagyomány mélyrétegeinek látomás-teremtő felhajtó ereje valójában vissza is kényszeríti a versek beszélőjét e mélyrétegek gyűrődései, repedései közé. A hagyomány az emlékezés által válik formáló valósággá, és az őrzés morális kényszerével terheli meg birtokosát. *A rózsza türeleme* című kötet verseiben e teher verseken keresztül történő felmutatásával állunk szemben.

Uri Asaf tág terű poétikája igazi költészet, olyan imagináció, amely kitartó makacssággal keresi és teremti a létezés azon tengelyét, aminek a látatása minden igazi művészet célja kell, hogy legyen.

(*Scolar Kiadó, 2018*)
Komálovics Zoltán

Az „első igazi mondat”

(Tóth László: Wittgenstein szövivője)

Tóth László legújabb kötete, a *Wittgenstein szövivője* már címével is nagy terhet vállal magára, ám szerencsére nem merül ki Wittgenstein filozófiájának üres és ma már némileg unalmasnak is tűnő költői magyarázatában, hanem mint minden valamirevaló Wittgenstein-értelmezés, ez is a *Tractatus* 7. pontjából indul ki. Hiszen mi másért lenne szüksége Wittgensteinnek szövivőre, ha nem azért, mert ő már képtelen megszólalni? Nehéz máshogy olvasni a cím tükrében a címadó vers egyik legmegkapóbb mondatát, „S az ember utolsó mondatával kezd el / élete első igazi mondatát” (*Wittgenstein szövivője*), mint a *Tractatus* utolsó, az elmúlt közel 90 évben, megjelenése óta a nyelvfilozófia egyik alapjává érett pontjának kommentálásaként. Ám amennyiben lefejtjük róla a címet, a verset egy sokkal szabadabb közegbe helyezve ezzel, amit már csak azért is tegyünk meg nyugodtan, mivel ezek a versek szebbek annál, semmint, hogy szimpla kommentárként olvassuk őket.

Tíz éve jelentkezett a költő utójára kötettel és ennek a tíz évnek minden hónapja érződik az összeállított anyagon, bár találhatunk benne régebbi verseket, szövegeket is, és a válogatás talán túl is csapna önmagán, ha ezt a mennyiségét nem tartaná a költő vagy a szerkesztő keretek között az erős és alaposan körbejárt témákkal. Foghúzósan hangzik, de 180 oldal fölött egy verseskötet már túllép azon a mennyiségen, ami kényelmesen befogadható, feldolgozható, épp ezért e fölött a mennyiség már hátránnyá válik, kivéve, ha olyan erős tematikus csapásokra tud támaszkodni, mint amelyek Tóthnál is megjelennek.

Az, hogy a nyelvi környezet, amiben élünk, ma gyorsabban és élesebben változik, mint eddig bármikor, közhely, ám olyan közhely, melyet időről időre elő kell venni és reflektálni kell rá, és Tóth kötetének a legsikerültebb versei éppen ezt teszik. Verseinek tárgya nem is expliciten a nyelv átalakulása, hanem az azt megelőző technikai feltételek rohamos változása. Ezt az áttechnikizálódást már rögtön az előszóban tetten érhetjük, „[I]rodalmi mű létrehozásával a semmit – a papír (a képernyő) végtelen fehérségét – kerítjük körül nyelvi eszközeinkkel”, majd pedig azt, hogy a papírt időközben a képernyő sokszor zavarba ejtően végtelen fehérsége váltotta le, többször verseinek tényleges tárgyaivá teszi. Az irodalomtudomány még jelenleg is küzd azzal a kérdéssel, hogy milyen következményekkel járt a papír és a számítógép közti éles váltás, Tóth kötete pedig minden bizonnyal ezen vizsgálatoknak a koronatanúja lesz egyszer. Hiszen sokkal hangsúlyosabb váltásról beszélünk itt, mint ami végbement az írógépek megjelenésekor, és amelyet a magyar költészetben többször is dokumentáltak, a digitális írás megjelenésével már nem csak a megírt szöveg tűnik fel előttünk, hanem a lap fehérségénél konkrétan villantja fel a cursor folyamatos villogása az eljövendő, a még megírandó szöveg lehetőségét is: „mindig e vers előtt jár / a cursor” (*Számítógépvrs No. 1*)

A digitális nyelvi létmód megjelenése, amelynek működését a kötet olyan verseken keresztül is illusztrálja, mint a *Permutáció*. Ebben a versben nemcsak az jelenik meg, ahogy a számítógép az előre legenerált elemek folyamatos variálásával állítja elő a megjelenített információt, hanem az is, ahogy ez a folyamat napjainkra kultúra- és tudásösszesítő modellé vált. Tóth versében a saját, folyamatos felszámolás alatt álló énye egymás mellé kerül Odüsszeusszal és Bovarynéval is, mindkét irodalmi alak egy kultúra megjelenésének emblemikus jelképe.

És éppen így rendelődik egymás mellé a kötetben belül a Wittgenstein nyomdokaiban átértékelt nyelv (*Versen tülü*), a kultúra-, sőt fajalapítás momentuma a bibliai Ádámon keresztül (*Ádám visszatér*), valamint a kötetben végig az átértékelt nyelv otthonaként szolgáló számítógép és az ezzel megjelenő digitális létmód is (*Számítógépvrs No. 1 és 2*). Az itt említettek pedig csak a kötet első négy verse, ami így, ebben a kompozícióban hangsúlyosan bejelenti a folyamatosan végigvonuló, visszatérő témákat, illetve az ezek konstellációjából összeálló elképzelést is.

Ám túlzás lenne azt állítani, hogy ez a kötet csak ezt az egyébként rendkívül izgalmas, a folyamatos jelenléte el- lenére is újra és újra megújuló problematikát járja körbe, nincs szó egy ennyire erőteljesen, megszorítóan szerkesztett konceptkötetről. A kötet vegyes, hiszen példának okáért nem csak a korábban említett előszót találjuk benne prózai betétként, hanem számos más művet is, amelyek értekező igény- nyel lépnek fel ugyan, ám pont azért nem tudnak akár kis- esszéként működni, mivel a bennük megnyilvánuló tekintet mindig a költőé marad, aki költészetének keres témát mindig és minduntalan. Elegyednek a versekkel, mint ahogy azt a *Kisdéd értekezések* című ciklusban is megfigyelhetjük, ahol akár egy művön belül is változik a műforma (*Kisdéd érteke- zések a mozgólépcső-kalauz életéből*).

Tíz év sok idő, és ennyi idő után kötettel jelentkezni, még akkor is, ha Tóth időközben nem némul el, hisz folyóiratok- ban rendszeresen publikált, sőt a kötet verseiből is jelent meg időközben nem is egy a különböző periodikákban, elkerülhet- tetlenül a számadás igényét is magában hordozza és amely részben ugyan megtörténik a nyelvi változás körbejárásával. Ám ezen túl is megtalálható a kötetben egyrészt a privát törté- nelem, valamint az irodalomtörténeti értelemben vett hagyó- mányokhoz való viszonyításban, legalábbis nehéz máshogy olvasni a *Tíz párizsi* hangzatos versszakát, „Nekem biz nem Bakonyom / Sok itten a bakanyom / Am ágyam az máris van / Hunyok Párizsban”, mint Ady parafrázisaként, valamint a tőle és ezzel együtt az ő nevével fémjelzett irodalmi modern- ségtől. Annál inkább elmerül saját maga privát élettörténeté- ben, ám ezek a versek sem élnek a voyerizmus hamis, talmi ígéretével, hiszen a személyes történeteken keresztül olyan általános, a generációnál is tágabb élményeket fogalmaz- nak meg, mint például az öregedés (*Túl a negyvenötön...*), vagy az internet megjelenése és belépése az ember életébe (*Korszakváltás*). Bár úgy tűnik, hogy ez a személyes tapasztalat kifejezetten generációs élmény, és a legtöbbször így is tekintünk rá, Tóth leírása („a tűz megtapasztalása”) mindenki életében bekövetkezik, igaz, egyre korábban húzzuk meg a digitális létet az azelőttitől elválasztó választóvonalat.

Fontos azt is kiemelni, hogy az internet nem a számítógéppel rendeződik össze, nem egyként jelennek meg a szöve- geken belül. Ma már ez is furcsának, következtetlenné tűnik fel (vagy tűnt fel, hisz közben egy újabb technikai fordulat játszódott le), ám mégis a kettő különválasztása az internetet valami mássá, éterivé teszi, míg a számítógép megmarad hét- köznapinak, vagy a megszokás révén azzá vált, munkaeszköz- közé, ismerőssé lényegült át a kezdeti rácsodálkozás után.

A számítógép a versekben ugyanis testté válik. A használ- lója testévé, nem protézis vagy kiegészítés lesz, legalábbis ez a kép rajzolódik ki abból, ahogy a *Számítógépvrs No. 2*-ben a kezdősort, „Bővíteni kellene a memóriámat”, rögtön ki kell egészítenie azzal, hogy „természetesen a számítógépemét”. A számítógép és az egyén személyragokkal történő egymásra montírozása többször is végbemegy a kötetben, ám ugyanez nem mondható el a papírról, amely mindig a testtől külön- lóan jelenik meg. A számítógép az internet nélkül is a nagy egységesítőként jelenik meg, amely nemcsak műformákat, a prózát és a lírát rendeli egymás mellé, hanem művészeti for- mákat is, hiszen a képzőművészeti alkotások az előszón túl is megjelennek, mint például a *Hiján az idő* című, az *Alvó lány* című festményről szóló, prózai értekezésben.

Ám nemcsak a számítógép jelensége montírozódik rá a költői éltre, hanem Ádám figurája is, a *Kisdéd értekezések Ádámról avagy A Kiűzetés valódi története* című, ars poeticus versben „Ádám elhatározta egyszer: író lesz”, az íróvá érés klasszikus toposzát felhasználva teremt meg Ádám és a költő, ezzel együtt pedig a nyelvteremtés, az írás és a bibliai teremtés történetének összevonását. A kötet erős tematikus volta miatt nehéz a számítógéptől elvonatkoztatni, amikor azt olvassuk, hogy „a Tudás Fájának tövében mulatta az időt, amely persze akkor még nem volt feltalálva”, sőt az eredendő bűn tágabb kontextusát megvizsgálva nyugodtan ide idézhet- jük, ahogy az internet megjelenését a költő a „tűz megtapasztalása”-ként aposztrofálja.

Ebből a hármas megfeleltetésből, egymásra másolásból pedig már világosan kirajzolódik az a kép, amelyet az új,

hangsúlyozottan a digitáliák által befolyásolt nyelvi környezetet kelt Tóthban. A nyelvet reflektálatlanul használó, már-már édeni állapotokból, ha nem is a számítógép megjelenése üzte ki, de a mostani, számára elérhető nyelvet egyértelműen ez nyitotta meg, ám ez már egy reflektált állapot, hisz a tudás hozta meg. Arra a kérdésre azonban, hogy a bibliai történettel való párhuzam mennyire tartható fent, nevezetesen az éden és a minket körülvevő világ értékelvű szembeállítás a két nyelv között is fennállna, már nem nyilatkozik a költő, és esélyes, legalábbis a versekből és a versek közé beékelte prózákkal, egy ezzel ellentétes kép rajzolódik ki. A reflektált nyelvi létezés tudja csak megragadni a nyelv és a vers mögötti dimenziót, amelyről már a kötet nyitóverse, a *Versen túliban* is megjelenik és amely szükséges is ahhoz, hogy megragadjuk az olyan apró finomságokat, mint a folyamatosan előtűnk ugráló kurzor, vagy a papír fenyegetően elnyúló fehér mélysége.

Azt, hogy a tíz év hallgatás után mikor jön a következő kötet, csak a jövő és talán Tóth tudhatja. Ugyanakkor az a lendület, amelybe a költészet halad, és amit ez a kötet is felrajzol azáltal, hogy magába foglal régi és új verseket egyaránt, van olyan sodró, hogy még többször ennyire is inspirációt adjon, hisz választott témáit újszerű, meggyőző fiatalos megvilágításba helyezi, miközben beszédmódja is mentes az avíttaságtól, sőt, az Adám-verseiben a mostani pályakezdő nemzedékre jellemző, most éppen újra fellángoló alanyi költészet hangja köszön vissza. Az azonban kérdés, hogy egy ennyire filozofikus témát mennyi ideig lehet még a költészet korlátai közé szorítani, ám az erre való kísérletek a jövőben is komoly érdeklődésre fognak számot tartani.

(Gondolat Kiadó, 2018)
Füzi Péter

Az élet művészete a művészet élete

(Horváth Nóra: „A szépség szeretői” –

George Santayana és kortársai.

A platóni égi Erősz által befolyásolt létezésesztétikák példázatai a 19–20. század fordulójának új-angliai eszmetörténetéből)

Horváth Nóra filozófus, a győri Széchenyi István Egyetem fiatal oktatója, kiváló elméleti munkával tette le névjegyét a szakmai közéletben. Műve, „A szépség szeretői” – *George Santayana és kortársai*, az amerikai kultúrtörténet azon alakjainak állít emléket, akikről keveset tudnak még a művészet-történet avatott képviselői is. A bevezetés után, a könyv első és leg hosszabb fejezete George Santayana (1863–1952) ama kísérletét mutatja be, amelyben esztétikai ontológiáját törekedett megalapozni. A következő fejezetben Fred Holland Day (1864–1933) irodalommal átszőtt fotóművészetéről kapunk képet, majd pedig Edward Perry Warren (1860–1928) bemutatása következik, aki a platóni égi Erősz dicsérete alapján kidolgozott férfiaság-ideált spiritualizálta. A konklúziókat megfogalmazó zárszó után nem csupán bibliográfiát, hanem e három amerikai művész és gondolkodó életének kronológiai áttekintését is megtaláljuk, ami igen szerencsés kiegészítés, mivel a kézikönyvként való használatot is támogatja.

A „három amerikai főszereplőt”, személyes ismeretségükön túl, az a szinte vallásos életeszmenyüjük kapcsolja össze, mely az égi Erősz által meghatározott eszmének van alárendelve, és amelyeket a szerző a létezésesztétika példázatainak tekint. A megkésett amerikai klasszicizmus keretei között, a 19. század második felében és a századfordulón kialakult esztétikai platonizmusról, mint az esztétikai életvitel egyik lehetséges formájáról kell itt beszélnünk. Az esztétikai platonizmus esetében a szépség ideálja az Erőszhoz kapcsolódó örök cél. Ahogy Santayana írja *The Sense of Beauty* c. művében: „Egy tárgy nem lehet szép, ha senkinek sem okoz örömet,

egy szépség, ami iránt minden ember közömbös, önmagában ellentmondás.”¹ „Ez az öröm vagy gyönyör nem lehet az adott dolog hasznosságának a következménye, hanem csakis a hirtelen percepcióé. [...] A szépség valami végső jó, ami szellemünk alapvető igényeit elégíti ki.”² Santayana nem tekintette ideának a szépséget, hiszen nem volt hívó a hagyományos értelemben: „Soha nem élt bennem feltétlen hit egyetlen dogma iránt sem, és gyakorló katolikus sem voltam. Aligha lett volna lehetséges. Anyám – ahogy az apja is –, deista volt: biztos volt Isten létezésében – ki más teremthette volna a világot? De Isten túl kiváló ahhoz, hogy az emberek elgondolhassák: az áldozást, az imákat, a templomokat, a halhatatlanságról szóló történeteket hitvány papok találták ki, hogy uralkodhassanak az ostobákon. Az apám – a deizmust leszámítva –, ugyanezen a véleményen volt.” [...] „Így, bár megtanultam az imákat és a katekizmust, ahogy ez akkoriban Spanyolországban kikerülhetetlen is lett volna, tudtam, hogy a szüleim minden vallást az emberi imagináció termékének tartanak: mindig is egyetértettem velük.”³ Horváth, mindent összevetve, Santayana életfilozófiáját egy ókori eszmékre alapozott életművészetként értéke-li: „Egy egész életen át tartó terápia, a lélek gondozása, a szenvedélyekre irányuló figyelemmel, de alapvetően, a tökéletesre való törekvéssel, a platóni forráshoz megtérve, az istenire irányuló erotikus szenvedély. [...] Santayanánál a lélek várának, egy rendíthetetlen erődítménynek a kiépítéséről van szó, melynek legfőbb célja a boldogság elérése, egy humanista etika értelmében.” (66.) Fred Holland Day és Edward Perry Warren pedig még inkább a szépség szeretői, „a platóni – *phaidroszi* – értelemben vett szerelmeseik, kiknek egész életét a vágyakozás, a szépségre és tökéletesre törekvés kormányozta”. (12.) A Oxford University professzora, Stefano Evangelista, a korabeli amerikai gondolkodókra Új-Angliában nagy hatást gyakorló angol esztéticistákról (elsősorban Walter Paterről és John Addington Symonds-ról) a következőket írja mértékadó tanulmányában: „Pater, »Winckelmann«-tanulmányában a *Phaidrosz*ból kölcsönöz bizonyos gondolatokat, hogy megalkossa azt a modern intellektuális típust, melyben az erotikus és az esztétikai impulzusok egybeesnek. A *Phaidrosz* mitikus szökepeiből kiindulva Pater – sajátos egyéni módján fordítva le a görög kifejezést – úgy nevezi el ezt az új típust, hogy »egyszerre szerető és filozófus«. Pater a *Phaidrosz* 249A passzusából indul ki, ahol Szókratész azon lelkeknél jár előnyökről szól, melyek ötvözik a fiúszerelemmel a bölcsesség követésével. [...] Szókratész mitikus érvelése szerint, ezek a lelkek növesztik ki leggyorsabban a mennybe visszarepítő szárnyaikat.”⁴ De milyen társadalmi-történelmi összefüggések váltották ki e vágyakozást, az esztétikai platonizmus e formáját?

Ahogy Horváth írja könyvében, a „19. századi amerikai gondolkodást nagymértékben a pragmatizmus uralta, Új-Angliában pedig meghatározó volt a puritán örökség. Éppen ezért különlegesnek számítanak azok az életművek, melyek a szépség világot uraló erejének az átragyogtatására törekedtek, verseken, prózákon, művészeti alkotásokon, vagy teljes filozófiai rendszereken keresztül. A 19. század vége az Amerikai Egyesült Államok fénykorának is tekinthető. [...] A modernizmus vívmányai azonban nem elégitettek ki mindenkit. Bár a fejlődés kiváltotta hangulat mámorossá tette az üzleti szféra kiválóságait, az értelmiség nagy részében éppen ellentétes érzelmeket váltott ki ez a nagy átrendeződés. A „hagyományos” Amerika-képünkkel – mely egy önbizalomtól duzzadó társadalmat mutat, s amit a 19. század közepeitől kezdve folyamatos gazdagodás és fejlődés jellemez

1 Santayana, George: *The Sense of Beauty*. Being the Outline of Aesthetic Theory, Dover Publications, Inc., New York, 1955, i. m. 31.

2 I. m. 32.

3 George: „A Brief History of My Opinions”, In: Irwin Edman (szerk.): *The Philosophy of Santayana*, Random House, The Modern Library Edition, 1942, 1–21: 5 és 6.

4 Stefano Evangelista: „Lovers and Philosophers at Once”: Aesthetic Platonism in the Victorian ‚Fin de Siècle.’ *The Yearbook of English Studies*, Vol. 36, No. 2, Victorian Literature (2006), 238.

– talán nehéz összeegyeztetni azoknak a korán jelentkező lázadását, akik már a 19. század közepén elkezdtek megkérdőjelezni a kapitalista, ipari társadalom alapját képező ideológiát és azt a modern etikát, ami figyelmen kívül hagyta a körülöttük lévő természet világát és az Én belső világát. Egyre többen kerestek menedéket az ókori, középkori vagy keleti kultúrákban, a kulturális élet sivárságának érzése pedig sokakat emigrációba kényszerített, s az Európába áttelepültek nehézségei és lelki problémái hamarosan regények lapjain köszöntek vissza.” (17.)

A szerzőt egyrészt bevallottan az motiválta, hogy főhősei „az Amerikai Egyesült Államokhoz, azon belül pedig Bostonhoz és környékéhez kötődjenek, mert a magyar nyelvű szakirodalom számára a 19. századi amerikai esztétika- és filozófiatörténet az egyik legfeltáratlanabb terület.” (9.) Horváth számára másrészt az sem kétséges, hogy a „bostoni értelmiségiek közvetlen kapcsolatban álltak a brit művészeti és irodalmi körökkel. Az élénk kölcsönhatás eredményeként az amerikaiak körében is érdeklődést váltottak ki a briteket foglalkoztató esztétikai kérdések.” (9.) Ezeket pedig jelentős mértékben befolyásolta az a Platón-recepció, ami a klasszicizmusban ismételten tetet öltött, és némi késéssel, a 19. század második felében Új-Angliába is eljutott. „Az ókori filozófusok, valamint az ókori – Kr. e. 5–4. századi – görög művészet alapján formált új amerikai művészeti-esztétikai irányvonallról van szó, melynek egyik legfontosabb tartóoszlopa az a klasszikus műveltség, mely az amerikai egyetemeken vált megszerezhetővé az angol és német példák alapján. Santayana, Day és Warren életműve nem sorolható be egyszerűen az angol–amerikai Greek Revival⁵ természetes következményei közé. Az antikvitás iránti vonzalmuk sokkal mélyebben gyökerezik, mint kortársaik többségénél. Esetükben a múlttal való identifikáció különböző fokozatait

vizsgálhatjuk. Ők mindannyian példázatai lehetnek a jó életet kereső, az antikvitás bájával elcsábított emberek képzeletbeli közösségének. A filozófiára nem elméleti konstrukcióként, hanem lélekvezetési módszerként tekintenek, hisznek az önnevelés, a tökéletesedés erejében. Feltételezésem szerint míg a görögök politikai nagysága az amerikai történelem kezdetétől például szolgált egy erős állam kiépítéséhez, a görögök művészetének, filozófiájának a szépségei, valamint az újkortól, a moderntól oly eltérő világhoz való viszonyuk és erkölcsfilozófiájuk egy újfajta, a korábbtól radikálisan eltérő életvitel lehetőségét kínálta az arra érzékeny értelmiségieknek. Olyanoknak, akik Platón *Phaidroszával* és *Lakomájával* próbáltak identifikálódni, annak szerelem- és szépségfelfogásával, mint Winckelmann egy évszázaddal korábban.” Ők „az élet művészetének filozófusai,”⁶ akik a *Lakomában* és a *Phaidroszban* felfedezett szerelemfelfogás érvényesítésére törekedtek. Tették mindezt az esztétikai platonizmus jegyében, amit szerzünk, a „platóni szerelem” hagyományos interpretációját sem kímélve, az eredeti szövegek és a vizsgált művészek alkotásai alapján új, a megszokottól eltérő megvilágításba helyez.⁷

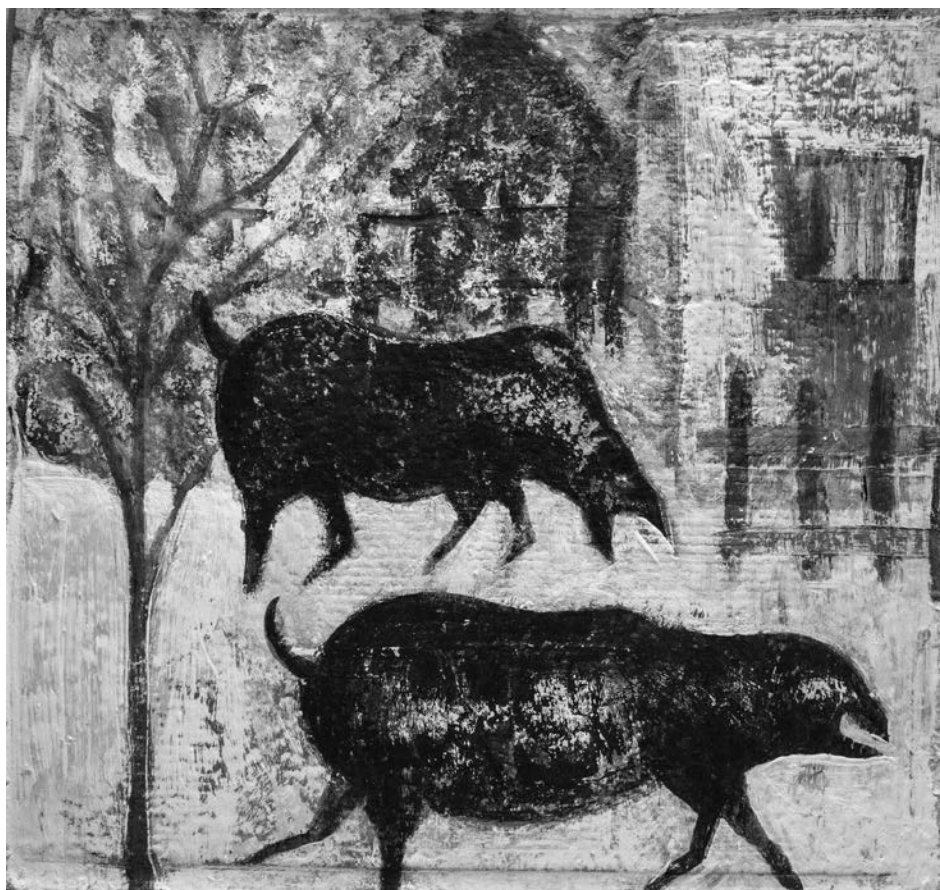
Az élet művészete a művészet élete: George Santayana, Fred Holland Day, és Edward Perry Warren az életük művészeté formálásában látták a művészet életének legmagasabb szintű realizálódását. Ez esztétikai platonizmusuknak mindenképpen logikus következménye. Horváth Nóra könyvét témaválasztása, alaposága és szenvedélyessége miatt bátran ajánlom a filozófia és az esztétikai életvitel minden kedvelőjének.

(JatePress, 2019)
Krémer Sándor

5 Görög Újjászületés.

6 E kifejezéssel a szerzőt motiváló Michel Foucault, Alexander Nehamas, Richard Shusterman és Heller Ágnes filozófiájában is találkozunk.

7 Vö. Horváth Nóra könyvének 18., 211. és 218. oldalai!

Lábass Endre láncolatának vége: kezdet

Amikor valamely művet írunk,
legutoljára tudjuk meg,
mivel is kezdjük...¹

Végző soron Lábass Endre háromkötetes kiadványában² először a borítók és belső illusztrációk mindhárom könyv végén, a kolofonban közölt egyforma forrásmegjelölése bizonyult érdekkeltőnek: szemet szűrőan összefűzi a trilógiát. A kötetek láncolata azonban szövegek láncolatából is áll. Üres közhely? Am a láncszemet is az íve által közrezárt üres hely teszi azzá, ami. Az ürességbe kapcsolódó szemek teszik láthatóvá, felfoghatóvá, egészzé – ha nem is teljessé – a láncolatot. Lábass Endre ebbe kapaszkodva teszi meg trilógiájában írás nyomát hagyó utazását. Lábass Endre láncolata füzérhálózatának ürébe kapaszkodva halad ez az írás is.

Nouveau Traité de Diplomatie, où L'on Examine Les Fondemens de Cet Art: on Établit des Regles sur le Discernment des Titres, et L'on Expose Historiquement les Caractères des Bulles Pontificales et des Diplomes Donnés en chaque Siècle; avec Des Éclaircissemens sur un Nombre Considérable de popints d'Historique, de Chronologie, de Littérature, de Critique & de Discipline; & la Réfutation de diverses accusations intentées contre beaucoup d'Archives célèbres, & sur-tout contre celles des anciennes Eglises. *Par Deux Religieux Bénédictins de la Congrégation de S. Maur.* A Paris, Chez Guillaume Desperz, Imprimeur du Roi & du Clergé de Fance, rue Saint-Jacques, au coin de la rue des Noyers. (Tome Sixieme, M. DCC. LXV.) [TPB kiemelése]

A francia bencés szerzetesek 17–18. századi szorgos-tudós maurinus kongregációját és egyes tagjait Lábass Endre összeállítása több helyütt is bemutatja kultúrtörténeti érdekességként (vö. *Úvegsziget*, 236–237; *Mutabor*, 123–142). Ezek a bencés szerzetesek fáradhatatlan kutatómunkát végeztek, és a felderített történelmi, irodalomtörténeti, biblikus, patológiai és liturgikus szövegeket kritikai kiadásokban tették közzé. Az éles elméjű és szép lelkű, hívő intellektusú és intelligens hittel élő szerzetesek szüntelenül dolgoztak és imádkoztak. Létrehozták és 1787-ben megjelentették saját zsolozsmájukat; ez a *Breviarium Maurinum*. Ennek az egyháztörténeti és liturgiátörténeti forrásnak az elevevése ma is megtapasztalható Magyarországon.

A 19. században Czinár Mór (1787–1875) pannonhalmi bencés szerzetes ismerte fel, hogy a maurinus breviárium milyen lelki karaktert biztosít az imádkozóknak. Az ő szorgalmazására fogadta el és vezette be 1843-ban a Magyar Bencés Kongregáció, hogy ez legyen közös imakönyvük.³ Miközben az idő múlásával és a 20. században a II. Vatikáni Zsinat szellemében megújult a *Pannonhalmi Zsolozsma*, a Magyar Bencés Kongregáció megőrizte a *Breviarium Maurinum* műhatatlan értékeinek egyes elemeit, például több elegáns himnusz és sok igényesen válogatott patrisztikus olvasmányt – az „imádkozva tanítás (*ratio in oratione*)” elmélyült jeleit.⁴

A maurinus breviárium himnuszainak életképessége Czuczor Gergely (1800–1866) nyomán követhető. Czuczort az 1848. december 21-én a Bajza József (1804–1858) által szerkesztett *Kossuth Hírlapja* hasábjain megjelentetett „Riadó” című verse miatt 6 évi vasban töltendő fogságra ítélték. A Kufstein várában elszenvedett (1850. 04. 17 – 1851. 05. 22.) idő alatt egyéb teendői mellett a maurinus zsolozsma latin himnuszait fordította magyarra. Íme, például:

Piszkozat⁵

*Te lágyítsd meg a kő
Te vedd el a kemény szívet
Vedd el tőlünk a kő szívet,
S hűsből teremts belénk kebelt:
Es zengnek éneket neked
A szeretetnek ajkai.*

Tisztázat⁶

*Vedd el tőlünk a köszívet
S hűsből teremts belénk kebelt,
Es zengnek éneket neked
A szeretetnek ajkai.*

Pannonhalmi Zsolozsma, 2004

*Yedd el tőlünk a köszívet,
Erző szívet adj már nekünk!
Es szent kegyelmed hozza meg,
Hogy hálát zengjen himnuszunk.*

„Te lágyítsd meg a kő” – „Te vedd el a kemény szívet” – „Vedd el tőlünk a kő szívet,” – „Vedd el tőlünk a köszívet,” – és ez a negyedik, utolsó változat a kitarító, következetes, lelkiismeretes, átgondolt, átelmélkedett, szerethető javításnak és tisztulásnak köszönhetően ma is szépen szól az évközi szombatok vigíliáján a himnusz negyedik versszakának első sorában: „Vedd el tőlünk a köszívet...”⁷

A néhai maurinus kongregáció a védőszentje nevét viselte. Szent Maurus Szent Benedek egyik első neveltje, tanítványa, majd követője volt. A gallok kérésére őt küldte Szent Benedek Galliába, ezért nevezhették el a későbbi francia kongregációt őrola: *Congregatio Sancti Mauri*. Emlékét a szerzetesi kalendárium szerint január 15-én ünneplik Szent Benedek másik fiatal neveltjével, Szent Placidusszal együtt. A zsolozsmában a következő patrisztikus szöveg olvasható a *Breviarium Maurinum* kijelölésének megfelelően.

Mínt hogy [Szent Benedek,] a szent férfi magányában egyre növekedett erényekben és csodajelekben, sokakat gyűjtött maga köré a mindenható Isten szolgálatára. Így a mindenható Úr Jézus Krisztus segítségével tizenkét monostort alapított itt, s mindegyikbe – apátot állítva élükre – tizenkét-tizenkét szerzetest osztott. Egyeseket azonban, akikről úgy gondolta, hogy szeme előtt majd alkalmasabban nevelődnek tovább, maga mellett tartott. Történt ekkor, hogy Róma városának hívő nemes emberei közül is sereglettek hozzá, és átadták neki fiaikat, hogy nevelje őket a mindenható Úr szolgálatára. Equicius Maurust, Tertullus patricius pedig Placidust adta át ekkor öneki – jóreménységű gyermekeiket. Közülük az ifjú és kiváltképp jóerkölcű Maurus Mestere jobb kezévé kezdett kifejlődni. Placidus ellenben ekkor még csak gyermekéveit élte.

Egyik nap, mikor a tiszteletreméltó Benedek cellájában tartózkodott, a szent férfiú egyik szerzetese, a már említett Placidus, a tóhoz ment vizet meríteni. Kezében levő edényét vigyázatlanul eresztette a vízbe, és így ő maga is utána esett. A hullám gyorsan elsodorta és már majdnem egy nyíllövésnyire vitte befelé a szárazföldről. Isten embere a cellájából azonnal észrevette ezt; tüstént hívta Maurust, és ezt mondta neki: „Siess, Maurus testvér, mert a gyermek, aki vízért ment, a tóba esett, és már messzire vitte a hullám.” Csodálatos esemény! Péter óta ismeretlen! Miután ugyanis Maurus áldást kért és kapott, sietve indult az Atya parancsszavára, és egészen addig a helyig, ameddig a hullám magával sodorta a gyermeket, azt vélte, hogy a szárazon jár, pedig a víz színén szaladt. Megragadta hajánál fogva a fiút, és gyors futással vele együtt vissza is tért. Amint aztán szárazra lépett a lába, feleszmélve hátranézett, és rájött, hogy a víz felett futott. Mínt hogy gondolni sem merete volna, hogy ez megtörténhetik, megdöbbenve csodálkozott az eseten. Majd visszatért az Atyához, és beszámolt neki a történetéről. A tiszteletreméltó Benedek nem a maga érdemének, hanem az engedelmesség jutalmának tulajdonította a dolgot. Ám Maurus a parancs eredményének mondta, ami történt, mínt hogy ő nincs tudatában olyan erőnek, amelyet öntudatlanul gyakorolt volna. Ebben a kedves alázatossági vetélkedésben a megmentett gyermek lépett fel bírónak. Ezt mondta: „Mikor engem a vízből kifelé húztak, a fejem fölött az apát köpenyét láttam, és meg voltam győződve, hogy ő segít ki a vízből.”⁸

Ugyan a Szent Maurusról elnevezett kongregációt XV. Gergely pápa erősítette meg 1621-ben, az ünnepi olvasmány szövege nem tőle (vö. Lábass, *Mutabor*, 130) származik, hanem Nagy Szent Gergely pápa (540–604) dialógusainak második könyvéből, amely teljes egészében Szent Benedek életét tartalmazza. A Gergely és Péter diakónus közötti párbeszéd Szent Benedek életének jeles mozzanatairól szóló példabeszédek láncolata.⁹ Ezek egyik szeme a fenti Maurus-történet. A városiak tehát elhozták és átadták fiaikat Szent Benedeknek, hogy nevelje őket. Kötők voltak az ifjú Maurus és a gyermekéveit élő Placidus. Hogyan jutott el idáig, és innen meddig jutott Szent Benedek?

Benedek maga is volt gyerek, és tudatlanul is tudósan s tanulatlanul is bölcsen vigyázott magára: a világ helyett Istennek akart tetszeni, az ő világát akarta követni. Ez a világos látás és életalakítási szándék lehetett a forrása annak, hogy Nagy Szent Gergely istenfélő és jámbor gyermekként mutatja be Benedeket. Egy kettétört, majdhogynem diabolikusan szétesett szitaedényt (*vas*) az istenfélő és jámbor gyerek együttérző imájával éppé, egészsé tette. Ez lett első jele annak, hogy Benedek valóban a tisztesség és tisztaság szeretetét (*gratiam*) tartotta életalakítása mércéjének.

A testiség támadása alkalmával is – a kereszt, a megváltó együttérzés jelével kezdve küzdelmét – az ő szemléző (*respectus*) magasságos és fenséges tisztesség és tisztaság szeretete (*superna gratia*) adott erőt az ifjú Benedeknek, hogy a tüskék és tövisok ejtette sebeket vállalja, mert ez segítette abban, hogy testét, lelke vázát, önmagát fegyelembé törje. Ilyen töredelemmel őrizte meg, védelmezte magányában is integritását, lelki-szellemi épségét, egészségét.

Első monostori kísérlete alkalmával az előre tudott kudarc bekövetkezett. A közösség romlottsága és Benedek igaz-lelkűsége összeegyeztethetetlennek bizonyult. A feszültséget a közösség méregpohár (*vas*) kínálásával, az utolsó vacsora negatív verziójával oldotta volna fel. Benedek újra az éltető kereszt jelével lesz úrrá a halál felett. A pohár összetört, széthullott darabokra, Benedek azonban lelki nyugalmát megvédve a magasságos és fenséges szemléző tekintete előtt (*in superni spectatoris oculis*) önmagával kiengesztelődve épségben és egészségben élt (*habitavit secum*).

Istenfélelmét és jámborságát művelve, együttérzését és integritását megélve, tisztességét és tisztaságát kialakítva, sebeit és sebezhetőségét vállalva, konfliktusait és kiengesztelődését elfogadva érkezett meg Benedek testi-lelki épsége-egészsége ajándékozó birtokába. Ezzel a védett karakterrel és habitussal jutott el odáig, hogy másokat, gyerekeket nevelhessen.

A már egyszer említett gyermek, Placidus a tóra ment vízért, de az edényt (*vas*) vigyázatlanul merítette meg, és maga is a tóba esett. A vigyázatlan gyermeket az elszakító távolodás és az elnyelő mélység veszélyezteti. Egzisztenciális törés fenyeget. Gyors, megbízható, gondos és hatékony segítséget kell nyújtani haladéktalanul. A mély vízben messze sodort Placidus kimentésére Benedek elküldi a hozzá hasonló, jó szokásokban és erkölcsökben jeles, engedelmes segítőjévé vált, közvetlen munkatársává lett, az őt megillető titulus is kiérdemlő ifjú szerzetest, Isten famulusát, Maurust. A krisztusi életalakításban állhatatos engedelmesség életmentő gyakorlatáról a megmentett gyermek tapasztalatból nyert belátása ítélt.

Egy másik alkalommal a testvérek egy falat magasabbra emeltek, mert a helyzet ezt kívánta. Ennek kimondatlanul bennfoglalt állítása, hogy ez egyúttal a kellenél magasabb fal lett. Ennek a Babelre is emlékeztető csúfalkodó ellentmondásnak a következményét Isten emberének megelőző óvatossága sem tudta kivédeni: egy gyermek-szerzetest a leomló fal agyonzúzott, tagjait, csontvázát összetörte. A közösség által magasabbra emelt fal képében lappangó fennhéjázás, kevélység, gőg vagy büszkeség védtelenné, illetve veszélyeztetetté tette a gyermeket. Ez az egész közösséget mélyen érintette, elsomorította, lesújtotta. Értesítették a tiszteletre méltó atyát, és eléje vitték a politraumatizált, összezúzott testet. A közösség jóvátételi szándékát, eltökéltségét Isten embere a magáévé tette imádságában. Benedeknek és a közösségének az erőfeszítése – együtt – épségben, egészségben és ereje teljében, helyreállítva küldte vissza feladatához a gyermeket.

A később Exhilaratus néven ismert szerzetes gyermekként azt a feladatot kapta, hogy vigyen el két boros edényt (*vascula*) Isten emberének, de az egyik edényt elrejtette. Isten embere óvatosságra intette, hogy ne igyon belőle. Visszatérteben megtapasztalta, hogy az oldalára döntött edényből egy kígyó siklott ki. Az elmarasztalás helyett adott figyelmeztetés védelmet jelentett a gyermeknek, nem szegte kedvét, nem törte le lelkesedését. Ez a védelem felszabadította. Felszabadult a képletesen megjelenített rossz alól. A védelem következtében öröm, vidámság jellemezte a gyermeket.

Amikor Benedek a testvérekkel a földeken dolgozott, egy parasztember a halott fia testét a monostor kapuja elé fektette. A gyermek teste az átjáró kulcsa. A gyermek teste a szabad út nyitja. De hogyan? Vissza kell adni apjának ép-

ségben. Fel kell támasztani. Mint Illés tette a careftai özvegyasszony fiával. Miként Jézus tette a naimi özvegyasszony fiával. Benedek a testvérektől körülvéve térdre borulva és ég felé fordulva imádkozik a gyermek testi-lelki egészségéért. Benedek a közösségben és a közösséggel mondott töredelmes imával váltja meg és adja vissza az egész gyermeket szülőjének. Ez pedig már szülővédelem is. A földet művelő, a földre borulva imádkozó Benedek a föld porából teremtett és földre fektetett gyermekért imádkozva az ég Urához fordul. Szívbeli töredelemmel csatlakozva a megtört szívű apához, a mélységből kiáltó imával a mennyek országának Urát kéri, kötözze be sebüket. A gyermek megváltott épsege-egészsége az ő újjáteremtése, amely újjáteremti az apát, és újjáteremtheti az apátot is a közösséggel egyetemben. Benedek a föld és ég között a végletességet is számba véve elmegy a végsőig. Így esélyt kap egy új kezdet.

Benedek a neki átadottakat visszaadja. Számot ad róluk. Tudja, hogy a gyermekekről, a közösségről, és saját lelke-ről is számadás szól majd. A számadás szempontja lehet a könyörület, a jóságos figyelem, a gondos fegyelem és felügyelet, s mindez okos mérséklettel a gyermekek iránt. A legkisebbekről, a gyermekekről is történő számadásra pedig, hogy minden rendben van-e, az ítélet napján kerül sor, azaz az Isten embere által tisztelt, szeretett és követett Emberfia színe előtt személyesen.

Eddig jutott Benedek a bizalommal ráruházott nevelésben. Együttműködik gyors, gondos, hatékony munkatársaival. Elővigyázatos, és töretlenül vállalja a következményeket. Felkészíti közösségét, és magáévá teszi közössége terheit. A rossz terhe alatt megroppantat felszabadítja. A felszabadult örömet és a feltámasztott egészséget szolgálja közösségével Benedek a középpontban szereplő gyermek nevelése és védelme érdekében. Mert ilyeneké a mennyek országa.

•

A gyermek- és szülővédelem – akár a szülő ellenében is – nemcsak a korai keresztény középkor felelősségteljes szereplői esetében bizonyult sorsfordítónak. A korai újkor, avagy a reneszánsz idején, a 16. században is életbevágónak bizonyult. A fiúági trónöröklés bevett szokása miatt kényszerűt érző angol király, VIII. Henrik (1491–1547) el akart válni első feleségétől, Aragóniai Katalintól (1485–1536), aki egy leánygyermekkel ajándékozta meg urát, uralkodóját. Gyermeük, Mária (1516–1558) egyik féltestvére, az egyházreformáló VIII. Henrik harmadik feleségétől születte fia, Edward (1537–1553), és VIII. Henrik Mária nevű húgának unokája, a kilencnapos királynő, Lady Jane (1537–1553) után lett angol királynő. Ötévnyi uralkodása hírhedten visszatetsző. Kivívott jellemzői Katolikus és Véres Máriának nevezik. Nem keverendő össze Stuart Máriával (1542–1587) – Skócia királynőjével (1542–1567) –, VIII. Henrik Margit nevű nővére unokájával, aki Véres Máriához hasonlóan szintén a katolikus hitvallást követte, és akit Katolikus/Véres Mária másik féltestvére és utóda, a VIII. Henrik második feleségétől származó Erzsébet (1533–1603) fővételével kivégeztetett (vö. Lábass, *Üvegsziget*, 265, 349, 350, 423, 474, 534; *Mutabor*, 13 ellentmondásosságával).

•

Az imént vázolt rettenetes és borzasztóan bonyolult korban a hitvédőként címzett, de egyházszakadást keresztülvívó VIII. Henrik és a hívő polgári ügyvéd, az egyetemes egyház egységét a végső szenvedések árán is valló és vállaló Morus Tamás (1478–1535) sem egymással, sem egymás nélkül nem tudta megoldani mindenki által elfogadható módon a gyermekvédelmet is igénylő házasság válságának kérdését.

Morus Tamás (vö. Lábass, *Üvegsziget*, 278, 319, 322, 331, 566; *Varázscsomó*, 28; *Mutabor*, 167) a maga életművet alkotó láncszemein keresztül néz a válság támasztotta tükörbe. A tisztánlátás vagy tisztábban látás kedvéért megfelelő távolságot választ a szemlélődéshez a megpróbáltatás idején folytatott fiktív, de bátorító párbeszéde közben.¹⁰

A *Bátorító párbeszéd* hozzávetőleg pontosabb megértése érdekében próbáljunk meg úgy közelíteni hozzá, hogy Morus életművének lényeges és beszédes írásai tükörbe pillantunk.

Morus Tamás 1515-ben a Németalföldön megírta, majd 1516-ban Angliában újrafogalmazta és -szerkesztette az Utópiát bemutató társadalomrajzi és államelméleti gondolat kísérletét latinul.¹¹ A mű görög eredetű címe tagadó jelentésű omikron-űpszilon előtagjának a latin betűs [u] kiejtés szerinti megfelelőjét az angol beszélő [jú] hangértékkel artikulálhatja, amelynek görögös betűvetése viszont epszilon-űpszilon lehetne valami jót jelentve. Így Utópia egyszerre Jóhely Sehöl, avagy Helyes Helytelenség. A cím görög–latin–angol visszhangjátékának tükröződő teret teremt az, hogy Utópia és Anglia egyaránt ötvennégy közigazgatási egységből áll. Azaz Morus úgy ír Utópiáról, hogy az Angliára is érthető legyen. Mindközben a helyes és helytelen visszaverődése felveti a kérdést: a jól működő állam valóban jól működik-e?

A közéleti szerepet és királyi szolgálatot ellátó Morus Tamás írásai sorában valamikor 1513 és 1518 között szinte az *Utópia* negatív vetületeként, affajta disztópiaként (ellenutópiaként) készült a *III. Richárd király története* latinul (Európának?) és angolul (Angliának?).¹² A más-más nyelven írt erkölcsfilozófiai példa azonban befejezetlen, s Morus életében kiadatlan maradt. Morus életében szintén kiadatlan maradt a talán 1522-ben íródott értekezéstöredéke *A végső dolgokról* – a halálról, az ítéletről, a pokolról és a mennyről: miként befolyásolja az evilági életvitelt a hívő reflexiójában a halál utáni másvilág?¹³

Egyházi felhatalmazással megerősítve Morus Tamás hitvédő és hitvitázó írásai között 1529-ben jelent meg a *Párbeszéd az eretnokségekről*.¹⁴ Az európai kontinensről az angliai szigetre bejutott, a hitújítás jegyében megjelent és a Római Katolikus Egyháztól eltérő hitvallások más-más tanításának és gyakorlatának kérdéseit mérlegeli: a hitújítás az eredeti forma reformációját vagy deformációját tükrözi-e? A párbeszéd az érett Morus és egy fiatal, tanult, a hitújítás által megérintett, de visszatéríthető hírvívő, a majdnem angyali-apostoli Messenger között zajlik. Bár eltérő a megjelölésük, megnevezésük kezdőbetűje azonos: a párbeszéd során végül egymás szellemi képmását tükrözik.

Morus életművének vázlatos áttekintése szerint más és más helyszínek, más és más nyelvek, más és más személyek tükrözik egymást. Ez a modell többé-kevésbé összeegyeztethető azzal, ahogyan Michel Foucault „Eltérő terek” vonását mutatja be.¹⁵ Az egyidejűség és mellérendelés viszonylatában Foucault-t elsősorban az a néhány hely érdekli, „amelynek megvan az a különös tulajdonsága, hogy kapcsolatban áll az összes többivel, ám olyan módon, hogy eközben felfüggeszti, közömbösíti, vagy a visszájára fordítja az általa megjelölt, visszavert vagy visszatükrözött kapcsolatokat” (149). Ezeket a helyeket Foucault két csoportba sorolja.

Az első csoport az utópiaké. Ezek valóságos hely nélküli helyek, „amelyek általános viszonya a társadalom reális terével egyenes vagy fordított analógiaként írható le. Az utópia [tehát] lehet egy eszményített és lehet egy fonák társadalom is, [...] amely alapvetően és lényegileg irreális” (149). Példaként szolgálhatnak Morus imént bemutatott művei.

A második csoport a heterotópiáké. Ezek reális helyek, amelyek „ellen-szerkezeti helyként, megvalósult utópiaként reprezentálják, kétségek elé állítják, kiforgatják a kultúra belsejében fellelhető valódi szerkezeti helyeket; azok a helyek, amelyek külsők minden helyhez képest, mégis tökéletesen lokalizálhatók” (149).

Úgy tűnik, az Angliában 1534-ben felségárusítás vádjával a Tower börtönébe vetett, majd 1535-ben lefejezett egykori lordkancellár, Morus Tamás cellafogságban írt, de először csak 1553-ban megjelent műve, a *Bátorító párbeszéd megpróbáltatás idején* a heterotópiák vonásait tükrözi. A képzelte párbeszéd máshol zajlik: Magyarországon. A párbeszédre máskor kerül sor: 1529-ben, mielőtt a törökök tartósan berendezkedtek volna az országban. A fiktív magyar párbeszéd más nyelvek – a latin és a francia – közvetítésével kerül a valóban elképzelt angol olvasók szeme elé.¹⁶ Morus a saját gondolatait dramatizálva mások – Antal és Vince – párbeszédeként fogalmazza meg.

Eltérő terek azonosíthatók a *Bátorító párbeszéd* keletkezésének és elképzeltségének helyszíneiként. A londoni börtön mellett egy budai betegszoba – Foucault kifejezésével élve „a válság heterotópiái” (150).

Élete utolsó éveiben testi és lelki megpróbáltatások neheztedek Morusra megromlott egészsége miatt, s amiatt, hogy VIII. Henrik magánéleti és közéleti problémáinak következményei a közéletben is részt vevő magánemberek, valamint az európai országok – köztük Magyarország – sorsát is sújtották.

Európa történelmi traumának kiszolgáltató régiójáról Antonio Giovanni da Burgio tudósíthatott, aki 1523-tól az 1526-os mohácsi csatavesztés utáni napokig és 1527-től 1529-ig pápai nunciusként szolgált Magyarországon, majd 1530-tól 1533-ig szintén nuncius VIII. Henrik udvarában. Feltételezhetjük, hogy a nuncius közlendőin keresztül hiteles hírek juthattak Morus Tamáshoz is, aki lordkancellárként szolgált 1529-től 1532-ig.

A közép-kelet-európai hírek és a honi helyzet egyeztethető vonásainak tulajdoníthatóan Morus párbeszédében felmerül „a Török” magyarországi tapasztalatok alapján Nagy Szulejmánról mintázott alakjának metaforikus alkalmazhatósága VIII. Henrikre, angliai megfelelőjére.

Ezeknek az illuzórikusnak nem mondható tereknek – a tényleges Török által leigázott Magyarországnak és a figurális Török által dúlt Angliának – egyik funkciója – Foucault felfogásával szólva – „egy másik reális tér megteremtése, amely oly tökéletes, [...] hogy hozzá képest a miénk rendetlennek, rosszul igazgatottnak, kuszának tűnik. [...] a kompenzáció heterotópiája ez” (154). Ezért Morus – a keresztény hívő – a párbeszéd végén Isten országára – a hit realitásának terére – figyel.

A földrajzi és hitbeli meghatározhatóságon túl azonban a párbeszéd helye a nyelv.

Az iménti átvitel, a metafora szinte már meg is teremti az irodalom történetét. Az átszállítás szinonimája, a transzferálás ennek az aktusnak a tulajdonképpeni megfelelője: a *translatio* – az átvitel – képes értelmű átültetéssé válhat, a fordítás eredményévé.

Morus dialógusa esetében ez történik, ez a folyamat zajlik, és ilyen eredmény várható. Ezt a párbeszéd nyitó felirata teszi kétségtelenné: a megpróbáltatás idején létrejövő bátorító párbeszédet egy magyar készítette latinul, latinból fordították franciára és franciából angolra.

A párbeszéd végső fordulata megerősíti az ilyen átvitelt: a megőrzött jó tanácsok nemcsak a mi nyelvünkön, magyarul őrződnek meg, hanem németül is. A német nyelv azért maradhatott ki a feliratban említett közvetítő nyelvek sorából, mert a reneszánsz idején a francia vagy az olasz bizonyult az angolra fordítás bejáratott útja-módjának. A párbeszéd szövegtárába viszont azért illeszkedhet a német, hogy a német nyelvterületről induló és a keresztény Európát gyengítő vallási-politikai széthúzás fenntartói is érthessenek a szövből.

A bátorítás biztosítására a nyelvhasználat új irányt vesz a párbeszéd záradékában. Antal azt kéri, hogy a Szentlélek bensőleg tanítsa az olvasót a szívében, nélküle ugyanis keveset érne mindaz, amit a világ összes szája tudna tanítani az emberek fülhallás útján. Az átvitel – akár metafora, akár *translatio* – ezen a ponton transzcendens karaktert kap. Ez a másvilági jellegű, istenesen kitüntetett alkalom – Foucault szóhasználatát kölcsönözve – „ünnep gyanánt működik” (153).

A földrajzi és nyelvi meghatározáson túl a párbeszéd eltérő személyekből kiindulva az eltérő személyek között zajlik.

Két eltérő személy – Antal és Vince – beszélget. Egy öreg meg egy fiatal. Antal az élete vége felé jár, Vince bevezetésre vár az élete és egy új életszituáció elején. Antal a betűrend elején áll, Vince a végén. Vince kezdi a beszélgetést, Antal mondja a zárszót. Vince úgy jön, mintha menne, tudniillik az életből való távozás gondolatával érkezik, Antal viszont úgy búcsúzik, mint aki az élet megújulásának érkezésére vár. Antal és Vince vonásai szinte egymás komplementer elemeinek is tetszenek. A dialógus aktusa, a párbeszéd helyzete a beszélgetés folyamán olyan társalkodási szituáció, konverzációs alkalom, amikor az eszmecsere mellett a jellemző gondolkodásmód vagy gondolkodási mechanizmus akár odáig is juthat, hogy a partnerek konvertálódnak, átalakulnak, átváltoznak – egymással. A személyek mint helyek ilyen felfogása Foucault ötödik alapelvét elővételezi. „A heterotópiák mindig nyitások és zárások rendszerét feltételezik, amelyek elszigetelik, egyidejűleg azonban átjárhatóvá is teszik őket.” (153).

Antalról Vincétől a beszélgetés elején megtudjuk, hogy hosszú és erényes, férfiasan vitéz életet élt, kiemelkedően jártas Isten törvényében, azaz a Bibliában és az egyházi szokásokban-szabályokban, sok félelmet és próbát kiállt, fogásban edződött, már készül szembenézni a halállal, s mindezekben túl jelenléte és tanácsai vigaszt, bátorítást és erőt adtak övének, akiknek így lelki atyja, sőt szinte édesapja lett. Ebből a jellemzésből akár Morusra is gondolhatnánk, akit lányával folytatott levelezéséből ilyenek ismerhetünk meg.¹⁷

Vince karaktere a harmadik könyv huszonhatodik fejezetéből ismerhető meg, amikor Antal szinte izlelgeti a szót: *Vincenti*. Antal ismerete a Jelenések könyvéből, a megpróbáltatásokat tanúságtevőként, mártírként kiálló győzőknek tett menyeyei ígéretekből táplálkozik. Az egyik ígéret szerint Krisztus mindhaláláig hű követője egy kövön olyan új nevet kap, amelyet senki más nem ismer, csak az, aki kapja (Jel 2:17). Mintha Vince ezt nem tudná, nem ismerné, hiszen ő jön Antalhoz bátorító és megerősítő tanácsért. Vince ezt annak ellenére nem tudja, hogy nevének eredete azt jelenti: „győző vagyok; erőt veszek, úrrá leszek valamin”. Vince ezt még nem tudja, talán még önmagát sem ismeri eléggé. Antal viszont ismeri és tudja is ezt. Ugy látszik, ő lenne az, aki ezt a nevet kapja. Meglepő módon ebből még azt is kiolvashatjuk, hogy Antal: Vince. Ez a névátvitel a két személy lényegét egymással alakítja át. Antal-Vince elmékedésében azonban még egyszer szerepet kap a névadás. A Jelenések könyvéből idézett beszélő, aki „az első és az utolsó” (Jel 1:17), megígéri, hogy a megszólított győzött oszloppá teszi Isten templomában, és onnan többé nem távozik, ráírja Istene nevét és Istene városának a nevét, az új Jeruzsálemét, amely az égből, Istenétől száll alá, és ráírja az ő saját új nevét is (Jel 3:12–13). Ezen a ponton az iménti kő oszloppá erősödik, és London egykori bírja – Morus – remélheti, hogy stabil támaszként bekerülhet abba a templomba, amely Isten városában van, amelyet fiatal ügyvéd korában nyilvános előadásokat tartva próbált megérteni és megértetni Szent Ágoston Isten városáról írt szövege alapján. Figyelniük kell még arra is, hogy az ígéretet tevő beszélő saját új nevét írja rá hallgatójára. Viszont ezt a nevet sem ismeri senki, csak ő maga, aki ebben az esetben nem más, mint a győzőként visszatérő Emberfia (Jel 19:12). Ilyen értelemben az Úr, Krisztus az, aki győz, s lesz előzetes képmásává azoknak, akik győzőként – mint mártír – tanúságot tesznek. Így alakul ki Antal-Vince-Morus-Tamás Krisztust tükröző új neve ebben az elmékedésben. Mivel az így kapott, mások előtt ismeretlen név elvehetetlen, a bátorításnak köszönhetően az elmékedő átalakulásban megszületik a megnevezett személy megerősített, eltörölhetetlen karaktere.

Morus-nál egymást tükrözik helyek, nyelvek és nevek. Ez a tükrőfunkció Foucault tükrével villanhat össze, amely egyfelől „hely nélküli hely, végső soron utópia”, másfelől „heterotópia is, hiszen a tükör valóságosan létezik és [...] visszahatást gyakorol a helyre, amit betöltök” (150). Ebben a villanásban Morus a harmadik könyv huszonhatodik fejezete szerint a Szent Páltól kapott fénytörés módosításával látja azt, „amit szem nem látott”, bár „mindezt elkészítette Isten azoknak, akik őt szeretik” (1Kor 2:9). Ez a végső az olvasót bátorítja, olvassa tovább Szent Pált is. „Most tükör által, homályosan látunk, akkor majd színről színre” (1Kor 13:12). Ez az apokaliptikus, a végidőkre fókuszáló tekintet segít, hogy az evilági állapotokat és teendőket helyesen lássuk és gyakoroljuk a másvilág fényében.

Ujabb reflektáló villanás: „Egyes korok más [...] koroknak szerető-értő tükrői” (vö. Lábass, *Üvegsziget*, 369).

Az időbeli és térbeli tükröződések egymásra vetíthetik a kezdetet és a véget. Jól látta ezt Stuart Mária. Jelmondata kifejezte: *En ma fin est mon commencement* – „A végemben a kezdetem.”

T. S. Eliot (1888–1965) – említése (vö. Lábass, *Üvegsziget*, 500; *Mutabor*, 332) idézte fel – komolyan vette a mondat jelértékét súlyos történelmi és élettörténelmi válság közepette. „East Coker” (1940) című nagyversének első mondata – „In my beginning is my end.” – tükröződik utolsó mondatában – „In my end is my beginning.” Kezdetemben a végem – végemben a kezdetem. A vers mondatainak láncolata kört körre ró, körtáncot jár körbe-körbe.

Az élet minden pillanata és helyzete dinamikus egyensúlyban van. Hérakleitosz egyik töredéke is ezt mondja. „Ugyanis a kör kerületén a kezdet és a vég egyezik.”¹⁸

Ilyen értelemben minden egyes emberi lépés – döntés – az életben kezdet és vég, vég és kezdet. Ezért – ahogyan T. S. Eliot fogalmaz az „East Coker” V. tétele végén – „[...] az itt és most nem számít többé. / [...] kutatóúton kell lenni / Nem számít az itt meg az ott / Mennünk kell [...] / Egy másfajta telítettségbe / Új egyesülésbe, mélyebb kapcsolatba [...]”¹⁹ Bármilyen legyen is az. Bárhová legyen is. Csak nyugodtan.

„Nyugatra fel!” *Westward Ho!* Az utalás Charles Kingsley 1855-ben megjelent regényes útleírására (vö. Lábass, *Üvegsziget*, 258, 291, 553, 555, 558, 560) előhívja az emlékezetből a *Worward Ho* („Előre vaknyugatnak”) című rövid prózát Samuel Beckett életművéből (1983; 1989).²⁰

„Rajta. Mondd, rajta. Mondassék, rajta. [...] Mondassék: tovább sehogyan.” (355; 378)

Mondatok láncolatának dinamikus egyensúlya. Izgató nyugalom. Nyugtató izgalom.

•

Lenti, katonaság, két év (1976–1978), könyvek, folyóiratok, olvasás, jegyzetelés, idézetek számtalan noteszbe, gondolat-ok, láncolat-ok. Belőlük egy példa.

Beckettől olvasok.²¹ Vándorútra kelt. „[...] azok értették meg, akik tudták követni a lelki szemlélet kanyargó útvesztőin. [...] formailag egy színhárba süllyedő művészet csődjébe kergeti olvasóit. [...] azt vallotta, hogy minden fájdalmunk középett sztoikus közömbösséggel, megtisztult fenséggel kell járnunk életünk útján. [...] olyan költészet után vágyódik, amely átlábal a semmin s az új térségben új kezdetet keres.” (246)

Beckettet olvasok, most is mondom magamban. „Én nem akarok utamról letérni azért, hogy olyan dolgokat elkerüljek, amelyek elkerülhetők, mert egyszerűen nem akarom az utamat elhagyni, noha életemben sohasem mentem utamon sehová sem, csak egyszerűen útközben maradtam.” (247)²²

•

Hiszen „minden út csak visszatekintve válik érthetővé, csak visszatekintve fedezhető fel a koherencia [...]”²³ Ezért hangzik a felszólítás: „Emlékezzél vissza az egész útra...” (Dt 8:2)²⁴

•

Beckett fiatalkori, egyetemista jegyzetei tanúskodnak arról, hogy odaadó figyelemmel olvasta többek között Szent Ágoston írásait.²⁵ Ennek a láncolatnak, illetve fűzérhálónak a végéhez közeledve, visszalapozhatjuk a *Breviarium Maurinum*, illetve a *Pannonhalmi Zsolozsma* egyik patrisztikus olvasmányát „Szent Ágoston püspöknek az Apostol szavairól mondott, 169. beszédéből”.

Amint látjátok, utasok vagyunk. De megkérdézhettek, hogy mit jelent járnunk. Tömören megmondom, hogy félre ne értsetek, és hogy ne lomhán járjatok: azt jelenti, előrehaladni. Haladjatok előre, testvéreim, biztassátok egymást mindig álnokság, szolgálalkúság és hízelgés nélkül. Ha belül nincs veled senki, aki előtt szégyenkezni, büszkén kérkedsz. Ha van valaki, akinek tetszik az alázat, vizsgáljon meg téged. De önmagadat is vizsgálj meg. Soha ne tessék neked az, ami vagy, ha el akarsz jutni oda, ami még nem vagy. Mert ahol tetszettel magadnak, ott visszamaradtál. Ha azt mondanád, elég, akkor elvesztél. Tégy hozzá mindig valamit, menj, haladj mindig előre. Ne torpanj meg az úton, ne fordulj vissza, ne térj le más irányba. Egy helyben topog, aki nem halad előre. Visszafelé megy, aki oda jut, ahonnan elindult. Más irányba tér le az, aki elhagyja hitét. A sánta jobban halad az úton, mint a futó az út mellett.²⁶

•

Ahogy tetszik. Shakespeare (1564–1616) mintegy az emberélet útjának felén, 1599-ben színre hívott figurája, Jaques beszél ehhez foghatóan életérzéséről, életviteléről, habitusáról az ardennes-i erdőben, ahol talán nem leli az igaz utat. Vagy mégis. Egyetemista jegyzeteimből idézem vissza, s mondom újra magamban – „[...] sok alkatrészből összekeverve, sokféle anyagból leszűrve, [...] az egész tulajdonképpen nem más, mint sok-sok tűnődés az utazásaimon [...] tapasztalatokat szereztem.”²⁷

•

Lábass Endre megszerezte tapasztalatát. A világirodalom: bejárhatatlan utak képe (vö. *Mutabor*, 282). Mégis elindul csavarogni, s ennek módszere a vágy eltévedni, ám így talál új utat a labirintusban (vö. *Üvegsziget*, 415). Éveken át gyűjtögette az adatokat, „hogy ezek útvesztőjében akármerre elindulva új és új utakra” bukkanhasson (vö. *Mutabor*, 108). A kezdetként összegyűjtött adatok mesésen „szép láncban” fejlődtek tovább (vö. *Mutabor*, 26, 343). A mű és a lét kölcsönösen fenntartják egymást: „reményekből fűzött lánc az életem meséje” (vö. *Varázscsomó*, 189).

A tevékenységen és az eredményen így tűnődve Lábass Endre – úgy tűnik – rálel trilógiája műfajára: *katéna*. „A *katéna* egyháztatyáktól vett idézetek láncolata, mellyel valamely bibliai kérdést akarnak megerősíteni, ilyen például Aquinói Szent Tamás *Catena Aurea*-ja is.” (Vö. *Üvegsziget*, 545) Később tágul a „*catena*” fogalma: „meghatározott célból összeválogatott idézetek láncolata” (vö. *Varázscsomó*, 55). Még akkor is, ha a cél nem más, „csak” az út maga.

Analógia kedvéért említhető, hogy a kémiai értelemben vett „*katéna*” előtag a vegyületek nevében a nyílt láncszerű szerkezetre utal.²⁸ Az analógia alapján Lábass Endre láncszerű fűzérének üres szeméihez lehet csatlakozni a fentebbi gyakorlat alkalmazásával.

A láncszerű fűzerek íménti csatlakoztatása olybá mutatkozik, mintha egy szövet különböző színű szálai varázslatos csomókban szerveződve (vö. *Mutabor*, 108–109) akár varázsszönyeget is alkothatnának. Lábass Endre útra is kelt „a könyvlapok repülőszönyegén” (vö. *Üvegsziget*, 392). Ki száll fel még?!

•

A szönyegtéma egy újabb megszentelt hagyományra irányíthatja a figyelmet a patrisztika korából. Alexandria Szent Kelemen (kb. 150 – kb. 215) „legnagyobb műve, a *Sztrómata* [szönyegek] nyolc könyvet foglal magában. Maga a

sztrómata szó valójában egy sajátos késő ókori irodalmi műfajt jelöl, melynek sajátosságai többek között, hogy az elkezdett témát váratlanul abbahagyja, majd máshol újra elkezd, de már más szempontból fejtegetve a felvetett kérdést. Laza, színes írás, melynek nincs egységes vázlata, megírásával ötleteket, gondolatokat ajánlott megfontolásra az olvasóinak. Misztika, misztérium lengi át írásait, sokszor fogalmaz homályosan, burkoltan, vagy máskor költői visszaemlékezések formájában tárja elénk erkölcsi és teológiai nézeteit.”²⁹ Nos? Árnýékkereső?

Végül, Kedves Olvasó, felkészülve a bekapcsolódásra a felemelkedéshez, kezdjél repülni!

- 1 Esterházy Péter, *A szív segédigéi*, Budapest, Magvető Kiadó, 1985. Uő, *Bevezetés a szépirodalomba*, Budapest, Magvető Kiadó, 1986, 716.
- 2 Lábass Endre, *Árnýékkereskedő: Üvegsziget*, Budapest, Kortárs Kiadó – Magyar PEN Club, 2017, 589 oldal. Lábass Endre, *Árnýékkereskedő: Varázscsomó*, Budapest, Kortárs Kiadó – Magyar PEN Club, 2017, 283 oldal. Lábass Endre, *Árnýékkereskedő: Mutabor*, Budapest, Kortárs Kiadó – Magyar PEN Club, 2017, 501 oldal.
- 3 Sóllymos Szilveszter OSB, „A maurinus breviárium bevezetése a Magyar Bencés Kongregációban”, In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok: Pannonhalma 1000 éve*, Főszerkesztő: Szántó Konrád, 8 (1996)1–2:99–115.
Phillibert Schmitz OSB, *A bencések civilizációs tevékenysége a XII.-tól a XX. századig*, Fordította Somorjai Gabi, Pannonhalma, I. kötet, 1998, 149–194, 236–244., és II. kötet 2005, 288–289.
Kiss Barnabás OSB, *A Breviarium Maurinum története és jellemzése*, Pannonhalma–Győr, 2012.
Borián Elréd OSB, „Közélgő Istenünk elé...’ Adventi vigília-himnuszunk liturgia- és teológiatörténeti háttere és értelmezése”, In: *Csóka úrtól Gáspár atyáig: Ünnepi kötet Csóka Gáspár OSB 75. születésnapjára*, Szerkesztették: Rendtársai, Győr, Szent Mór Bencés Perjelség, 2013, 29–59.
- 4 Kiss, 28 és 108. *Pannonhalmi Zsolozsma: A Magyar Bencés Kongregáció Zsolozsmáskönyve, I–II*, Pannonhalma, 2004. *Pannonhalmi Zsolozsma: A vigília olvasmányai, I–VII*, Pannonhalma, 2004–2005.
- 5 Czuczor Gergely, *Breviáriumi himnuszok*, Kufstein, 1850–1851. PHFK BK 188/I.4A./2. A ceruzás 7. lap hátoldalán (7v) az első/bal hasáb első/felső egysége.
- 6 Czuczor Gergely, *Breviáriumi himnuszok*, Kufstein, 1850–1851. PHFK BK 188/I.4A./2. A ceruzás 2. lap hátoldalán (2v) az első/bal hasáb „Tandem peractis o Deus” című/kezdetű himnuszának 4. versszaka.
- 7 *Pannonhalmi Zsolozsma: A Magyar Bencés Kongregáció Zsolozsmáskönyve, II*, 787.
- 8 *Pannonhalmi Zsolozsma: A vigília olvasmányai, IV*, Pannonhalma, 2004, 244–245.
- 9 Nagy Szent Gergely pápa, *Szent Benedek élete*, Fordították Rados Tamás OSB és Szabó Flóris OSB, Pannonhalma, Bencés Kiadó, 2010. Latinul: https://la.wikisource.org/wiki/Gregorius_Magnus_Dialogi_liber_II.
- 10 St. Thomas More, *A Dialogue of Comfort against Tribulation*, Szerk. Louis L. Martz és Frank Manley, *The Complete Works of St. Thomas More*, 12. kötet, New Haven–London, Yale University Press, 1976.
Morus Tamás, *Erősítő párbeszéd balsors idején*, Ford. Gergely Zsuzsa, Budapest–Köszvár, Szent István Társulat és A Dunánál Könyvkiadó, 2004.
- 11 St. Thomas More, *Utopia*, Szerk. Edward Surtz és J. H. Hexter, *The Complete Works of St. Thomas More*, 4. kötet, New Haven–London, Yale University Press, 1965.
Morus Tamás, *Utópia*, Ford. Kardos Tibor, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1989.
- 12 St. Thomas More, *The History of King Richard III*, Szerk. Richard S. Sylvester, *The Complete Works of St. Thomas More*, 2. kötet, New Haven–London, Yale University Press, 1963.
- 13 St. Thomas More, *English Poems. Life of Pico, The Last Things*, Szerk. Anthony S. G. Edwards, Katherine Gardiner Rodgers és Clarence H. Miller, *The Complete Works of St. Thomas More*, 1. kötet, New Haven–London, Yale University Press, 1997.
- 14 St. Thomas More, *A Dialogue Concerning Heresies*, Szerk. Thomas M. C. Lawler, Germain Marc’hadour és Richard C. Marius, *The Complete Works of St. Thomas More*, 6. kötet, I–II. rész, New Haven–London, Yale University Press, 1981.
- 15 Michel Foucault, „Eltérő terek”, ford. Sutyák Tibor, In: Michel Foucault, *Nyelv a végtelenhez*, Debrecen, Latin Betűk, 1999, 147–155.
- 16 Ennek a közvetítői sorozatnak a fordítottjával, tükröződésével találkozik Lábass Endre és az olvasó (*Mutabor*, 57).
- 17 *The Correspondence of Sir Thomas More*, Szerk. Elizabeth Frances Rogers, Princeton, Princeton University Press, 1947.
- 18 Vö. DK B103: <http://www.heraclitusfragments.com/files/ge.html>
- 19 TPB változata Vas István fordításának felhasználásával, vö. T. S. Eliot, *Versék – Drámák – Macskák könyve*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1986, 172.
- 20 Samuel Beckett, „Előre vaknyugatnak”, fordította Tellér Gyula, In: Uő, *Előre vaknyugatnak: válogatott kispróza*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1989, 355–378.
- 21 Klempa Sándor, „Beckett, túl a hetvenen”, In: *Vigília*, 42 (1977) 4:246–248.
- 22 Samuel Beckett, „From an Abandoned Work”, 129, In: Samuel Beckett, *Collected Shorter Prose: 1945–1980*, London, John Calder, 1984, 129–137.
Samuel Beckett, „Egy félbehagyott műből”, fordította Török Gábor, 193, In: Uő, *Előre vaknyugatnak*, 192–204.
- 23 Simon T. László OSB, *Nem írrokok, hanem írástudók: közelítések a szinoptikus evangéliumokhoz*, Szent Maurícusz Monostor–L’Harmattan, Bakonnybél–Budapest, 2008, 125, ahol a tartalmi hivatkozás forrása: Jean-Noël Aletti, *Il racconto come teologia. Studio narrativo del terzo Vangelo e del libro degli Atti degli Apostoli*, Roma, Edizioni Dehoniane, 1996, 175.
- 24 A Mózes ötödik könyvéből, a Második Törvénykönyvből vett felszólítást így idézi Simon T. László OSB, *Hagyományok dialógusában: közelítések János evangéliumához*, Pápai Református Teológiai Akadémia–L’Harmattan, Pápa–Budapest, 2007, 91.
- 25 Mary Bryden, *Samuel Beckett and the Idea of God*, Basingstoke–New York, Macmillan–St. Martin Press, 1998, 2, 83, 88–96.
- 26 *Pannonhalmi Zsolozsma: A vigília olvasmányai, VII*, Pannonhalma, 2005, 110–111.
- 27 William Shakespeare, *Ahogy tetszik*, Fordította Szabó Lőrinc, Negyedik felvonás, 1. szín, 759, In: *William Shakespeare összes drámái: Vigjátékok*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1988, 689–791.
- 28 Vö.: <http://www.kislexikon.hu/katena-.html>
- 29 Vö.: https://egyhatyak.blog.hu/2010/08/30/alexandriai_kelemen_kb_160_220_és_https://www.logoslibrary.org/clement/stromata/index.html

Számunk szerzői

Beauvoir, Simone de (születési neve: Simone Lucie-Ernestine-Marie-Bertrand de Beauvoir) (Párizs, 1908. január 9. – Párizs, 1986. április 14.) francia író, filozófus. Magyarul legutóbb megjelent kötete: *Szelíd halál* (2019).

Bíró József 1951-ben született Budapesten. Költő, író, kritikus. Legutóbb megjelent kötete: *Keserédes* (versek, 2018).

Bíró Tímea 1989-ben született Csantavéren. Költő. Szabadkán él. Önálló kötete: *A pusztítás reggelei* (versek, 2017).

Borián Elréd 1962-ben született Veszprémben. Bencés szerzetes, a pannonhalmi Bencés Gimnázium tanára. Legutóbb megjelent kötetei: *Ezeréves iskola Pannonhalmán. Tradíció és megújulás* (1996); *Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történetírás tükrében* (2004).

Brokés Ágnes 1940-ben született Kaposváron. Festőművész, költő. Kötetei: *Jó hely* (versek, 1996); *Szerenád* (versek, 2009).

Dergez-Rippl Dóra filozófiai tanulmányait a PTE-n végezte, 2014-ben szerzett doktori fokozatot a Pécsi Filozófia Doktori Iskolában, ugyanitt tudományos titkár és óraadó tanár. Kutatási területe filozófia és irodalom határterületének és a kreatív alkotófolyamatban megjelenő intuíciónak művészetfilozófiai és művészetpszichológiai vizsgálata, különös tekintettel a kortárs recepciókra. Önálló kötete: „... jártam ott, hol nincs világos, nincs sötét ...” Filozófia, lélektan és metafizika Babits irodalomelméletében (2016).

Friedkin, William Golden Globe- és Oscar-díjas amerikai filmrendező, forgatókönyvíró 1935-ben született Chicagóban. Leghíresebb filmjei: *Ördögűző*, *Francia kapcsolat*, *Tizenkét dühös ember*.

Füzi Péter 1991-ben született. Kritikus. A *Forrás* című folyóirat szerkesztője, az SZTE doktorandusza. Fő érdeklődési területe Tandori Dezső költészete.

Gülch Csaba 1959-ben született Téten. Enesén él. Költő, tanár, népművelő, irodalmár. A *Kisalföld* című napilap munkatársa. Legutóbb megjelent kötete: *Csendlépcső. A haláltangó sorai* (versek, 2018).

Harmati Minka 1987-ben született Nyíregyházán. Író. Győrben nőtt fel, a Péterfy Sándor Evangélikus Gimnáziumban érettségizett. Jelenleg Münchenben él ösztöndíjasként.

Hopkins, Gerard Manley (London, 1844. július 28. – Dublin, 1889. június 8.) angol költő és jezsuita pap. Magyarul megjelent kötete: *Thomas Hardy és Gerard Manley Hopkins versei* (1985).

Juhász Attila 1961-ben született Téten. Költő, kritikus. A győri Révai Miklós Gimnázium tanára. Legutóbb megjelent kötetek: *futópillantás* (versek, 2015); *Tenger csend* (versek, 2017); *fotó: Szabó Béla*.

Kast, Verena 1943-ban született Wolfhaldenben. Svájci pszichoterapeuta. Számos könyve jelent meg magyarul, többek között: *A jó barát; A személyiség születése; A gyász; Krízis és remény; Álmod; Búcsú az áldozatszereptől*.

Király Gábor 1979-ben született Kecskeméten. Képzőművész.

Komálovics Zoltán 1964-ben született Szombathelyen. Költő, kritikus. Győrött él. A pannonhalmi Bencés Gimnázium tanára. Önálló kötete: *A harmadik* (versek, 2014).

Krémer Sándor 1959-ben született. A Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszékének docense. Legutóbb megjelent kötete: *A késői Richard Rorty filozófiája* (2016).

Lokodi Imre 1963-ban született. Író, újságíró. Marosvásárhelyen él. Önálló kötete: *Nekulaj almája* (novellák, 2016).

Majláth Ákos 1996-ban született Nyíregyházán. Egy kis faluban, Apagyon nevelkedett. A Nyíregyházi Krúdy Gyula Gimnáziumba járt. Jelenleg az ELTE Fejlesztés- és klinikai gyermekpszichológia mesterszakos hallgatója.

Meliorisz Béla 1950-ben született Győrött. Költő. A győri Jedlik Ányos Gépipari Technikumban érettségizett. Pécssett él. Legutóbb megjelent könyve: *Föld és föld között* (versek, 2006).

Molnár Vilmos 1962-ben született Csíkszeredában. Író. Alapításától a Székelyföld kulturális folyóirat szerkesztője. Legutóbbi könyvei: *A legfelső stáció* (novellák, karcolatok, 2017); *Csodák ideje* (válogatott novellák, karcolatok, 2017)

Oláh András 1959-ben született Hajdúnánáson. Költő. Mátészalkán tanít. Legutóbb megjelent kötete: *Visszafelé. Válogatott versek* (2019).

Olty Péter 1976-ban született. Filozófus, költő, műfordító. Budapesten él. Önálló kötete: *Heteró közegben* (versek, 2019).

Péntek Rita 1974-ben született Győrött. Költő. A Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Karán végzett. Önálló kötete: *Átutazó* (versek, 2015).

Pintér Viktória 1988-ban született Szombathelyen. Kritikus. A Pannon Egyetem, MFTK, Magyar nyelv és irodalom mesterszakának Modern magyar szakirányán szerzett diplomát.

Simek Valéria 1953-ban született Bakonycseryén. Költő. Szülőfalujában él. Legutóbb megjelent kötete: *Csillagporos utakon* (versek, 2013).

Tóta Péter Benedek 1958-ban született. A Pázmány Péter Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának docense. A pannonhalmi Bencés Gimnáziumban érettségizett, majd 1987 és 1994 között a győri Bencés Gimnáziumban tanított. Kutatási területe: Mórus Tamás és a keresztény humanizmus, valamint a modernizmussal kezdődő angol költészet.

Voloncs Attila 1999-ben született Kézdivásárhelyen. Író. Jelenleg az ELTE magyar-filozófia szakos hallgatója. Legutóbb megjelent kötete: *Virágok esztendeje* (regény, 2018).

Vörös István 1964-ben született Budapesten. Költő, prózaíró, kritikus, irodalomtörténész, esszéista, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Nyugati Szláv Nyelvek Tanszékének vezetője. Legutóbb megjelent kötete: *A szabadság első éjszakája* (novellák, 2019).

A MŰHELY MEGVÁSÁROLHATÓ AZ ALÁBBI KÖNYVESBOLTOKBAN:

Győr:

Líra Koncert- és Zeneműbolt (Arany J. u. 3.)
Lokálpatrióta Könyvesbolt (Baross G. út 4.)

Budapest:

Írók Boltja (Andrássy út 45.)

Pécs:

Fókusz Könyvesbolt (Jókai u. 25.)

Sopron:

Cédrus Könyvkereskedés (Bünker J. R. köz 2.)

Szeged:

Fókusz Könyvruház (Tisza L. krt. 34.)

A RELAY ÚJSÁGÁRUSOKNÁL BUDAPESTEN:

Bajcsy-Zsilinszky út
Blaha Lujza tér
Déli pályaudvar
Ferenc körút
Kálvin tér
Őrs vezér tér
Váci utca

Folyóiratunk megrendelhető
a szerkesztőség címén:
9002 Győr, Pf. 45.
Honlap:
www.gyorimuhely.hu
E-mail:
szerkesztoseg@gyorimuhely.hu

MŰHELY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta
2019. XLII. évfolyam, 4. szám

Főszerkesztő:
VILLÁNYI LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes:
HORVÁTH NÓRA

Szerkesztők:
HORVÁTH JÓZSEF
MÁRTONFFY MARCELL

Arculat:
KURCSIS LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár:
SZIKONYA GABRIELLA

T Á M O G A T Ó K :

Emberi Erőforrások Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alap

Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata

Pannon-Víz Zrt., Győr

Széchenyi István Egyetem, Győr

Uniklub Kft.

Index: 25975 HU ISSN 0138-922 X. A szerkesztőség címe: 9002 Győr, Rákóczi u. 1. Levélcím: 9002 Győr, Pf. 45. Tel./fax: (96) 326-845. E-mail: szerkesztoseg@gyorimuhely.hu. Honlap: www.gyorimuhely.hu. Kiadja: a Műhely Folyóiratkiadó Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság. A kiadásért felel: Villányi László ügyvezető. Budapesten és vidéken terjeszti a Magyar Lapterjesztő Rt. és a Könyvtárellátó Kht. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Üzleti Ügyfelek Üzletág, Központi Előfizetési és Árusmenedzsment Csoport, 1900 Budapest. Előfizethető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, valamint e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu. A befizetéseknel kérjük minden esetben feltüntetni: Műhely c. folyóirat.

Előfizetési díj 2019. évre: 2400,- Ft

Szedés: Szikonya Gabriella • Tördelés: VISIONEXT Vizuális Stúdió, Győr

Nyomás, kötés: PALATIA Nyomda és Kiadó Kft., Győr • Felelős nyomdavezető: Radek József ügyvezető igazgató

MŰHELY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

nka

Nemzeti Kulturális Alap

500,- Ft

9 770138 922000 19004